

СЛАВИЦА ГАРОЊА

**ИЗИДИНА
КОПЧА**

Славица Гароња

ИЗИДИНА КОПЧА

И ДРУГЕ ПРИЧЕ

2013.

Српска књижевна задруга

Београд

2013.

Библиотека Савременик

Поговор

Љиљана Шоп

Садржај

1. Лупа made in England
2. Хасанагиница
3. Хлеб
4. Сентиментална повест о поети Рајковићу и Милице Српкињи
5. Двоглед
6. Изидина копча
7. Ноћно писмо
8. Исидора, опет
9. Дорћолска прича
10. Писмо професорке Бране
11. Велико спремање
12. Смрт на Женевском језеру
13. Над два датума у рукопису
14. Из сна у сан (Дневник Ленке Дунђерски)

Под лупом made in England

Испочетка ју је гризла савест. Зашто сам је купила? Скупоцена, енглеска, у књижари у Призренској. Истрошила се, без разлога, у овој кризи.

Али, очигледно, она се као нека давнашња нужност, нематнула њеној подсвести. Скоро да је после, у некој грижи савести, стављајући је у фиоку писаћег стола и заборавила на њу.

Тог дана, на састанку у Музеју, договорено је, да се почне са припремама за изложбу. И да све, баш свака ситница, може бити драгоцен. Бацила се на посао. Путујући кући, у мислима, прелиставала је већ своје „складиште“: шта би могло од оног што поседује, ту могло бити од користи. Стигавшу кући, предвече, почела је, природно, од фотографија. Све што је некада, и не слутећи садашњи њихов значај, успут сакупљала, остављала на страну, или одлагала неке фотографије на којима уопште и није било ње, а које су јој, већ тада, не зна зашто, значиле.

Вадила их је из албума, извлачила из регистратора, фасцикли са радовима, рукописа...Где год је могло бити њиховог трага, завирила је. Све извучено на светло дана сложила је у малу, тајну кутијицу, само њој знану, која је одједном порасла до огромног значаја. Извучене фотографије у оваквом, „антологијском“ поретку, добијале су за њу на новом значењу већем и од разлога који их је извукао на светлост дана.

Зар их читаву деценију-две, није погледала? Зар јој нису раније падале на памет? Не, уистину, није било времена. А сада су на ред дошле и оне. Зар је тако лако могла да баци под ноге сву своју драгоцену прошлост, из које је црпела, то тек сада види, еликсир свега најбољег у свом животу? Свој мит.

И изненада се сети лупе. Па да! Зато јој је била потребна! И потпуно заборавивши на пројекат, препустила се сада – не само да завири у сачуване детаље и обресе једног ишчезлог простора и времена, већ да поново *буде тамо*. Страховиту чежњу да оживи неке, већ сновидне просторе, бар малу илузију нечег што више не постоји, сада јој је пружала она – лупа made in England.

Од тада је имала своју Тајну. Као кнез Рјепнин. Када се све умири у кући, у неким часовима између преласка из једног у други дан, пажљиво је лупом прелазила по тим фотографијама. И није могла да се одвоји...

Поче од најновијих слика, добијених пре неки месец, посредном поштом. Кола осјечке регистрације (са шаховницом, на оном месту где је некада била мала петокрака), паркирана на *цести*, која се једва назире од тунела шипражја. Стравична дивљина. И лик Оне, које однедавно нема, како излази из кола на остатке асфалта. А ту је донедавно било читаво једно живо село уз пут. Каменски Вучјак. Био им је то први сусрет са опустелим завичајем, првом приликом, када је дозвољен пролаз.

Пешке иду по путу, разгрћу, траже кућу. Ту су сви, почетком века који измиче, били рођени. Примиче на лупи сочиво за детаљ: максимално повећање. Ту је сада, са њима. На стубу-носачу, лепо се види, још је остала, *кућна нумера*: изгледа као 14. Овде се улазило на *авлију*, испод које је романтично текао поток и играле се патке у њему. Памти једно незаборавно поподневно седење на тој авлији, у добу пред летњи залазак сунца.

Пажљиво сад прати и Ону које однедавно више нема, њен *на'ерен* корак и пружену руку, као да несигурно одређује правац некадашње капије. Хоће да је сада бар с њом, на том месту, и да дочара ту њену физичку старост у последњој деценији века на измаку, у којој се ионако никада више неће видети. Иде за њом, по асфалту који пробија коров.

Осећа прашину давно запуштене *цесте* под ногама. И папрат, под руком. Стаје на месту где је и она стала. Као да чује њен глас. И гласове ових, млађих око ње. Колико је остарила за ову деценију откада је нисам видела? У црнини (што није било главно обележје њене гардеробе), са потпуно оседелом косом и некако, заокруженим, као Бакиним лицем. Боже, тек сад видим, кроз лупу, колико личе једна на другу – моја Бака и она. Никада се та сличност рођених сестара, толико иначе, физички различитих у животу, није видела, као сада, у дубокој старости обе, и пред крај њихових живота. Да ли то на почетку и на крају животног циклуса човек поприми обличје неког јединственог, заједничког претка? (Отац је лежао још под анестезијом из које се није будио. У његовом упалом лику, одједном препозна нешто с в о ј е, нешто од његове мајке, основне црте, ко зна ког родоначелника. Бака, исто тако, тај последњи пут. Одједном су јој на болничкој постељи, израњале црте лице, као са почетка живота, као неког, тек окупаног новорођенчета, али истовремено и оног, неког, нашег првог заједничког творца).

На другој слици ликови су крупнији. Скупило се, то што је остало од родбине. И сликали испред рушевина, са дивљим растињем свуд унаоколо. Сада се још боље види, то Њено-Бакино лице. Испод ногу чуче њене две кћери. Увек сам их и више у шали, због њихове младости, звала „теткице“, а најчешће именом, иако су ми то стварно биле у роду. Јер, биле су мало старије од мене. Пошто су јој претходна *дјеца пропала у рату*, Она које однедавно више нема, родила их је раних, педесетих. Тако сам ја добила две своје најомиљеније вршњакиње и рођаке из детињства, а и за читав живот. И овако, раздвојених.

Ево их даље, на новој фотографији, моје две Теткице, саме. Седе испред споменика-мозаика Шушњарској бици, 1943. Један прелеп, живописан ликовни приказ, на стеновитој подлози, усред зеленила шуме.

Сада, пробијен гранатом из 1991. И њихови изрази лица су у складу са тим тренутком. Озбиљни. Старија од њих, и сада прототип једне егзотичне лепоте, некадашња miss осијечког корзоа, у зеленом шорцу-комплету, скрушено замишљена, и млађа, мој узор из детињства и прве младости, афро-тип, нешто крупнија (од три порођаја, које нико. у њеној распусној рокенрол младости није могао предвидети), у широкој, летњој сукњи, такође седи на камену, и као са питањима у очима. Иза њих, уместо мозаика - рупа од гранате. Затрављен је и простор иза потока, на Дочићу, са толико успомена. После су ми писале: „*Не можеш познати да си прошао кроз Каменску*“. И даље: „*Цијелим путем сви су шутјели, нитко ни ријечи није изустило.*“

А ја приносим лупу made in England једној другој слици, са истог тог места, само снимљеној двадесет година раније. Исти тај споменик-мозаик, реплика Гернике, усред планинског пејзажа, утиснут у стену, тек откривен. Као умивен. А степеништем, изнад њега, пење се власница ове лупе, у белом шеширу и хаљини боје јесењег, планинског лишћа. Около ухваћен живот: примичем лупу, и опет сам у тој гужви, са пуно жамора, жубора тог најмелодичнијег говора на свету, звука пољубаца и узвика при сусретима: *дико, сејо, снајо, бајо, нина, свијету мили!*...Бакице, „парадно спремите“, у сјајним фертуновима и марамама са „подвезама“, са ташницама под руком; *ћедови* у „сометним одијелима“, шеширима са заденутим ловачким значкама и споменицом на реверу; млађи свет у летњим мајицама и кошуљама, мини сукњама. Све се то овде, сваког лета, на Светог Илију и даље окупљало *на збор*, иако цркве одавно нема, али и да оплакују своје мртве, оне, чија имена пишу уклесана у камену, и од којих су та уклесана имена и једино што је остало. На раскрсници, на Дочићу, преко мостића и речице Брзаје (од кога на најновијој слици нема ни трага), пут води за два скривена брдска села Крушево и Шушњаре – романтичан успон за Папук. Поред мостића је споменик селу Крушеву, изграђен „самодоприносом“:

љупка кућица, па на њој једна мања кућа, али сва у пламену, а на њеном крову, спомен-плоча. Седамдесет двојица њих, *оћерани*, који се никада нису вратили кућама, нити им се зна гроб. Међу њима и мој дед. (*Оћерани, оћерани*, то ми је одјекивало кроз читаво детињство).

Приносим ове две слике и стављам их једну поред друге.

Ево и родног села свих њих – Крушева, на врху Папука. То је нека црно-бела фотографија, малог формата, али се све необично јасно види. Мој ујак стоји и рукује се са Стевом Ковићем. Испред његове су куће, од камена. Са петлом на крову, који се окреће на ветар. Једине остале читаве у (оном) рату. И у њој он, једини становник села, после рата. Уз њега је на слици и његова жена Ружа. Нису их ни усташе, ни послератна колонизација, отерали са кућног прага. Остали да живе „горе“ све до 1991. (и чујем, умрли недавно, и заредом, у избеглиштву у С. Пазови). А ево још једне фотографије из тог, одувек, митског простора за мене: торњић на крову куће Љубе Драгаш. Још се само он видео на рушевинама куће, у корову и шипражју, када сам први пут и ја, као дете, ступила стопом, горе. И само се тог димњака са кровићем сећам, на том, првом походу. Ничег више.

У неким туристичким годинама изобиља, тамо смо одлазили као на излет. И тражили трагове Бакине, и свих кућа, спаљених на тај православни Божић, четрдесет друге. Од те Бакине куће, где се удала и изродила сву децу, остао само подрум. Из подрума одавно изникао јасен. У њему је, натркивеном, после паљења села, живела са децом, следеће три ратне године (и у честим *збјеговима* по шуми. и у оближњим, Лисичјим јамама). Од те куће, на сликама које имам, баш ништа више не може ни да се дослути. Само се види камени праг о који је, кажу, ујак као беба, разбио главу. Из тог подрума, уствари рупу зараслу коровом, који сад разгрћем (разабирам) кроз лупу, тог јануара четрдесет друге, усташе ће истерати мог

деда, и тући га (због зимске крзнене шубаре на глави, прозваће га „ћетник“), све до постројене колоне на путу у коју ће га потом, угурати. Имао је само двадесет девет година и *четверо дјеце*. Пљачкали су и разносили ствари из куће и *на снијег* побацали сво дедово ордење и војничке слике (војни рок, Неготин, 1939). Тако нема ни једне његове, сачуване. Бар војничке. Лик свог оца, моја мајка није ни упамтила.

Лисичје јаме. Ово је колор-снимак, из неких богатих седамдесетих година. Попели смо се у шуму, више запустелог села. Хтела да видим то што ми је као име, као звучни лајт-мотив, одјекивало у причама, кроз читаво детињство: ЛИСИЧЈЕ ЈАМЕ ЛИСИЧЈЕ ЈАМЕ ЛИСИЧЈЕ ЈАМЕ...Сад, мало веће рупе у стени која се узвисила у столетној храстовој шуми, са уском стазицом, обраслом хумусом, испод ње. Мени су се тад учиниле тако мале, мислим да само глава ту може да се склони, а из прича, личиле су ми на читаве пећине. Али, сваки заклон, спасоносно нарасте до митских размера. Страх не зна за мале заклоне. Ако су спасили живот, они су огромни. Ту би децу потрпале, оне, мајке, међу њима и Бака, а отворе, ако је била киша, наткриле шареницама; и ни једно „није смјело да писне“. А оне, закопане у шушњу, притајене, при земљи, чувајући своју младунчад, баш као и животиње чију су кућу принудно населиле, ишле су „у извиђање“; или лежале у близини, да скрену пажњу на себе и, евентуално, одврате црну војску од сакривене деце, ако би усташе наишле туда (исти нагон – баш као и вучице и лисице што штите своје потомство); слушале звецкање коморе и оружја, и гледале црне униформе, како у колони по један, иду уском стазом од хумуса, тик испод њих.. ЛИСИЧЈЕ ЈАМЕ ЛИСИЧЈЕ ЈАМЕ ЛИСИЧЈЕ ЈАМЕ....

Зов минулог времена је све јачи. Идем у сопствено детињство.

Миркоплан – *авлија* у Аркадији. То ми је сад све што је остало. И тако мало се види овде, од свега што ћу једном да опишем.

Овде имам само одбљесак величанственог Ораса који је наткрилио читаву авлију Бакине Зелене куће. Фотографија је прављена иза штагља (такође, омиљено место наших игара, са „сјеником“ по коме смо скакали, где смо тражили јаја и скривене мачиће), тако да се назире само његова огромна сенка и листови који се већ мешају са крошњом крушке над бостаном. На фотографији су моји ујак и ујна, непосредно после свадбе. Али, ја лупом сада више оживљавам ту огуљену белу фасаду старог штагља, и креч који се осипа са земљаних цигли, и тло под њиховим ногама, обрасло у *лепур*, и крушку која се назире у позадини, и на коју смо се толико пута пењали, где су рађали ситни, а тако чудесно слатки, жути плодови. Једна њена грана се спуштала над сам свињац. А иза њих, назире се тај најлепша авлија на свету, некако сва у модрозеленим сенкама. Огроман хлад старог Ораса. Од њега је свуда било тако пуно маховине: са крова куће, коју смо скидали (*лотрама* се пењући до ивице крова, за своју макету, једног од тих славних лета), са крова бунара, па до зелене фасаде, са гвозденом капијом, такође зеленом, и зидом од сурог камена, такође свог у маховини, и зеленог бостана под њим.

Посечен је непосредно пре но што је кућа продата.

Други (и чешћи) правац водио је са друге стране штагља до „задњих соба“ куће. Али, праве фотографије саме авлије нема. Има њених делова који се сад случајно назире у неким породичним снимцима. На пример, улаз у кућу. Са оним бетонираним степеништем, где смо тако радо седели сатима. На том степеништу, на улазу у кухињу, сликала се једном шира родбина. А мени је с а д а важније, иако тек назирем, оно иза њих: већ сам, са лупом, ушла, иза њих, унутра. У кућу, која почиње кухињом. *Ампер* са водом крај врата, боје цигле и кригла на тањирићу, лавор за умивање у металном оквиру. Остало знам: прво видим креденац, такође у некој зеленкастој боји дрвета, затим Ђед-Ницину сламарицу „слупчину“

(„креветац“ од склепаних дасака), са пребаченом, избледелом (црвенкастом?) *шареницом*; онда улаз лево, у пространу, већу собу до пута. (Ћед-Ницо је био мамин очух, сва Бакина деца звала су га Чико; пошто је имао исто име као наш отерани дед, бака га је увек звала Стари, никад именом, Никола; а нама, унучадима, то је био наш омиљени „ћед“, за другог и нисмо знали). И сва врата куће, и сви дрвени оквири прозора, били су у зеленој боји. Поред улазних стаклених врата у кухињу (*у' кућу*), су и посебна врата за оставу и таван, такође степеницама од бетона. Испред, на прагу, моја сестра од ујака, тад беба и мој тек рођени брат. Боже, чак се и пластичне играчке на земљи, коју видим, сећам. Могу да додирнем прашину и каменчиће авлије на којој смо се играли. Па даље, још једна, трећа врата: последња соба. У њој су живели, или ноћивали, бројни путници-намерници. И мој прадеда (они кажу „прамћед“) Илија, Бакин отац, који је ту живео последњих годину дана – леп старчић и у врло позним годинама, а мени је било смешно да и Бака има тату.

Постоји срећом, и слика те Бакине Зелене куће „на Г“, гледана са пута. Како ми је сада драго што је поседујем! И фасада споља је дакле, зелена, у две нијансе. И дрвени оквири прозора. (Само је у том доминирајућем зеленом, спаваћа соба имала жути намештај, боје лимуна). А на овој слици је забележен дан када је капија широм отворена, а изнад ње, целом њеном дужином, стоји пано на ком пише: ДОБРО ДОШЛИ МИЛИ ГОСТИ! И велика југословенска тробојка, са петокраком. Била је то ујакова свадба. И видим их ту, многе: Баку у кожуху, малко насмешену и као збуњену толико жељеним догађајем. И до ње, Она које такође, онедавно нема, њена сестра, бака-Јела, обучена као права куварица. Па редом, све жене, тад младе, углавном ближе рођаке, моје тетке, ујне, комшинице, у беспрекорно белим, чистим кецељама, и белим марамама: *редуше*. Оне су за све бринуле. Држе на рукама тацне са колачима, врућом ракијом. (Био је 29. новембар).

А ево, и слике из „бостана“. Он је тад постао бусија за окретање прасаца на ражњу. Уз ракију, ево их, мој Тетак звани Дика, у кожним (тракторским) панталонама, чучи и откида комад корице, да проба, је ли печење добро. До њега, старији његов син, један од моје чувене Браће, плавокоси дечак, мало старији од мене; па Мишо, мој братић, и његов отац, ујак Милорад, са беретком (зар обојице, већ читаву деценију нема?), па комшија и вршњак у игри, Жељко, у зимској, „руској“ капи са крзном и наушницама. А на другој слици, насталој који тренутак касније, ја стојим уз прастари багрем *на парку*, (светлоплава швајцарска виндјакна, црвене хеланке и од зиме румено лице), са млађим од моје Браће, вршњаком, старијим свега неколико дана од мене – стиснули смо свако по једно маче (у свакој прилици грабим мачке и сликам се с њима). То су оне наше чувене црно-беле мачке („фела“ донета од шнајдера Лазе, комшије од преко пута, давно одсељеног у Пожегу, и његове лепе жене, *мајсторице* Анке – каква је то прича о логору у Старој Градишкој била!). И све су се те Бакине мачке, одреда звале Мире. Овде ја држим Миру, која ће ми украсити неколико летњих распуста, а млађи од моје Браће, њеног сина, мачка Гошу.

Ево и сватовске поворке. Иде се *пјешке*, од Раскршћа (главни пут пресечен Сокаком, где живи моја друга Тета). Чале (чауш) носи барјак. Препознајем мамину најбољу другарицу, Милку, чувену певачицу (*подцикушу*) и ретко лепу црнку. (Боже, како је умрла давно, млада!). Захвална сам оцу за ове фотографије, како се каже, без намештања. Пуна авлија. Ево их, *свирици*: бас, виолина, хармоника. „Тарабан“ се игра у авлији, испред улаза у кућу. Држе се сви под руку, у кругу. Сви млади, у неком заносу и очекивању. А многих нема више. Као да се и сад чује тај јединствени сватовски напев, и ти гласови који *полажу* и од чега се јежи кожа. На степеништу су и Бакини „пријатељи с Феровца“ (оближњег хрватског села), бакица и *дид*, смеше се, и гледају. Моја млађа од Теткица

из Осијека и ја смо такође ту, али по страни: наслоњене на капију, гледамо, и још смо врло младе да учествујемо у свему томе.

Ево и панораме Аркадије. Често ми се дозове у сан. Само та стаза ка Браћи, и ништа више. Да ли постојите предели моји, све те куће и то дрвеће, или сам вас само измаштала? Или сте остали у неком сну? Да ли сте стварно још тамо, само мене нема да туда прођем. И нема многих који су туда ходали. А сада их више нема нигде. Само ми се у часу привиђа та стаза на путу (већ је иза мене Бакина кућа, па Кокинова, па Жељкове маме), тај сегмент тла, поред куће Јуле Плавшић (све је, и она, и коса под светлом марамом и фертун, и зид гањка њене куће, у плавом), и она маховинаста ћуприја испод које поток протиче у авлију Лукића. Само то, ништа више.

Кроз увеличавајуће стакло шљунак на *цести* расте до природне величине. А ја стојим на њој и могу да га узмем руком.

Лица кућа. Да, све оне су имале своје физиономије, а сваки њихов прозор био је по једно око. Једне зиме, не знам зашто, ваљда због овога давно после што ће се десити, а што нико није ни дослужио, снимила сам, колико је тадашњи апарат могао, а није много, тај ред кућа из видокруга мог детињства: Бакину Зелену кућу, тај њен јединствени лик са четири прозора, па до ње, Стару кућу од црвене цигле, заклоњену циновским багретом, са *гањком*, поплочаним цигла-коцкама, које сам ваљда по самом проходавању прве угледала, и од којих, и сада сваку пукотину и прорез, памтим; са два прозора у којима се налазила најомиљенија соба мог детињства - масивне таванице са огромном, попречном гредом изнад главе – поглед из те собе на јутро у прозорима, било је најсрећније буђење мог живота. (И још увек ми је душа тамо). То је била кућа моје Тете и Тетка званог Дика, моје Браће, без којих нисам могла да замислим ни један дан, ни тренутак тамо. Па кућа ујне Паве, исто од црвене фасадне цигле, па

кућа Штековића...Даље, објектив апарата више није допирао. А испред сваке куће, пространи *парк*, којим се свакодневно пролазило, по коме су се деца играла, па *шанац* са *ћупријом*, па *цеста*....А све се то лети и не би видело од величанствених, пролисталих дрвореда кестена, багрема, липа и дудова, испред сваког дома. Садиле су их још Швабе. Била је то чар и заштитни знак читаве Аркадије. Улазак у њу, из Златне долине, био је суноврат у ту алеју, у тунел од крошања, које су се склапале изнад кровова у плавилу неба, и закривала лица кућа. Под њима су биле клупице, ту се седело, *приповиједало*, а ми деца се играли. Испред Бакине Зелене куће, рађао је сваке године дуд, прастар и чворноват. Под њим такође клупица, на којој увек седи Ђед-Ницо са својим „исписницима“. Нестао је некако у време Ђеда-Ницине смрти. На овој слици, већ га нема.

Али ни на овој фотографији се не види све, ни оно што се настављало даље у погледу. Преко пута цесте, ред истих таквих кућа, и имена наших добрих комшија који сад одјекују као нека драга песма: Мишчевићи, Царевићи, кућа Душана Цестара, Љубића, Бошњаци, Ћурчије.... (Већине нема. Леже, већ одавно, на гробљу, у оном сремском селу, тако ружног имена, заједно са Баком, у истом реду). Све је то био мој први јутарњи поглед, кроз прозор собе, или, како изађем из Бакине авлије, на пут, са очима пуним тог пространства. Преко њихових кровова, плаве се обриси кутјевачких винограда, а изнад, у облацима, Папук.

И права је срећа, можда, што сам у том последњем доласку овуда, направила бар снимак, на самом изласку из Аркадије, зачињеног једном оштром окуком, са потоком пуним гусака, и некадашњом кућом Луке Огњана (која, као да је својим лицем препречила пут главној цести) - мог величанственог, паганског Луга на Дну Аркадије, као уводом у ону стварну, велику прастару храстову Шуму (чула сам и тешим се да нисам добро разумела, да је мој Луг, са најновијим досељеницима, из села тако

ружног имена, потпуно посечен!). На овој мојој случајној фотографији, још се добро виде ти обриси Велике Шуме и плава табла са белим словима, као и путоказ на прашњавој цести за оближње аркадијско гробље и суседни Пореч, са почецима шумовитих брежуљака Крндије.

А да још дубље одем у прошлост? Вадим неке, још старије, црно-беле фотографије.

На једној од њих, Бака, ујак и ја, из времена мог раног детињства. Све се лепо види кроз лупу *made in England*, из те прве, Старе куће: авлија и блато, црвена цигла *гањка*, дрвена капија са украсним кровићем (чак се и браве, и њеног звука резе коју сам и сама као мала научила да отварам и затварам, сећам): зеленкасти (?) чојани капутић са *ружмарином* на реверу, блатњаве дубоке ципеле „кринке“, фризура са шишкама и понешто озбиљно, округло дечје лице; ујак, већ студент, нешто тужног лика (у шали су говорили да је туговао, јер му се тог дана „цура“ удавала) и, Бака....Такву је памтим. Њен најбољи портрет. Црни *фертун* на туфне, прслук, на глави црна подвеза вири испод црне марама (ја другачије њу, и све те жене и не памтим, него у црнини – за мене и није била бака, ако није у црнини). И тај Бакин, тврд од живота поглед, а опет, тако бескрајно добре, благе, смеђе очи. Доброта која зрачи из тих очију је нешто из чега сам спознала све добро овог света. И сада су преда мном, као живе.

А још даље, пре мене? Пре мог рођења? Мама, моје тетке. Кућа на Вр' Аркадије, „у Бријежанима“. Испред ње, на клупи седе: Ђед Васан, бос као пагански бог (то је Браћин деда) и комшија Киндер. Један од преосталих Шваба, који није хтео да сели у Немачку, након рата. И саживели су се брзо и лако са новим досељеницима, погорелцима са Папука. Седе, испред старе куће у Бријежанима (прастара, са огуљеном *фрајком* и два ситна мала прозора која гледају на пут, на самом почетку Аркадије. Ни она одавно не постоји). Али је уз њу остала из мојих најранијих година и игара

с Браћом, још само та, доминирајућа, огромна Трешња у њиховој башчи, и као у сну, један ренесансни приказ: неки млад свет, сви седе на гранама Трешње, беру је, уз гласан кикот и довикивање. На слици, изнад свекра, стоје моја Тета, Браћина мама, млада, гологлава, тек удата, а у црнини (за неким је жалила?), мој Тетак звани Дика, у шеширу и белој кошуљи, и њихов двогодишњи, плавокоси син. (Њихов млађи син и ја, тек треба да се родимо, у размаку од свега две недеље). Тако њих памтим, тако памтим и кућу где сам хрлила сваког дана. (Једном су ме, као трогодишње дете, нашли на путу како журим „горе“, у наше игре, крадом, од свих укућана). Тако је било све док се Браћа нису преселила сасвим близу, у Бакину Стару кућу. Онда смо још више били заједно.

Шта ми је остало од Старе Баште? Ево, кроз лупу *made in England*, опет сам тамо: видим траву, и као да је и сада под мојим прстима: *мљечика, маслчак, пушавац, дјетелина, змијино млијеко, отава...* Колико смо се само по њој ваљали, излежавали и филозофски посматрали све око себе. А изнад, свуда унаоколо, раскошно зеленило крошања шљива, кроз које местимично провирује плаво небо, прошарано занимљивим облацима. Свако дрво, једна прича. На једном смо научили да се пењемо. На другом, са згодно положеном граном, направили љуљашку. Са треће, окомите, први пут пала с дрвета. Четврто стабло, укосо нарасло, било је идеално за укосо ходање. Свако дрво, у тој Старој Башти, имало је своју причу. А плодови шљиве, величанствени, крупни и сјајни: цело лето рађају, и једеш их док ти не досади. Била је на самом крају баште, већ ка Поткућницама, и једна крушка која је касно дозревала. Њен плод (сладак, попут меда) сам ретко дочекивала, јер сам тад већ морала са распуста кући, у школу. А иза ње - пуца видик на *Поткућницу*. Тако се звао, иза сваке куће и баште, непрегледан простор засејан репом, кромпиром, маком, а затим непрегледне и дугачке њиве, засејане житом или кукурузом, које су се спајале са хоризонтом. А улаз у хлад те Старе Баште, *из армана*, красила је

једна дуња. Дочекивала је сваког, својим великим, ретким, зрелим плодовима, који су после дуго мирисали у кући. Ту у сећању видим (без слике) и неке младе ликове: моје маме и њених другарица. После је једна стравична олуја, врло позно, када је детињство одавно прошло, а Бакина кућа продата, направила пустош у тој, мојој башти. И више нисам ни једно од мојих дрвећа детињства, препознавала.

Ево и ујакове кућа у Воћину. Покушавам да разазнам шта је сада у соби, која била Бакина. Примичем лупу, *made in England*: знам све како је остало. Сваки детаљ, распоред ствари, слика на зиду. Велико старинско огледало са веженим пешкиром, мени намењено. Старо преко века, стигло с Баком из Аркадије, овамо, по пресељењу. За његов рам, остала Бакином руком заденута моја слика, и братова, војничка из ЈНА. Зидни сатић, са кућицом и птицом која је откуцавала време и који је толико волела, само давно већ није радио, татин поклон из Швајцарске. И зелени двокугли лустер, донет из Мале Собице нашег стана, овде, у Бакину собу. Њене уредно сложене ствари које миришу на босиљак, лаванду и чистоћу. Ко је све то скрнавио, пљачкао?

И док је на спрату, у децембру Деведесет и прве, горела црвена библиотека *Сто дела српске књижевности* Матице српске (из које сам и сама учила и спремала испите), заједно са свим албумима, фотографијама, дипломама на зиду, ватра је захватила и трпезарију. И као неким чудом, остала је само иза нагарављеног стакла, једна фигурица Афродите, мој поклон из Атине. Богиња љубави је била јача и надвладала мржњу на трен. Донео ју је један бивши комшија и предао власницима.

И кључ од куће. Једино што је из ње понео, ставивши га у џеп, ујак, који ју је последњи напустио.

И сад ходам по тој кући, као дух. Моја *дача*. Све што је вредело до рата (овог, најновијег), ту сам урадила. Сад је, на тим најновијим, недавним

фотографијама, то нека друга кућа. Измењен кров после паљења, другачија ограда, некако безлична, накарадна, гвоздена. А тог јуна 1991, не мислећи да је то последњи пут, напуштала сам је, кроз стазу оивичену ружичњацама, са оградом о укрштеног дрвета (и сама је, тог лета фарбајући сандолином), напуштала сам је са мишљу да ћу се ускоро вратити (јер, лето је тек долазило), са елегантним кожним кофером у руци, у једном случајном окрету према фото-објективу. Да се из те последње визије пренесе и у мој стални сан.

(Сада, на недавно добијеним сликама, такође тајним каналима, видим само ругобу. Снимљену на брзину, из аутомобила, нисам је на трен ни препознала. Без фасаде, са непознатим крајоликом и путем, дуго сам покушавала да нађем заједничке, додирне тачке са оним остављеним тамо пре више од деценије. И околности су биле исто тако лепе, нове куће и комшије. Где ли су **они** сада?)

У њиховим кућама су многољуде породице из Јањева, са Косова, који примају помоћ од хрватске државе. Само зато што су католичке вере, били су за новопрокламовану државу пожељнији становници од отераних српских староседелаца (и не толико изражене православне вере). Који, само што се Хрватима нису звали. Толико је све међусобно било *и с т о*).

То последње лето, јуна Деведесет прве. Као у некој слутњи, обилазили смо сва та места са фотоапаратом. Каква маршрута, за вечност! Која се више никада неће поновити: Воћин, Ђедовица, Звечево, Каменски Вучјак, па Горњи Вр'овци, Дочић и Крушево, Каменска, Подсреће и Слобоштина - и манастир Ораховица. Нека села сам тад, као у слутњи, возећи и сликајући, видела први и последњи пут.

Зашто тај последњи пут нисам прошла кроз Аркадију?

Људи у тим лепим, култивисаним пејзажима, скоро до злослута, изашли на поља и њиве, у том тако ретко лепом пролећу са благим сунчевим

зракама. Свуда тако приљежно, с неком посебном пажњом, раде по тим својим баштама, брижљиво око воћњака, у једном нестварном сунчевом заласку – као да тиме додатно утврђујући савез са земљом (са које ће их за само који месец заувек протерати). И тим ритуалима са земљом, као потирући стварност и време, не желећи да знају, ни чују, нити учествују у оном што им се већ спремало. Дирљиви су испраћаји бројних гостију по авлијама, пуним аутомобила, регистарских ознака са разних страна, тог једног од последњих пролећних празника, у већ начетом миру. Не могу да верујем у призоре шикаре и корова, на тим истим местима, које ми данас доносе и показују.

Посматрам и свој снимак старог млина у Каменској, направљен тог *задњег пута*. Ово је можда једини траг да је икада постојао. А припадао је браћи Гашпар и био први парни млин у крају, још 1927. године. Ко ме је он сметао? Присећам се речи мојих Теткица у писму. „*Кроз Каменску само знаш по натпису да си прошао. Ништа се не позна.*“ Рат у који ни данас не верујем да се десио. Да се могао десити.

Ево је и Слобоштина (коју сам тада први и последњи пут видела): на серији фотографија: бунар, бронзани споменик жене у *подвези и скутима*, с дететом на прсима, прстом показује на бунар. Та ми се прича заувек усекла у сећање. (Хиљаду триста шездесет осам особа – после рата ретко педантно комисијски утврђено, углавном избеглица са Козаре (тачно бројем 1165), и око три стотине жена и деце из околних славонских, подпапучких села, усташе су побацале у пет дубоких, стометарских бунарева, августа 1942: од детета у колевци до снажних жена, којима су морали прво да сломе руке да би их савладали и бацили у бездане). Сликала сам тад и рушевине цркве Светог Николе, са прастарим записним храстом испред (који је видео и памтио све!), темељно докрајчене динамитом, кажу, одмах у децембру Деведесет прве. А лепи, бронзани

споменик жене у традиционалној ношњи овог краја (Бака ми је рекла и име жене која била модел вајару), причају, лежи данас оборен, уз постоље, на трави.

Зашто тада нисмо продужили и за Аркадију?

Вратили смо се тог *задњег пута*, преко манастира Ораховице. Ушли у котлину, чудесно издубљену, као божјом руком. Право место за манастир. Импресиван по непатвореној старини, у свежем хладу шуме. Предахнули у причи, са усамљеним оцем Јованом. Гледали (последњи пут) рукописне књиге, непроцењиве вредности, овде донете за изложбу, из библиотеке Пакрачке епархије (за које ћемо после читати да су гореле на ломачи, развлачене, тек понеке купљене на бувљим пијацама и тако спасаване, доношене управнику у Музеј српске православне цркве у Београду).

А ево и последња фотографија, тог нестварно лепог зеленомодрог предела испред хотела на Звечеву: у мој тексас, улила се модрина језера иза мене. Около мрко зеленило шуме.

Поново Воћин: једна жанр сцена - комшиница Јула, испред њихове куће од прекопута, стоји с Баком. У кола пакујемо ствари. Повратак, сад признајем, увек нерадо, кући, у Велики Град. Овде је одувек било моје Уточиште. А било је лето Деведесет прво.

Станица којом сам највише пута у животу прошла. Осјечка. Прочеље старе железичке зграде, као чело, разгледница, оријентација. Њу прво угледаш, из било којег правца, што значи да је крај путовања. И сад гледам кроз лупу: жуте коцке по којима газим, привиђају ми се и сад, често. И она дугачка, предуга улица којом обавезно пешке крећем ка кући, Оне које однедавно више нема. И мојим Теткицама, давно поудатим. Ни њена кућа више није иста. Због њене старости ми се журило. А сада више не морам да журићу нигде.

Враћала сам се тог, 13. јуна 1991, натраг, у сопствене битке и недоумице, и пролазила кроз Вуковар. Одбљесак жутог барока и раскошног зеленила, кроз широку авенију главне улице, одличне саобраћајне сигнализације. Све некако пространо, раскошно и вечно. Слушам на радију, у аутобусу, вести: - Ноћас у околини Вуковара пушкарање...Није могуће, па ја с а д а пролазим туда.

И епилог. Деведесет пете.

Ту фотографија нема, ни сведока. Само прича. Преживелих, који су се домогли Саве и спасоносног моста ка Босни. Прича о онима који су остали, после чега су прали магистралне путеве детерџентом, да сперу крв.

Увек неко остане да прича. Господе, жене мојих година, возиле су аутомобиле, спасавале децу и стизале су их гранате! (А овде, на Ади Циганлији, тог дана, пекао се во и играло коло). Заосталу нејач, старчад на тракторским приколицама или у коњским запрегама, докрајчивали ножевима. И за то делили одликовања.

Да ли то невиност нарочито привлачи злочин?

(А ја сам тада написала песму у којој забрањујем у таквој држави употребу ножа, кроз толико генерација, док се не заборави чему уопште служи то оруђе у кући, у кухињи, у фиоци).

Мила моја оскрнављена земљо, можеш ли и сада да дишеш од толиког злочина? Од метафизичког Зла, доживљеног и у моме веку, које је оскрнавило поново твоје питомине и затрло оно најлепше што је било и живело у теби? Од његовог историјског понављања на истом простору, од исте руке?

Покушавам себи да представим тај брисани простор, без народа и села, све до реке Саве. Незамисливо пространство. Огромна, непрегледна, сабласна пустош, некад разигране, мешовите и распеване славонске

Границе. Читава једна земља. Са коровом који је од Деведесет прве пробијао асфалт, на модерним магистралним путевима, уписаним на свим европским картама, некада тако прометним.

Горња Славонија, напрат. (Д. Кекановић)

Свуда само шибље и растиње, на местима где су некада биле куће генерација мојих предака. Како да деци показујемо своје корене, када су затрти?

Онда је, кроз годину дана, и укупно пет у избеглиштву, отишла и Бака. Једног раног јутра, у једној од оних наших, бездушних болница у С.М., без свеће, без иког свога. Пет дана пре тога, држала сам јој руку, још топлу, кроз коју је још увек протицао сав њен племенити крвоток. Нисам знала да је више нећу видети. Ко јој је последњи пут, и да ли је ико, уопште више, дао чашу воде? Избеглички гроб, на брзину, у сремском селу, тако ружног имена, где је већ лежао читав ред њених (избеглих) комшија, од којих су многи пре рока, већ завршили свој век. (А били су *дјеца* у „оном“ рату). Никада се није вратила, нити више видела своју кућу, ни собу.

Тих последњих пет дана су нас преварили, и раставили, Бако! А требало је да умре на мојим рукама.

И када више нема утехе ниоткуд, одједном ми се причује давнашњи савет М. Ж.: *Немој се ничега сећати!**

А лупа *made in England*, оличење тог далеког, богатог, доконог и уређеног света, који сам и сама једном спознала и удахнула као меру властитог сазревања и живота, ево, помаже ми да се доприча једна Прича. Тако је то увек са њима: изазову нашу пропаст, међусобно уништавање, а онда ти нуде помоћ да почнеш испочетка, да сагледаш боље, шта си све, уз њихову помоћ, своје уништио. Разједине те криво, па те онда (на силу)

спајају, поново уједињују и уче толеранцији. А да ли ми ове слике могу вратити читав један нестали свет, збрисани живот? Време, које се не понавља. Људе.

(А ретки који пролазе кроз Аркадију, кажу, да је она не би више ни препознала, и да не жали - испред неких безличних, нових куће од црвене цигле, штрче трафике са кичерајем и гомиле лубеница – манир нових досељеника из села тако ружног имена – и да би јој тај пејзаж сигурно уништио сваку *дивоту илузије.*)

Спустила је лупу *made in England*, поред разбацаних фотографија. Боље је овако, само на сликама, нека све и остане. И да могу, нећу више ићи тамо. Па понови, да буде сигурна:

И када будем могла, а доћи ће сигурно и то време, тамо више нећу никада отићи.

Нека остане овако, по фотографијама, и у мени, како је било. И можда, у записима. Наша деца појма неће имати да су ти предели икада постојали, а камоли да су у њима живели људи, читав један нестали народ, са толико лепоте у себи. Ове фотографије мојој ћерки ништа неће значити. Неће ни знати, ако не запишем.

Или, ипак послушати глас М. Ж.:

-Не, немој се ничега сећати.

***

*Милка Жицина (1902-1984), књижевница рођена у Првчи код Нове Градишке, ауторка лирске прозе *Село моје* (1983), из које је преузет наведени цитат.

ХАСАНАГИНИЦА

Он сада лежи рањен, негде далеко, под шатором. Међу прљавом и вашљивом војском. Какве су му ране? Превијала би их и љубила, само да јој је овде. Чекаће, само да јој га овде пренесу, да га она онда, негује и вида. Сама она с њим, у тами њихових одаја, на врху чардака.

Био је мрк и стасит, црне, неговане браде, продорних црних очију, које нису трпеле приговор, и одмах јој се допао, тај њен просац.

Када су је њени, чувени надалеко, реда ради, питали да ли би пошла за њега, са пригушеним дрхтајем у срцу, да се не ода, рекла је, да би пошла.

Тако се брзо после догодило све: и просидба, и свада... Све као у сну.

И било је како је предосетила.

Силан, мужеван и леп, улио се сав у њену меку, женску осећајност и прве упијане утиске ноћи. Њихове душе и тела, брзо су нашли међусобне заједничке путеве и склад. Пружио јој је љубав коју је наслутила први пут, видевши га. Свим бићем му је припала. Осећала је да је он тако изабрао и њу, видевши је први пут, и да је њена стасита, бела лепота имала моћ над њим. А када су били случајно негде скупа, једно поред другог, знала је да их гледају као најлепши пар, да их певавају у песме.

Било је оно што се међу двоје назива срећа.

Он, који је све, име и иметак стекао на сабљи, волео ју је на неки свој посебан начин. Знала је да му годи њена лепота, и осећала је како га је стално, увек с новим жаром, неодољиво привлачила. С продорним, тамним очима, имао је моћ над њом, и у њеном женском бићу силно јој се допадао. Али, у дубини душе, тај поглед је понекад у њој изазивао и нехотичан

страх. И поред све њихове блискости, грађене толиких година, и са рођењем деце, понекад, ипак, као да га није познавала. У његовом мрком, мужевном и правилном лицу, видела би понекад и нешто опасно, нешто што јој је измицало и уливало зебњу. Често тад није знала, шта смера и мисли испод црног, пламтећег ока. Био је старији, био јој је господар. И остављала га је, због тог погледа, да јој приђе у ноћи, и да се тад избрише сав неспокој који је растао у њој током дана. И она је, танане и беле, господске лепоте, послушно одговарала његовој мужевности. Тај њихов говор ноћи само су они разумели. И знала је, у тим тренуцима, да под небеским звезданим сводом нема ближих особа него што су они били једно другом. Био је тад чежњив и беспомоћан, урањајући сав у њено окриље и пут.

Али, на дањем светлу, од тога је ретко шта остајало, или, све чешће, није остајало ништа. Чак накратко, када би били насамо, пред његовом робусном силином и снагом, све њено је наједном остајало замукло, неизречено, дубоко запретано. Тада се привијала деци и колевци. Није знала, тад није ни смела да проналази пут до њега, каквог га је волела. И несигурна, остављала га је, због тог погледа, да јој поново приђе у ноћи, рањав и жељан, и да му тад искаже сву спутавану плиму осећања, да избрише надошли неспокој и зебњу која у њој током дана расла.

Међу њима је било толико међусобне привлачности, толико међусобног свиђања, допадања тела, да су пред тим као пред једином истином, понекад у свести ишчезавале све њене недоумице дана, које су јој тад постајале смешне, непотребне и далеке. У тами ноћи и пригушених сенки, када се лица нису распознавала, смела је да гласно грли његов облик. а онда би је у тренутку слатког спокојства, обиља и среће, док је он већ спавао дубоким сном под њеним грлом, лецнула ледена помисао: да све ово не значи ништа, да ће сутра, по дањем светлу, опет све бити исто,

да ова ноћ, нити било које ноћи, ни деца коју му је родила, неће променити баш ништа, да ће он већ сутра, по дану, поново бити онај исти, њој недоступан и далек.

Мало и разговарајући с њом преко дана, па и то понекад, чинило јој се, грубо, нарочито пред његовом мајком и сестром, тад посебно сав прек и робустан, ако није био у рату или са укућанима, највише се бавио коњима и ловом. Она се тад потпуно повлачила и највише времена проводила у чардаку, са децом. Суздржавала је постојање у тој кући, и много тога што је желела, пресецала је његова неприступачност. Ћутала је, и онда, са пуно материнске љубави у току дана, највише се привијала деци. И само ту, у соби чардака, са децом и колевком, могла је да сабије сву своју огромну љубав и неспокој.

Родила му је заредом, петоро деце, два пута близанце, као чеда силине те љубави. Сада је имала и синчића, кога је још дојила. Била је још увек свежа и лепа, и у својим тридесетим, и после толиких порођаја. И тек придиглу са породилске постеље, сећа се, само је пришао и у тами њихове одаје жељно рукама грлио њен стас, немо је упијајући.

А већ је морао у рат.

И док су трајале журне припреме за поход, ништа од тога што се малопре међу њима догодило, није се на њему познало. Она је ћутке и удаљена, помагала, клонећи се његове недокучивости, са нечим што је и поред свега што је доживела од њега малопре, плашило.

Опет су били странци.

Али само тад, пред сам полазак у рат, збунио ју је уједном, чега се и сада сећа с неверицом, јер се на тим походима никада са њом није честито ни поздрављао.

Аскери су већ седели у седлима, а он се изненада запутио натраг у кућу. Она је дојила најмлађег сина у њиховој одаји, и погледом, крадом кроз прозор, посматрала авлију. Помислила је да је нешто заборавио. Одмакла се брзо и села окренута леђима, не престајући с дојењем детета. Онда, чу испред врата кораке. Знала је одмах да то може бити само он. Није се померила. Била је збуњена и положајем, и дететом на грудима. Ушао је у одају. Осетила је да јој је букнула сва крв у лицу, и по ушима. Није се окренула. Онда је он пришао полако, и спустио се у висину дететове главице у њеном наручју. Брзо, не подижући главу, слободном руком хтела је да пригрне груди, али јој он задржа руку. Није подизала очи, а знала је да је он посматра, чврсто јој стежући надланицу. Онда се он саже, лако додирну дететову главицу брковима, и устаде. И у трену, не пуштајући јој руку, разгрну јој косу на врату и пољуби је брзо, сигурно, страшно, онако како је то увек чинио. И изађе нагло. Да ли је потом чула топот копита, не зна. Али, још дуго није дизала главу над дететом које је одавно престало да сиса, посматрајући је. И мислила је, да су сви доле, у кући, то све видели, и знали.

Уздахну и сад у одаји, са синчићем у наручју, гледајући кроз прозор с куле, у даљину.

Мајка и сестра су му данас отишле у походе.

ХЛЕБ

Нарасло тесто полако се преливало преко пластичне вангле. Туробно предвечерје. Није обично. Вечерас је Нова година. Још свега неколико сати траје Деведесет трећа. Овај раст теста и мирис који ће доћи из рерне, биће разлог њене једине радости. Све остало је давно спремљено и залеђено у фрижидеру. Њих двоје још су далеко од старости, али тешко се покрећу по стану. Једва, као болесници. Нема се за чим славити. Он, индивидуалиста, који према свим уобичајеним и уходаним друштвеним нормама показује нагонски отпор. Ипак, она му је припремила мали поклон. У знак сећања на њихову некад страсно започету везу. Највише што се с овим новцем, чија вредност вртоглаво пада, из сата у сат, могло. Далеко од оног, у животу који су започели, какав је хтела. Узела му је мушке, пругасте „минималке“, какве су се тад носиле. Чувена марка. (Само то!). Видела у близини, бутику пред затварањем, „сет“ и сместа одлучила: одлично, баш му тај део гардеробе треба обновити!

Вратила се по новчаницу и поново дошла, кад тамо – уместо што је могла пре пола сата да купи све три боје, упаковане у „сет“, сада су једне коштале толико. Разочарана и у недоумици, када је требало брзо одлучити, ипак реши: „Дајте, онда, те једне“. Скроман поклон, скромнији није могао бити. Колебала се, мало посрамљена, да ли тако нешто уопште да му предаје као поклон, или само убаци тамо, у део где стоји његов веш. Цела концепција вечери, била јој је упропаштена. Ипак, ставила је то парче крпице у кесу (отмену, инострану, пронађену негде са њених „предратних“ бројних путовања, док је радила као ЈАТ-ова стјуардеса). Ево, докле смо дошли, помислила је, одлажући ситницу у фиоку, више мислећи на квалитет њиховог живота откада су пар, него на оно што се дешавало у читавој њиховој земљи која се крваво распадала. Утучена од свега –

премесила је хлеб, досипавајући брашно (хоће ли га бити превише, мора да постане чврста лопта!). Присетила се када је први пут научила да меси хлеб. Са каквим уживањем и поносом је то радила готово свакодневно, пре три зиме, не слутећи да ће јој то сада тако добро доћи. Од тада га у кући и није пекла. Можда је ово симболични и ритмички повратак оном времену када је била толико срећна. Волела би да је тако.

Ставила је хлеб у тепсију. Када ће бити најбоље да му да поклончић? Није богзнашта, мали симбол (све је симболично вечерас), не мора да чека поноћ. Врло важно. Он ионако не воли ништа што има предзнак обичаја, чак се тад понаша супротно! Даће му то првом приликом, можда и одмах. Зависи од тренутка. Убацила је тесто у тепсију, у загрејану рерну. Погледа на сат. За четрдесет пет минута хлеб треба извадити и увити у спремљену крпу. Узела је кесицу са страним натписом и донела је у собу. Он је нешто читао. „Ево ти нешто за *нашу* срећну нову годину!“ Погледао ју је зачуђено, а онда понешто са прекором и негодовањем промрмљао – отприлике: ма какав поклон, у оваквој ситуацији и беспарици...Узми, отвори, храбрио га је њен поглед. Оставио је књигу, пружио руку у кесицу, растворио је, погледао. И први пут, чини јој се, за много, много времена (откад је ионако, њихова љубав нестала), угледа на његовом лицу нешто као осмех, широк и откривалачки, какав давно није имао. Чак су му се и очи смешиле. „Нисам имала пара за више, знаш то је био сет од три комада, а ја ето, само те једне...“, као да се правдала. „Па и ове нису испод...“ изговори он цену, као да ју је охрабривао. Извадио их је и развио у њиховој пуној величини. Биле су од врхунског, меког материјала, модерне марке, ефектног изгледа, остале од предратних залиха.

Хајде. Пробај их. Одмах.

Зар баш одмах...

Да. Да видимо величину...

Он се опет насмешио, други пут у овом кратком времену, што је било читаво чудо и ненадани узлет у њиховом животу, с обзиром на његово данима туробно лице, и почео да се скида. Она је отишла да види хлеб. У стаклу рерне, тесто је лепо расло. Добро је, изгледа да вештину од пре три зиме није заборавила. Вратила се.

Стајао је, у новом секси-вешу, баш добро затегнутом око бедара, и у мајици. Тамо где је требало, било је заокругљено и лепо се истицало.

Лепо ти стоје, рекла је, коначно отресавши све сумње и недоумице, чак читавог свог стања овог дана, одахнувши, и махинално, благо, као са одобравањем, прешавши руком преко оног испупчења. То је у њима баш посебно лепо стајало. А он је седео, одједном одлучивши да се не облачи.

Дај те старе, да их бацим у веш. Биле су сад тако скромне у поређењу са овима. Села је потом поред њега и, задовољна утиском, поново прешла руком преко оних набрекних пруга. Виде капљицу на њима, која се створи у трену. Погледа га. Жмурео је, наслоњене главе, потраживљи њен струк испод каиша. Помисли на хлеб који расте у рерни. Мора га искључити кроз двадесет минута. Наставише са благим прелажењем рукама по међусобно давно и добро упознатим, драгим местима њихових тела. Нису журили, препуштајући се. Нове superman гаћице већ су биле скинуте и лежале на поду.

Имале су свечано облачење и свлачење, рекла му је, милујући место које више и не би могло у њих. а он ју је рукама тражио свуда, по давно заборављеним местима њихове љубави.

Морам да видим хлеб, рече му и откиде се. На кухињи навуче ролетне и погледа у стакло. Кора, чини се, као да је почела да румени. Погледа тако, полугола, на сат. И дуже је било но што је требало, па искључи рерну. Уђе натраг у собу. Он ју је чекао, наместивши лежај. И док се сагла да га поправи, већ је био иза ње. Стакло угашеног телевизора

одавало је све маштовитије призоре. Хајде, лези ти мало доле, рекла му је. То је био њен омиљени положај. И у трену, кад је осећала да већ постаје само сушта енергија која саму себе храни, нагло прекиде, сиђе, и оде у кухињу. Отвори рерну, зграби крпу и извуче врелу тепсију на врата рерне. Затим брзо, спретно, заогрну врући хлеб великом, чистом, управо припремљеном ланеном крпом, и извади га из тепсије, умотавајући га са свих страна, онако, као дете после купања. Остави хлеб тако умотан на дрвену даску, први пут одахнувши. То је било готово. А затим поново уђе у собу, где ју је он већ одавно напет, чекао, и леже краљевски, овог пута са опуштањем и уживањем, високо дигнувши руке изнад главе, препуштајући му се потпуно. Прионуо је по њеном телу, онако како је волео, свуда је осећајући. Урањали су тако дуго, једно у другом уживајући, у тој међусобној, тоталној испуњености. Онда, када се она изненада покрену, он не издржа. Издисао је дуго, у снажним и оштрим грчевима. Дуго су се потом, тако одмарали, без покрета, опуштени и мирни, спокојни и поново, након толико времена, блиски. И сами помало такнути и изненађени неочекиваним обртом ове вечери.

Хлеб је био печен. Када су, истуширани, крочили у кухињу, испод крпе се још подизала пара. Одмотала га је пажљиво, и указао се – кора румена „као сунце“, дно мало гараво. Пољубила га Циганка, каже се (то је од оних пар минута више!), и полуодевена, понуди му да га проба. Одломио је крајак са кором, која је закрцкала под његовим зубима.

Ближила се поноћ.

СЕНТИМЕНТАЛНА ПОВЕСТ О ПОЕТИ РАЈКОВИЋУ И МИЛИЦИ СРПКИЊИ

Милице Мићић Димовској

бања Липик код Пакраца
августа 1863.

Многоцењена Милице!

Ја се за који дан спремам на пут у Немачку, и не могу отићи, а да Вам се још једаред не јавим. Поготово што је моје неодговарање на Ваше последње писмо потрајало више од године. Овоме има више разлога, и ако их никада нисте слутили, многоцењена пријатељице, а мислим да јесте, прилика је да Вам их сад, потанко, на удаљености која ми даје довољно храбрости, али и пред неизвесностима којима у сусрет идем, потанко изложим.

Ви знате, драга Милице, моје поетическо узношеније Вашом личношћу, још кад сам Вас ономад, као пожунски ђак и школски друг Вашег брата Светозара, први пут видео; а моје срце је вама потпуно успламсало у Вуковару, кад сам Вас осмотрио на челу поворке одушевљених Срба, оне револуционарне Четрдесет Осме године. тако, за мој ум незаборавно, Ви сте украсили поворку вуковарских Срба оним народним оделом, у јелеку и у бојама српске тробојке, да је спомен на ту Вашу слику трајно заробио срце моје. Тим више, што да кријем, ја сам приснији друг постајао са Вашим братом Светозаром, јер ми његова дична

сестра, уз то и поета, више из главе излазила није. Ви знате да сам ја још као ђак у Пожуну почео писати нека стихотворенија, по угледу на нашег дичног брат-Малетића, али чини ми се да сам право пропевао тек са Вашом појавом у мом срцу; та знате добро да су све песме из Искрице, Вама посвећене:

Виђе...незнам....красност је божеска,/ Небеснији и од неба самог,/ Би јој огањ пламен из очију,/ Пурпур – устне чар јој, просецају,/ а образе јарне украшају,/ Две ружице никад невениве!... и сад ми долазе у памет стихови што их тад испевах Вама обузет.

Ви сте ми тада, а и вазда потом, красили најтамније стране и кутке мог живота. Знате да ми живот није био лак, ни склон, још од детињства мога, без матере (отхранила ме баба). И школовање у Пожуну сам морао прекинути због сиромаштва. Може бити да сте ономад већ, кад смо се у Вуковару други пут срели, мене само за пријатеља своје браће и поету примили, јер ми се тад деси нова несрећа у мом животу: био сам се оженио, то јест, приморан ући у женидбу, *unbedachtsamerwise* – женом коју сам само спорадично виђао, са дететом које је већ било на путу. Мучно ми је Вама, моме идеалу поетическом, о свему томе сада казивати, мада ме никада питали нисте, али морам Вам, пишући овако из бање, где се лечим, Ви добро знате драга пријатељице, колико дуго од ове несретне ноге, да вам сада и о томе што прозборим. Оженио сам се, а да је никада нисам волео – напротив, стихови о вама преплављали су више него икада баш тад мој ум. И Ви их знате, јер су сви у „Седмици“ објављени, чак и са Вашим именом:

Милко моја, моје очи црне, Свако било пуно срца мога, Свакиј уздиј твој је до век века!

Те године мог живота биле су страшне – вратио сам се у Нови Сад, она за мном – више сам их провео избивајући из куће, код *Пере Камиле*, са пријатељима уз чашу, и пишући за новине, одлажући трен када се морам

враћати дома. Наравно, да је она, која је тако дететом хтела да ме зароби, видела да сам ја лоше „утврђен пазар“ – извините што сам тако *unschicklich*, али да се послужим својим омиљеним сатиричним и лакрдијашким речником из „Комарца“ – однекуд је докучила и чула и за моје стихове и за Вас, али ја то никад и нисам крио, чак сам једну песму и своје душевне муке и назвао: У споменицу Србкињи (*„Мука да ми, мука ноћ постаде, Ја неживим ах! неживим више, Да умрети само одоцњавам...“*).

Годину дана после ових стихова ме напустила – али како! Оставила ми је наше чедо, мога сина Тодора, од непуних десет лета, да се сам старам о њему, а она се вратила у Вуковар! Ви то после све добро знате, јер смо се тада често виђали – хтела је да се освети, са случајно срећу не створим са правом изабраницом срца мога, ако би случајно к мени дошла! Добро ме је знала: нисам више могао да Вам понудим ону небеску и идеалну љубав, какву сам гајио према Вама, већ, на шта сам вас могао позвати – да будете маћеха моме сину! Такву недостојну клопку је оставима она мом будућем животу:

„Ах, ти не смјеш моја бити, Ја ћ уз харфу сузе лити, с њом изданут вјеран друг...“

Све што сам умео и могао тих година, било је, доказати Вам појезијом своју оданост – и само због Вас, драга Милка, похитао сам и коначно први пут издао на светло дана своју збирку песама – коју сам именом и презименом посветио Вама, само и сасвим Вама! (Заправо, Ви сте инсистирали да буду само иницијали и Ваш надимак – „Србкиња“). Ту је, некако, почела и наша озбиљнија књижевна сарадња. О, само да знат како ми је свагда милији посао био када сте и Ви сарађивали у „Јавору“, „Путнику“, „Комарцу“, својим писанијем! Кад год сам седао за уреднички сто, лебдели сте ми пред очима и додатно ми били узданица, па ништа није било тешко – све оне силне коректуре, редакције, читања рукописа и

начисто преписивање. Како ми је слатко дошла свака сарадња са Вама, разлог да се видимо, а тек писма, која су од пре две године почела да ми стижу! Ваша су ми писма причињавала највећу срећу и високо подигла моја надања! Као да смо се већ венцем брачним обавили! Читао сам их и благосиљао по сто пута! Само и нек је око посла, око претплате, око Вашег или мојих рукописа, муке са штампарима, пренумерантима, позајмица неке књиге на читање, било шта, само рукопис Ваш видети, било ми је довољно. У сваком Вашем писму тражио сам између редова и нешто више, потврду својих стрепњи и надања, знакове охрабрења, да Вам једном отворено изнесем своја осећања и планове. Видевши да године пролазе, осмелио сам се у надањима – та ништа лепше него и сад, не у младост, која је ионако протекла, почети живот са неким кога је срце одавно одабрало, а Она је још слободна, уз то поетически живи, као и ја. Моја кућа је, истина, скромна, али у лепој, Каменичкој улици у Новом Саду, близу су ми брат-Јаша Игњатовић и брат-Ђорђе Натошевић. Скромно бисмо живели, од мојих хонорара и од наших продатих књига. Ви бисте часове језика могли давати, можда бити и учитељица, јер ретке су данас изображене жене и патриотически исправне Српкиње овамо. Мој син је већ одрастао дечко, а видевши како волите и негујете дете Вашег брата, уочио сам у Вама и материнске побуде.

Наш старина Вук, много нас је зближио, откад га заједно са његовом кћери Мином, посетисмо у Хопову, преклањске године. Ипак, од Вас, сем „многоцењени“, „мој пријатељу“, ја не видех у ове две године, и не осетих више, да би се и моја смелост у преписци проширити на више од ових речи могла. Она три месеца, што у пролеће прошле године проведосмо свакодневно, после мојих часова у школи, код Вашег брата Љубомира у разговору, сматрам најсрећнијим добом свог живота. И сами ми признадoste, да у разговору о литератури „једно друго разумејућ лепо, не знам кад протече време...“, што ми је било као да смо све сметње нашем

осећају претурили и оставили иза себе, те да смо крочили у рајске пределе брачног живота. Имате право, што ме потом и прекоресте, неколико пута, кад заборавих од силних послова око „Путника“ и књигопечатње, на Ваш рођендан, или што Вашем брату не признадох и не пренесох тада, колико ми недостаје Ваше присуство, по Вашем повратку у Врдник (али, мила пријатељице, када бисте схватили да мушкарац мушкарцу тешко признаје таквих ствари, боље ћете ме разумети). Збуњивало ме и растуживало, што сте у писмима својим били увек неодређени: *„...Бог зна, онај, који би дигод за ме сио, какве кврге судбе њега вежу, какви ли се даљни пути пред њиме протежу, да се ми никад пред олтаром Бога састати нећемо...“*

Драга Милице, тако Вас сад смем пред Богом звати, знате ли да је недостајала само Ваша једна реч у томе писму, одмах по том растанку у Новом Саду – Дођи!, па да одмах дођем и да вас запросим. Авај, уместо тога, удаљавали сте и мене и себе од тога, чудним, опасним слутњама, које се, не дај Боже, баш по овим Вашим речима, обистињавају. Ја сам сада на лечењу од моје претешке болести, и ко зна куда ће ме путеви даље нанети. Ви знате да ми је лекар др Франц Тишке препоручио ову бању још 1862, да ми мојој реуми само овде има лека, али ја одсуство од школе нисам могао добити све до овога лета. Осећам, Милице, да се нешто неумитно откида, не због даљине и мог одуства, већ нешто дубље, и мислим и бојим се да то ни у једном песми Вама више не бих умео изрећи.

Ја сам Вам у писмима све до прошле године искрено описивао своје стање, и душевно и физичко, да ми је живот „мутан“, да немам друштва ни разоноде, ох, драга, зар нисте схватили – Ви, само Ви сте ми били потребни као лек на све ране, и све би брзо зарасле! Ви као да нисте разумели, или нисте хтели да разумете! Уместо тога, Ви сте ме засипали писмима у којима сте ме тешили да сам Вас „тронуо до суза“ да „имате чувство за поњати сву величину несреће ваше“, да „не будем тако слаб духом“, али, мени је, драга Милице, требало друго, друго – само једна

Ваша реч, коју ни сад не смем да изговорим! Друго сам ја чекао од вас! Није мени требало друштво, него Ви и наши слатки разговори, као ономад, код Вашег брата Љубомира у трпезарији. А Ви ми, не замерите на изразу, моралишете: *„на то Вам ја велим да људи велику тугу не поњају, и њино друштво било би само једна несвестица, из које кад би се пробудили, Ви би опет онај исти бедни били...“*. И размшљајући да ћете се једном досетити, ја сам Вам се неутешно исповедао, а Ви сте ми одговарали тако да сам се осећао да сам све даље од Вас, и да постајемо, неким невидљивим стегамма недоступни једно другом: *„Док своје јединче код себе имали будете, нећете се тако осамљени осећати...“* или: *„...мени Вас је тако жао да ни своју мутну судбу жалоснијом сузом не оплачем. Пишите, јер знате да пишете оном који Вас разумије!“* Ох, драга Милице, нисте ми рекли – Дођи, чекам те!, већ се све завршавало на корешпонденцији, и ја сам све више та Ваша писма почео доживљавати као препреку наше једине и праве блискости.

Од других бих се ја са великом захвалношћу осећавао и за такве речи (*„О, да Вам бог Вашу судбу разведри!“*), али Милице, помислио сам да је куцнуо час, да између нас више не треба да постоји само папир и тинта! Или је Вама само то и било довољно? Кад сам Вам писао о својој одлуци да пођем на дуже лечење, и да треба „кућу разметнути“, нисте ми рекли: - Немој! Ја ћу доћи! (и ја бих остао, макар ноге не имао), или: - Пођимо заједно!, него само написасте благоглагољиво, као да ту одлуку и сами одобравате, да одем. И може бити да сам, што због своје болести, несвесно у самољубију убрзавао и више очекивао од Вас, него што сте Ви били спремни мени да пружите. Сада тек, из ове бање, сагледавам и Ваше осећање у годинама када сте изгубили мајку, добру госпођу протиницу. Можда сам и ја олако прелазио преко Ваших финих осећања туге, бриге о старом оцу, пречасном Ави, Вашем вођењу домаћинства, које нисте хтели, ни могли, да напустите. По сто пута ишчитавам Ваша писма која сам и

овде са собом понео, и сада Вас разумем, када кажете: „...сад би само могла плакати кад се нађем у околини и на местимакоја су ми пре песме рађале...“. Некада ме и забрињава када за себе пишете“...и кад ја једанпут по судби мојој од Вас свију далеко будем...“. Зашто тако пишете и то мени, драга Милице, и шта то намеравате што ме чисто плаши и у бригу баца? Зар и Ви, као Fluch-Dichter?

И таман се понадам, на ону прекрасну реченицу „О, што нема какве коректуре опет, да Вас на мене опомиње!“, и ослободим се да у оном писму, најзад проговорим, али тако, што спроћу моје болести, предложим да дођем у бању Врдник, да се лечим (та и да ногу не излечим!), а Ви ми како какав доктор пишете: „...Али мој би предлог био да Ви савету докторском следујете и у Илици идете!“, са свим оним пријатељским моралисањем, што ме дотукло: „...немојте мислити да Вас одговарам што се бојим да Вам наша кућа с чим на услузи не буде, не, Боже сачувај, мени би мило било да дођете (зар само то!), и ако дођете, наћи ћете заиста пријатељку кућу. Моје књиге стоје Вам на расположењу, и све што писајућој руци потребује, даћу Вам; проводићемо Вас свуда по лепој околини нашег светог Кнеза, и радоваћу се ако Вас моји брегови излече...“. Али, Милице, то је само учтивост, фраза, можда и права искреност, али - Ви онда никада ништа више од пријатељског чувства, нисте гајили за мене! И то је било за мене поразно. А опет, не могу ни то рећи – колико ономад, у задњем писму, написасте ми: Ви љути амене због претплатника из Земуна што не добивају новине, осусте паљбу по мени, ал Катица, Ваша сестра – Бог јој платио! – како рекосте „да ми очи извади!“, и да у њој имам великог свог „бранитеља“. Ипак, Вашом биографијом у „Путнику“, ја сам учинио оно што нисам могао у писмима Вама. Ако ишта вредно остане иза мене на пољу књижевном, и од нас двоје, волео бих да то буде овај рад. Само сте ми покварили што нисте дали да се објави и Ваша слика – замерате Фуксу да ју је лоше литографисао. Сада ћу Вам открити тајну – ја

сам слику преузео за себе, и стајала је све до овог путовања, урамљена, на мом радном столу. Сада је са мном и са Вашим писмима, уредно сложена у путничком ковчегу – ето, да знате, да сте свагда са мном! И када сам се већ одлучио (ах, сасвим, сасвим сам, иако тешен од Вас, али само у писмима, са Вама једнако далеком) и кренуо у ову даљину, Ви сте ми у последњем писму написали: *„Кад ћете у Врдник? Кад дођете учићемо заједно руски, дао ми је г. Митрополит граматику, ал мени се чини да Ви знате пак ћете мој учитељ бити!“*. Како су те речи слатко пале на моју душу, како су тешиле, али знате како – као када се мртвацу даје лек против болести од које је умро.

Авај, било је доцкан и касно беше, мила моја Милице! И моја одлука је била неопозива. Како Ви рекосте, можда и ја стадох на путе некој својој судбини. Можда нас тако ветрови судбе и носе? Бојао сам седа Вам својим вапајима „не заглунем уши“, али нисте их довољно разумели – ја сам хтео да их другачије тумачите, да ми кажете, пружите руку, ево вам моје, да их кроз даљи живот удружимо. Бог ил усуд, некако се испречио између нас двоје. Бојим се за Вас, то Вам искрено, пријатељски кажем, када ми пишете оне суморне реченице: *„Кад се Ава угаси, онда стоји ми бити и без крова и без домовине. Браћи мојој предуго је моје газдовање!“* Зашто тако, када знате колико Вас је мој скромни дом очекивао као срећну домаћицу!? Уместо тога, Ви ми пишете о својој супарници: *„Ваша супруга можда се опаметила, пак ће се с лепшим осећањима и Вама повратити...А ја сирота нећу свога огњишта нигда ни видети!“* Како сте добри, и предобри Милице, да би своју срећу гледали! Она се нудила Вама, а Ви је дајете оној која је Вас мрзела! За Вас је може бити, било и бољих прилика (никада ми ни реч не рекосте о брат-Љубомиру Ненадовићу) – ја сам само један разведен човек са дететом, уз то болестан, али, како и сами рекосте, нисмо више у годинама, када се баш много, у танчине, бира и гледа на све. Сада је важан добар брачни друг и саговорник, помоћник у тешкоћама

животним; тога смо обоје имали напретек, али Ваше речи, сувише тамне, нису ишле даље од сажаљења (*„Ваше уподобљење себе убогом Лазару дирнуло ме је до суза, то нек вам је доста, а речи утехе немам, јер и сама у таквом сам расположењу...“*). Можда збиља, у стварном животу, обоје поете, обоје тако чувствелни, да једно другом, сем утехе, ништа више и не можемо пружити. Моја писма, многоцењена Милице, била су мало и намерно тужна, да себе приближим Вама, али заузврат да се и Ви као жена ставите да ме спасете! Можда, уистину, мени треба нека другачија жена, сва од овог свет. Можда је двоје поета много (*„Бога ми, могли би ми обоје удесити да певамо, јер не знам коме од нас двога тавније је сунце. Најбоље би било да нас сасвим потавни, па да над гробом засија“*, написасте ми задњи пут).

На крају, одаћу Вам још једну своју тајну – ономад, код Пере Камиле, брат-Павле Симић и ја, уз чашицу, дотакосмо се и Ваше цењене личности. Причао ми је како је малао Ваш портрет и портрет Вашег оца, преподобног Аве, и какав је дочек имао код Вас у Врдничкој Раваници. А ја га замолих: „Би ли ми, брат-Павле, могао намалати по сећању њезин лик, добро ћу ти платити!“ Знате шта ми је одговорио. „Брат-Ђорђе, она је тако тајновито лепа, да онај дубоки тамни сјај њених очију, и искрице њене душе што титрају у њеним зеницама, а у углу сета, тако су ме прожеле, да ја више не знам после ње да ли ћу умети сликати, а ти ми тражиш да по сећању начиним њен портрет. Брат-Ђорђе, кад бих умео, сам бих за себе поновио тај утисак и опет не би све обухватио, што сам у њеним очима видео!“

Овде шетам с пријатељем Димитријем Јосићем, управитељем Учитељске школе у Пакрацу, који ме је љубазно примио на квартиру по изласку из болнице, слушам и гледам народно коло које се по околним селима игра и записујем дивне народне песме које у њему певају, и којих не налазим у нашег старине Вука. Зачудићете се, имам их преко стотину!

Добро ће доћи нашој Матици. а у томе је овде наш народ веома богат. Путујемо чезама по прекрасним крајолицима, и сваког дана ме довозе овде у Липик, где лечим моју ногу, одакле вам и пишем у једном самотном часу. Овај питоми пејзаж, и ретко распеван народ, буди ми додатну инспирацију и сећање на Вас. Остајте с Богом!

Ваш,

Ђорђе Рајковић

Кратко писмо из Немачке

Грефенберг, код Берлина

јесен 1865.

Многопоштована Милице!

Ја сам већ две године овде. Здравље, како тако. Лечен сам по Присницовој методи, али ћу, изгледа, остати хром. Враћам се ускоро за Нови Сад, али пре тога, морам Вас обавестити о следећем, и није ми једноставно да то Вама кажем: оженио сам се. Заправо, венчање ће се обавити у нашој цркви у Новом Саду. Она је Швабица, зове се Елвира, овдашња болничарка, година мојих. Много ми се нашла у овој болести и спремна је да дође за мном у Нови Сад, и да негује мога сина Тодора, Тешко ми је док Вам ово пишем, због писма из Липика, које сте, надам се,

примили, али бићу кратак: и сада имам исти осећај, као и давно, када сам се први пут женио: да се све дешава негде далеко ван мене, без мог учешћа у свему. Између постојите и остајете само Ви.

Ваш бедни пријатељ,

Рајковић

ДВОГЛЕД

Ево га, на полици је, са књигама. Прастар, огуљен. Породична реликвија. Једини, преостали траг покућства. И земље, са које су његови власници потекли. И није обичан. Када погледаш кроз његову увеличавајућу оптику, у њему се ређају слике – не оне које пред собом хоћеш да видиш увећане и уживаш у детаљу, већ неке, које је само он запамтио, у његовом сасвим произвољном избору.

Донео га је још мој дед (тамо кажу *ћед*), када је ступио у „трајно стање мира“, то јест, у пензију, као оружник-стражемештер, 8. чете, 3. жандармеријске бригаде из Сарајева, са задњом службом у Горажду, 1919. године. По „војничкој исказници“, такође чудом сачуваној, издатој у Сарајеву, 29. априла 1919, донео је уз њега, још око 400 кг терета властитог пртљага, сав његов капитал стечен током вишегодишње службе, а на путу до куће „војне постајбе за једну вожњу из Устипраче до Удбине...имаду га кредитирати“. Донео га је тад као чудо технике, у мало лично село испод Удбине, као и сребрни цепни сат који је остао без поклопца (посебан мотив за једну short story), са ланцем. По те две ствари се издвајао од осталих сељака. А када су га у новом рату усташе интернирале, као пензионера са високим чином из Аустро-угарске монархије у Италију (што се могло назвати и срећном околношћу, јер није завршио, као већина Срба у оближњој јами Јадовно), понео је управо и тај двоглед и сат, које је чувао све време интернације и везе са родним крајем. Са њима се и вратио, са групом интернираца и порпусницом НОО Подвигора, датираном 2. 4. 1945, „за друга ...који путује....и има Своије Потребни ствари Па се Моле Војне и цивилне власти даму нечине сметње већ у случају Потребне даму укажу Потребиту Помоћ .- СФ-СН...секретар Вејновић Душан, Председник Стевановић (печат издубљен у дрвету, неправилног облика, са малом

петокраком, цедуља писана оловком, једва читљива, сва и данас са осталим сачуваним документима, уредно повезана врпцом у чвршће кожне корице, чија се боја од старости не препознаје, све као мали хераријум, што је деду служило уместо новчаника). Двоглед је оставио у аманет касно рођеном сину, сат завештао унуку кад се родио и кога је дочекао уочи своје смрти.

И сада га узимам и кроз његову округлу визуру видим то последње лето у Лици: све до тада, био је окачен о клин на зиду, поред улазних врата наше куће. Са њим је предворје одавало утисак неког ловачког дома, ваљда зато што се и налазио крај урамљене слике – јефтиног призора из лова. Онако огуљен, имао је и изглед музејског експоната, заосталог из присуства штаба Шесте личке бригаде која је управо нашу кућу (једину целу и неспаљену) одабрала за свој боравак приликом борби с усташама крајем рата у овом делу Лике, па је касније из тог разлога и стављена под заштиту државе. Мајка га је тих задњих година користила да кроз њега тражи погледом овце по оближњим пропланцима. По тој иновацији, била је најнапреднија жена у селу.

Призор који се прелама кроз његова увеличавајућа сочива – то последње, весело лето у Лици: успон на Крутин врх одакле пуца поглед на цело Крбавско поље; посматрање Пљешевице; пас Гавро, онако плитак, са кратким ножицама, весело граби уз високу траву из које се једва види, плаши и разгони стада, уплиће се у наше ноге. По уској, белој траци пута, јури бело возило УНПРОФОР-а, окреће се на раскрсници, па натраг...Из магловитих представа поштрим слику и добијам чист филмски кадар. Бели цип одједном је стао испред неке куће, прве на улазу у село. Излазе „плави“, у сусрет им иде домаћин и носи живо јагње. Они њему, канту бензина од двадесет литара. Трампа је била брза и ефикасна. Руковање, и бели цип јури пут своје базе са барикадама од цакова, са контролним торњићем и плавом заставом УН која вијори на ветру. Призор као са

Синаја. Преокренем фокус сочива: љуљашка на једној од полувековних шљива, израслих небу под облаке, на којој се љуља моја жена, као у ренесанси; стара, дрвена колевка на тавану, слике на зиду, дедов портрет и кофер пун књига и докумената које је сачувао, па је унук одабрао најинтересантније и одлучио да то понесе, ко зна, за сваки случај, јер питање је када ће овде поново доћи. Кад смо се поздрављали, те последње вечери, сва та лица око ватре (данима без струје), чиста и мила, стара и млада, сва та непатворена чар једног живота који мирише на свеже печени хлеб („крув испод сача“) и који је другде већ нестао, вратио је као бумеранг, једно једино питање: „Ми идемо у сигурност, а у чему њих остављамо?“

Одговор је стигао тачно кроз годину дана. За то ми није требао двоглед, одвијало се све пред мојим очима уживо: на прилазима Београду, на тој европској магистралаи са шест трака, анахрони призори. Већ издвојене, мање поворке трактора и разних других возила, од фића до комбија, са регистрацијама: Госпић, Сисак, Карловац, Книн, Шибеник...Лица на приколицама – предлошци за неки будући споменик у камену. Спечене, скамењене маске боје земље, испржене од сунца, изузете из простора и времена.

Гледамо се са онима са којима смо се поздравили прошлог лета. Сви су ту на броју, живи. И то је све. Сви имају та иста, спечена лица, боје августовског пржења сунца. Ноћу за сат и потребало се спаковати. Пипаш по оном мраку, не знаш ђе ћеш. Ко је то наредио, тако? Ни на годишњи одмор, не спрема се за сат и по, и то ноћу, без струје, а камоли за читав живот. Упитао сам изненада:

Мама, јеси ми донела двоглед?

Био је случајно у колима, ујак га тог дана позајмио за „извиђање“ (већ се чуло за пуцњаву, али се нико није паковао, нико надао, да ће све

овако, и тако убрзано завршити. Очекивала се борба, чак коначан обрачун, најгоре од свега - у збјег, у познате шуме, близу дома, али свакако – остати. А испало је, најнедостојнији начин, из корена ишчупани.

На превару изведено последње Христово стадо.

Тако је као нов симбол, стигао и он. Пажљиво смо га узели у руке, помиловали: његови огуљени делови што су провиривали испод црног лака, сад су деловали још достојанственије. Као ране хероја. Упаковасмо га у торбу. Од тог удара и прецизна оптика у двогледу као да се мало померила. Сlike се виде изукрштано, дупло, све што је сачувано, разлива се у призоре који неодољиво подсећају на људске сузе када почну да капљу из очију.

Ипак се разазнавало: само видим ту страховито дугу, вијугаву колону читавог једног народа, која се пружала дуж некада бивше заједничке државе. Као да том распетошћу, последњи пут, жели да је одржи у целини. Они су били та задња нит која је и одржавала илузију о њој и још увек, о њеном трајању. Нису морали да причају. Кроз његово сочиво видело се све: слике умирања од изнурености и жеђи на путу код Босанског Петровца; тамо новорођенчета које је дехидрирало, онамо труднице и старице; сахрањивање на брзину; нечија „матер“ коју је син одвукао са пута, под дрво, само спустио, покрио „биљцем“ и наставио даље...Призори трактора који су остајали без точкова и гума, па су их везивали, а вукао их је напред један пар, а позади други пар јединих исправних точкова у погону! Дечак који вози трактор иако никада није сео за волан, а у приколице баке, покупљене из једног засеока, њих четрнаест на броју: спаљена возила на путу, од бомби усхићеног непријатеља, јаког одувек само када је требало сатирати нејач...Погинула жена, а човек са бебом у наручју стоји поред ње. Без речи и идеје, шта и куда даље.

После дуго нисмо смели да погледамо кроз његова напукла сочива. Али ипак, и то се приказало...Тек после двадесет један дан, када је одобрен улаз у „спржену земљу“, неко је стигао до тора и пустио овце из наше авлије. Изгледале су као авети, али још живе, само су две угинуле. Пустили су их на ливаду крај локве, а онда је још половина од пренадуности поцркала. Остале су преживеле и стигле у – опште сабиралиште за кланицу. Нека стада нису имала ни ту срећу да их и тад отворе. Смрад који се ширио из торова и штала, водио је само ка једном – да се све запали. Пас Гавро прострељен са више метака, али не смртно, још се вукао по дворишту. Већ су му црви увелико царевали по ранама. Они који су спалили торове с угиномом стоком смиловали су се, па су и њега дотукли и закопали. Ретка почаст коју је доживео један крајишки пас, бранећи домаћи праг. Стизали су гласови и неколико месеци касније, али ни то нису морали да нам кажу. Кроз двоглед смо све гледали. На неким ливадама, коњи у чопору, у кругу, пасу, и тако се чувају од вукова, а једна крмача са прасцима, у средини. Такође и ко зна одакле, долутало стадо оваца. Преживљавају, чекајући своје газде који су их тако изненада напустили. Около пуно лешина надутих крава, које су се прејеле детелине.

А онда, зими, вести: вуци су сишли до самих кућа. На прагу згаришта дивље свиње направиле лог. Наш пријатељ, једне вечери упита: - Шта мислите, како сад изгледа ноћу путовање магистралним путем од Карловца до Книна.

БЕЗ И ЈЕДНЕ КУЋНЕ СВЕТИЉКЕ!!!

А двоглед стоји, очишћен и ћутљив, на својој новој полици. Међутим, када се погледа кроз њега, увеличано промичу, као на биоскопском платну или у неком калеидоскопу, мени све драге слике: и мој дед у жандарској униформи са високом капом, плавим штуцованим

брковима и продорно зеленим очима, потом су ту и неке слике са сарајевске чаршије, па касабе Горажде и Фоча, онда одједном појаве се неки медитерански пејзажи и италијански градови *Pizza i Padova*, па опет сура Лика и овце на пландишту, што све одједном пресече колона трактора и црне мараме жена у приколицама. Додир по њему – све моје је ту. Као да сам поново, у мојој кући, на мојој земљи. А слике које кроз њега повремено видим, уверавају ме: да ништа није под капом небеском засвагда дато, да све буде и прође.

Прича о мени се не може завршити. Она се наставља.

ИЗИДИНА КОПЧА

Данима или месецима (свакако последња три), дешавало јој се то: у некој доњој граници моћи, између куњања и отаљавања живота, обрела се, у један мах, готово потпуно изгубљена, на аутобуској станици. Врева раног поподнева. Стајала је на станици, након посла (буквално побегла са њега!), не знајући куда ће даље. Одмах кући – није јој се ишло – зар се готово сада све боље, али и најтеже, не дешава тамо? У библиотеку семинара – није јој лице било за тамо, а и није јој се ишло у обавезе, све заморније – са све мање наде да ће се икада вратити некаквим плодом, нити достојном духовним задовољењем. Уз то, аутобус није долазио. Да прошета до Теразија и Зеленог венца – није јој се шетало у овој гужви, нити јој се у овој малодушности, гледало било шта по успутим изложима, иако је код себе имала новца.

Ипак, одлучи да не пође одмах кући, већ тешка срца (навикнута на самодисциплину, која је ипак, била неки смисао) у сусрет обавезама, у семинар. Тако са своје станице пут куће, пређе преко улице, где стају тролејбуси. Како је крочила преко, тако (као да су само то чекали) наиђоше и прођоше два (празна) аутобуса, којима је већ сад комотно могла да путује свом дому, што само повећа њену смушености и изгубљеност. Они су, дакле, ка њеном делу града неминовно одлазили, а она је остајала овде, тек сада не знајући шта ће. Сада јој је само преостало да ту где је, чека. Подуго не би ни тројелбуса, мада они овде често пролазе. Коначно, наиђе једна *трола*, поприлично пуна. Више аутоматски, него вољно, она крочи у њу, остајући на степеништу. Блудела је кроз прозор, одлучивши да се вози само

једну станицу. Биће барем промена места и видокруга. И као да се у том часу, у возњи, раскрили сва њена блокада!

Не зна тачно повод, али негде код Позоришта, сав њен живот је одједном добио смисао и циљ. Сину јој у том покрету, то откриће и отвори се све - од чега јој одмах постаде јасно целокупно данашње одсуство жеље ни за једним од нуђених праваца (после бекства из канцеларије), неодлазак ни кући, али ни из града – док у њему нешто не обави. И сетила се!

Ишла је, сва срећна и лака од тог надошлог сазнања. Па зар није још јуче то себи зацртала као свету обавезу, видевши, боље рећи, изненада откривши у пролазу, то место које је, чинило се, нудило сва решења њеног живота, обећававши себи да ће ту - чим буде могла пре, морати да дође. Па зар то није била и опомена од јутрос, када је поново туда прошла, само тад није била сама...Зар то није било место, коме је у овом часу хрлило читаво њено биће, не дајући јој заправо данас ни да оде право кући, ни у семинар, нити игде другде. Као да је у овом граду имала још нешто да обави. И пошла је сада незауостављиво тамо, поново постајући оно што дуго није била.

Ушла је у малу, егзотичну просторију, чији је општи утисак појачавао мирис езотеријских предмета по полицама. Атмосферу малог атељеа допуњавала је дискретна, психоделична музика, која је испуњавала сваки кутак. Упутила се право тамо, где је била срж свог њеног тренутног животног интереса и потребе. Јер, пред излогом, изненада угледавши их, и јутрос, схватила је колико јој је управо тако нешто потребно. Знала је већ да ће узети сигурно неку, али није знала коју,. Амајлије! И ево, шта ју је данас спречавало да се одмах врати кући. Избор се сада раскрилио пред њом, у неслућеним могућностима и варијацијама. Није ју то збуњивало: напротив, трагала је само за ПРЕПОЗНАВАЊЕМ.

Пребирала је прстима по фино урађеним кесицама, опипавала тежину љубичастог камена, аметиста. Диван је, али га одлаже. Не, није то, мада је блиско (то је њен елемент!) ономе чему стреми. И држала је већ једну Изиду у руци, од старог сребра, сасвим особене уметничке израде (и најближе њеним тежњама, али и укусу), најлепшу од свега што је већ видела јутрос, у пролазу, у излогу. Имала је силну потребу да свакако има једну, чак било коју, а ова Изиди је била најближа томе. Да понови ту изгубљену љубавну срећу, што јој је ова Изиди у руци, раширених, сребрних крила, можда могла вратити....Да, било би дивно (али је знала да се то међу њима никада више не може вратити...). Али, имала је она нешто још важније од тога, али није веровала да то може овде наћи.

Под неонским је светлом, лежи окренута на бок. Просторија је мала, само два лежаја. Између параван. Тамо вире нечије (женске) ноге. Одавно овако лежи, на лежају у облику лигеништула (који јој је тако спасоносно пријао), са призором сивог, јутарњег неба, и понеком птицом која пролети. Како су оне сада срећне! Поспана је и у жељи за сном, бачена потпуно у неки други свет који није њен и који је се не тиче. А онда болови, све несноснији, од којих нема где да се побегне, тргнуше је, натераше да покуша да промени положај тела, да кроз ту промену, било чега, издржи како зна и уме, док опет сами не попусте.

И све јој се измешало: и мразно јутро, и суви, смрзнути пољупци најближих, и топао пријем на вратима (чему се они сви толико радују?), све те непријатне припреме (како је тужно било доле, обријано, голо и бело), и онда то, што у кошмару болова не може довољно да схвати, нити размишља – као да се од јутрос то све дешавало неком другом; долазак једног па другог белог мантила, не чују се тонови бебе, које вам је то дете, прво, а ови болови, нема то везе....када сте задњи пут осетили бебу да се мрда, и она се присети да је та игра у њеном стомаку, која ју је највише од свега радовала у чемерним данима самоће, била задњи

пут.....не, није сигурна, али отприлике, пре два-три дана..... не јуче.....на сви су ми причали да се умирило пред излазак....И оно што није изречено, остаје да виси у ваздуху, а она од болова који наилазе у таласима, све јачим, не може ни о томе да мисли. Само је видела на картону ХИТАН СЛУЧАЈ. И сад, на овом лигеништулу, осећа да се нашла на најудаљенијој тачки властите судбине. Као да је залутала негде где јој ни по чему није било место.

Све се испомешало и суновраћивало у амбис без дна.

Али, у таласима свести, између предаха, одлучи, то што ју је још једино држало присебном: док не види, ништа неће да верује.

...

Од нових таласа болова, опет се окренула на бок, са погледом према прозору, леђима окренута од собе, од паравана, од свега. Кроз прозорска окна барем има светла, неба, живота /који је тамо остао/.

Одједном негде, иза њених леђа, настаде трка. Људски гласови, ужурбани, увежбани, као олуја, сјатили су се око њене сапатнице, иза паравана. Гласови који пожуреју, бодре, подстичу, не дају да се предахне, стане, жена која губи глас и ваздух....И у трену, одјекну у тој просторији и испуни је сву – један нови звук, прво само кењкање у судару са ваздухом, а потом испрекидан, снажан плач, један нови глас, пун удисаја тек спознатог ваздуха и живота....То чудо оглашавања новог живота у овом туробном простору било је непоновљиво! И даље су се чули и смењивали ужурбани гласови, само сада око породиље. Бебу су измерили, однели. Све је поново заћутало. Није се окретала.

А ја ћу родити мртво дете и нећу чути овај плач, изненада рече у себи, и до свести јој уједанпут допре то сазнање од јутрос: НЕ ЧУЈУ СЕ ТОНОВИ. Из сата у сат, заправо, као да је постепено прихватала ту извесност. И овај плач живота који је управо чула, који ју је у трену фасцинирао, заменило је сазнање колико је то сада далеко од ње, колико је

све сада постало једно велико, за њу недостижно, НЕМОГУЋЕ. А била је на прагу те фасцинације, тог открића, тог чуда искуства давања живота, који се њој сада неће десити. И заплакала је, први пут, не од болова (од њих се није могло ни плакати), него од туге и страхоте те спознаје.

И већ је одустајала од свега. У тој муци, изненада, на њеном длану изненада залепрша сребрним крилима Изиде. Пођи са мном, као да јој је рекла, Не брини, неће трајати дуго. Она панично помисли на мужа код кући, на ручак, и нехотице чвршће стеже мали амулет у шаци. Али, све је то било тако неодољиво. Желим *промену*, ма каква да је! Отвори шаку. Изиде јој се смешила. Но, хајдемо, као да је рекла. Запловила је потом по неком безваздушју, боје мастила, из којег је повремено, као сев, провиривао зрак сутонске светлости. Ово је као када сам стварно, и већ давно путовала, у Изидину земљу, такође небом, помисли. Али, ово је далеко краће трајало. Одједном се обрела у простору који је заиста већ једном видела – у пустињи, са силуетом велике степенасте пирамиде у близини (или на великој даљини, што је увек била оптичка варка због њихове монументалности). Па ово је пирамида фараона Цосера, препознала је, најстарију од свих постојећих. Али, сада се ова грађевина уздизала чудно нова и неоштећена! Значи, ово је пустиња Сакара, десно је /био/ Каиро, а тамо преко Сахара и Кеопсова...-Иза нас је Мемфис, рече јој лепршајући Изиде сребрних крила, као да јој је читала мисли. Прилазиле су степенастом храму, али нису ушле у њега. Изиде сребрних крила, лебдећи мало изнад овршине песка, провела ју је поред ње и довела до једне пешчане дине (знала је да по дану, камилама, за то понекад треба и читав један дан). Из ње су, затрпана песком, вирила камена врата. Једна од оних, ко зна када затрпаних, па поново, након пешчане олује, случајно откривена, у чију се утробу спуштало вијугавим степеништем. Врата су се

зачудо, лако отворила. Спуштале су се сада, даље низ степениште у камени ходник, веома правилних сводова и линија, са чијег краја је допирала светлост. И веома брзо су ушле у правоугаону собу, са глатким каменим зидовима осветљених неком светлошћу – и оно што ју је импресионирао – свеколика површина зидова била је испуњена уклесаним, густим хијероглифским текстовима.

- Ово се реткима показује, рече јој њена лебдећа пратилица. Сачекај овде, појавиће се Она која зна Твоју Жељу. Кад остаде сама, није одолела, а да руком не пређе по том глатком зиду са густим, стубасто уклесаним текстовима, који су се низали и читали обрнуто – одоздо на горе, и с десна у лево. Па да, ја сам левак, помисли, зато овде све тако исконски разумем, и зато се тако слабо сналазим у оном, мом свету. Али у тај час, у соби се појави Светлост. Да, тако би се могао назвати доживљај виђења Оне која је знала Њену Жељу. Тек после, распознавала је, засењена од блеска: као отелотворење са папируса, исликаног у златној и црној боји. Имала је дугу, загасито црну кратку косу, изразито нашминкане крупне црне очи, обучена у лаку тунику, са златним крилима такође и дијадемом на глави и златним скиптром у облику лепезе. – Ти изнутра, срцем Осећаш и поштујеш мој култ и Време за тебе не значи ништа, проговори Она. Тебе је љубав и патња довела к мени, а патња је једини искрени пут према Божанству. Али, запамти, Љубав те чувала и она ће те и даље сачувати од свега! Знаш зашто си овде. Да добијеш још једном право на поправку грешке, за коју ниси крива. Створила си живот, ниси га родила. И ја ћу ти помоћи у оном што жудиш свим својим женским бићем. Јер Ти си, што само посвећени раде, не знајући да су Одабрани, ту првину, нама, боговима жртвовала. Прислони овде длан, на овај текст, рече заповеднички Она, која је испуњавала Њену Жељу. Откуд зна за мој порођај, помисли она, док је приљубљивала длан уз зид пирамиде. Изиде приђе зиду са уклесаним хијероглифима и удари

скиптром. У њеној руци се нађе одваљен минијатурни комад мегалита, на којем је стајао уклесан текст, који она није могла разумети. Изиде јој приђе и са појаса скиде копчу, закачи је за комад мегалита и пружи јој га. Узми ово и чувај – ово ће те довести до оног што највише желиш у Твом земаљском животу! И мисли на Вечност, којој припадаш.

-Је ли Вама добро? упита је забринуто продавачица. У шапи је чврсто стезала нешто што је личило на онај малопре одваљени мегалит, али страшно смањен. И кад га је угледала, поред Изиде сребрнастих крила коју је још у руци држала, схвати да је ПРОНАШЛА баш то што је желела, чему је подсвесно свим бићем стремила – да је то баш ОНО, по шта је дошла.. – Узећу га! рече продавачици, са поуздањем неког ко све зна. Таквих комада немамо, рече мало зачуђено продавачица, али, ако сте га већ пронашли, значи да је за продају. Да, сада је знала и хтела и умела да каже у себи ту једну једину, праву реч пред овим случајним сведоком њене драме:

Дете! Дете! Које је једном, замало, имала! Поново право на то, ускликивало је сада свом снагом, њено одједном пробуђено биће. Схватила је: било је то, због чега је овде дошла, све споља што ју је данас, читав дан, усмеравало ка томе. Да, ИЗИДИНА КОПЧА била је сада њена, упакована у минијатурну амбалажу, укуских, алхемијских боја и одмах скривена у најдубљи кутак њене ташне. Посребрен запис на хијероглифима, минијатурних димензија, одваљени мегалит из фараонских времена пре четврте династије. И тајанствени запис на њему.

Ишла је улицом, али то као да није била улица, већ простор, мало изнад земље, углавном без гужве и људи. Постојала је само ватирана подлога, десетак центиметара изнад асфалта, и она која хода по њој, а ниске штикле јој меко упадају у ту беличасту, памучну подлогу. Онда је узлетела у неку омамљујућу светлост, и у том тренутку схватила да се у потпуности ослободила те тешке, дуготрајне, исцрпљујуће болести (што је

можда и била). Одједном јој је сванула улица, али на сасвим другом крају града. Знала је одједном, врло тачно, шта жели и куда ће даље. На станицу, на којој давно није била (испод њеног уобичајеног живота и хода по граду у последњих пет година). Била је у таквом полету и плими среће, да није смела довољно да се загледа у тај свој нови унутрашњи лик. Из те чари, као да се разлила сва њена стара (ипак неистрошена) снага. И гле, у пролазу, крај самопослуге, где је некада давно, купила вино (за невероватну гомилу инфлаторних пара) како би прославила са пријатељима једна мали пословни успех, где се у излогу овлаш, поново погледала као женско биће, угледа дивне, јефтине чоколаде. Уђе и накупова их неколико, уз један срдачан дијалог с продавачицом (као да је њено зрачење прелазило на све људе). До станице, одакле ју је свака линија водила њеној кући (овог пута, као да је сва блокирајући енергија нестала, тачно је знала куда иде, односно, да што пре жели кући) прогута скоро целу чоколаду, осетивши одједном, још од јутрос заташкавану и давно заборављену глад.

И одједном је дан постао чудесан, у складу са сунцем које је сијало. Давно јој није био град тако леп. Све се укрштало у одблеску који је исијавао из њене унутра пробуђене животне енергије. Сачекала је аутобус, морао је бити празан, број није био важан, не желећи да сада било шта буде стереотипно. Седела је потом и грицкала остатак чоколаде, лако наслонивши лакат на стакло, забљеснуло на сунцу, подбочена, под сунчаним наочарима – као у њеним најбољим временима. У њу се полагано увлачило оно стање наступајућег спокоја, једно заиста ретко и тешко достигну спокојство и разливање енергије по целом телу, после дугог, предугог времена грча, скрутнутости...Јер, коначно је нашла тај ослонац, подршку, уточиште, на које је уморна душа могла да спусти своја крила и да се смири. Све је то исијавао мали предмет у ташни, тајна помисао на њега, на његову чврсту материјалну опипљивост, од племенитог и

патинираног метала...Коначно, ОТКЛОН од свега! Езотерија, езотерија, стално је путем понављала у себи. Зашто у то није раније веровала!? А данима пре тога, чезнула је да има, да набави нешто присно, одслик божанског, да то буде стално уз њу, кад год јој понестане снаге, да може да опипа, стави на длан и склопи у шаку. Са зебњом помисли како би јој, иначе, сваки од тамо понуђених симбола, био потребан! Сада је носила Тајну са собом, у плими среће због тог сазнања. Осећала се као после крштења (у зрелим годинама), и чини се, да се то стање, није од тада више поновило. Исувише негативног, токсичног живота, било се наталожило. И од тога, пружена јој је сада заштита, помоћ, у прави час, у срж свих њених тренутних стремљења, што би јој омогућило прекретницу у читавом животу. Њена снажна потреба за Богом, за његовим знамењем, уз њу, свакога трена, где се увек може склонити, помолити, била је испуњена. Јер, са малог мегалита, исијавао је древни египатски хијероглифски текст, који је гласио:

МАГИЧНИ САМ ИЗВОР ЖЕНСКЕ ПЛОДНОСТИ ШТИТИМ ПОТОМСТВО И БРАЧНО ОГЊИШТЕ.

И она једна, једина реч, која јој је била потреба, у целој тој Песми:

Магични сам

извор

женске

ПЛОДНОСТИ ПЛОДНОСТИ ПЛОДНОСТИ

Штитим потомство

и брачно огњиште

Раскрилила су се врата читавог живота који јој се неочекивано, из поново пробуђеног бића, смешио.

НОЋНО ПИСМО

за В. Ц.

Ноћас вероватно не спаваш, као ни ја.

Поново је нестало струје. Али, интересно, док пишем овако, уз свећу, уопште не осећам да сам ускраћена за светлост, нити ометена у оном што радим одувек у ово доба ноћи, па и сада: да другујем са књигама или мојим роковницима. Чак ми овај пламен што поиграва на зиду буди чар исконског писања. Као Пушкин.

А ноћас морам да Ти пишем, јер је толико тога из нашег краткотрајног, али преломног, заједнички проведеног времена тамо, добило своју вредност, облик и смисао, управо зато што је било *испричано*. Морам одмах ноћас да ти пишем, док је утисак још свеж, јер, јутрос сам поново била *тамо*. И: као да сам малопре отишла оданде, или – као да сам пола живота провела тамо! Јутрос, на телевизији, видим та иста лица – нека и препознајем. Међу њима, у позадини, и пре помисли, видим у гроплану и тај лик. Чудесна коинциденција: у оном хаосу, кад сам се сетила те особе и помислила где је она ове ноћи – видим је. Као да ме опомиње да треба да коначне је напишем. Ову причу.

На екрану видим жене, у оним истим, туфнастим, офуцаним спаваћницама, често без дугмади, у испраним баде-мантилима боје лимуна: међу њима трче, особе у белом. Избезумљена лица. Многа стварно препознајем у оном за мене, предугом периоду боравка тамо. И одједном, као да сам и ја поново међу њима. Видим и те кифлице од беба, поређане у оним колицима која су личила на локомотиву, са типичним звуком који је и подсећао на точкове железничких вагона, тако да смо, чекајући их на

подој, у шали говориле: - Ево је, иде наша композиција! Али, сада их не носе на подој. Гледам како их смештају у најдубљи ниво, у вешерај, међу уредно сложене чаршафе, постељину, испеглану и спремну за употребу. И породиље су ту, нису у својим креветима. Оне овде леже, једна уз другу, покривене оскудним, од употребе истањеним ћебадима (најбоље знам какавим). Шћућурене, згрчене, често с руком у руци...

На тридесет метара од њих, у два сата после поноћи пала је бомба. Заправо, стручно речено, ракета tomahawk made in USA, под симболичним називом „милосрдни анђео“, као врхунцем те циничне правде и бриге за рај на земљи, за нас и наше потомство. (Моја ћеркица утрчава у собу, гледа слике на ТВ-у и виче: -Беба, беба!). Само на тридесетак метара одатле, дакле, ватра је и лепо се види како гори огромна, супермодерна бела зграда у непосредној близини Породилишта. Начелник клинике, у поноћној варијанти (леп човек, металноплавих очију, у некој виндјакни очигледно на брзину обучној), говори у микрофон и изјављује како су мајке и бебе сада безбедне. Иза њега промиче тај лик. Видим га неколико пута, стално у позадини. У наручју држи једну од усплаканих беба, открива друге, али све не може да узме. Промиче у другом плану иза начелника који даје изјаву телевизији (док он говори у микрофон).

Иста је. Можда мало, не старија, не крупнија, него – зрелија. Ни лик ни име јој до сада нисам могла запамтити, а ипак сам је одмах препознала. Иста коса, лице у једном трену потпуно приближено оком камере. Откуд да је баш ове ноћи, у трећој смени? Дуго нисам помишљала ни на болницу, ни на причу, а ето, она се поново јавља. Прича. Када рат бесни (ето, дошао је и доведе, до нас, у једном предугом, исувише дугој агонији и комадању једне земље), када имам пријатеље тамо које дуго нисам чула, ни видела, најмање мислећи да ћу ту, готово непознату особу, поново видети и то овако, и у оваквим околностима.

Подсетила ме на себе, сада, када је јутрос преко ТВ-слике може видети цео свет.

Као да сам јутрос и ја са њима тамо, на оним душецима, у оној истој (искрпљеној) спаваћици.

***

Удах чистог кисеоника. И нађох се на цветној ливади, на врху неке планине, пуне пластова покошеног сена.

Буде ме из предивног сна који није смрт. Зову ме по имену:

Пробуди се, добила си девојчицу...

Знам, кажем прилично самоуверено, са првим проблеском свести.

Али очи не отварам.

Тешки тегови су на њима и једина промена коју спознајем је страшан рез на стомаку, и молба да ми се што пре да нешто против болова. Помаљају се облици, светлост изнад, и прве речи, благодатне; сестре и Стара Докторка су око нас. Три нас је у шок-соби. (Боже, шта се дешавало ноћас, са женама тек оперисаним, када је пала ракета made in USA, на тридесет метара од њих, како су их тако болне померали, са свих тих игала скидали, кад и сама знам колико сам била немоћна и непокретна тих првих сати!). Кад покушам да устанем – смак света, доњи део тела не постоји, прикован за кревет, све вуче доле, и први осећај је да си у доњим зонама свог бивствовања, да то стварно и ниси ти - да ниси добро. Нисам се осећала ни добро, ни срећно, већ више забринута и дубоко потиштено. Као да сам наслућивала да са мнош баш неће ићи све тако брзо и једноставно, како сам слушала. Да ја нисам као сви.

Али, откуд теби сада то све да пишем, мада ти моју причу углавном знаш, додуше, до тог тренутка. Барем оно што смо до тада, у тих дугих шест недеља, пре тога проживеле заједно. Виђала сам те и на ранијим доласцима на контролу. Истицала си се међу свима, у тој просечности, по

неком „светском“ изгледу, неке филмске звезде која се нашла тамо, где очигледно не припада. По ставу и изгледу, дакле, као неко ко није одавде, нити овде припада, очајну због болничких услова у којима си морала да проведеш неколико дана, далеко од куће. Уосталом, као и ја. Преживети тих пет дана, па доћи кући, био је тад сан свих снова на том одељењу ризичне трудноће, где смо морале сваког месеца да одлежимо. А онда, када је дошао онај последњи и најважнији боравак - док се не догоди ТО Велико што смо свака на свој начин проживљавале и очекивале, којој нисам смела ни да споменем име, нити замислим себе у томе свему, уђох у малу собицу (што је била краљевска привилегија у односу на оне касарне, са по двадесетак пацијенткиња, свуда око нас) са свега три кревета, да ли божије провиђење, које удешава све ствари на свету - на једном од кревета препознам - тебе. Нашле смо се у истом термину, на истом месту, истим послом. Случајност или судбина (или срећан сплет околности да добијем бар мало тог луксуза – пријатан мали простор са терасом, која је обећавала какву-такву приватност), тек, то је у приличној мери утешило и унело мало оптимизма, и какво-такво расположење. Нисмо много у почетку причале, свака заузета својим бригаама и мислима, са огромним стомацима пред собом. Тек у неко доба, увече, спонтано споменута, знам да нас је приближила Малта. Твоја Малта, мој Египат, као последња путовања пре свих ових *срања*, како смо рекле о ратовима у нашој земљи, коју су против наше вољи разбили, који, тек што су се „завршили“ (све режирано, дозирано), и још се у нашој свести све пушило од њих, дани којих смо се сада наизменично, са оживљеном озареношћу у очима, у поновљеним, а минулим тренуцима среће, у много другачијем издању од овога сада, сада усхићено сећале. Тако смо се зближиле. Већ сутрадан ујутро, понудила си ме кафом (ти си се баш припремила за дуго преживљавање овде: понела си и мали примус, доручак ти је по договору са породицом доносила из пекаре једна жена, носила си тоне антисептик марамица, обмотач за даску

на заједничкој wc шољи, (један си после дала и мени); и била једна од ретких која је носила тад право чудо технике – мобилни телефон и редовно неколико пута дневно, када год би ти било тешко, могла у бескрај да причаш са својима). А тог првог јутра на тераси, и свих јутара после, када смо свим силама оживљавале илузију да смо - уместо у пријатности дома или неке драге туристичке дестинације, седећи и гледајући доле на оближњу магистралу, или још чешће и чежњивије – као у неки нама сад недостижан, други живот – у привлачни ресторан са баштом, преко ауто-пута - ниси се никако одрицала свог јутарњег light marlboroа, и пушила си и поред свих од лекара до сестара, превентивних упозорења да носиш близанце и да се оставиш дувана. Ниси их послушала. (Код мене је било друго. Засмрдео ми је одмах и дуван и кафа, што ми је било радосно оглашавање да сам поново трудна). То је била та последња нит која те је везивала са оним животом тамо, „напољу“ и томе ниси уступала. Срећом, био је мај, и дивно сунчано време, тако да смо ту илузију на тераси продужавале, све док нас визита и сестре не би утерале у кревете. И наша трећа цимерка, такође је са нама пила и кувала кафу, али некако одсутна (после тешке операције, у којој јој стомак није ни за центиметар порастао, стално је понављала: -Где је ово моје дете? Је л ви видите ово моје дете да расте?). Нисмо знале шта да јој одговоримо, и у својим бригама, више смо у међусобним разговорима бежале управо од овога свега што нас је тренутно окружавало.

Следећи корак биле су – књиге. Твој муж ти их је сваке среде и недеље доносио на тоне. А ти, понекад исувише нервозна, почела би да их читаш, па би је брзо одбацила. А ја је дохватим и до вечери прочитам, па кажем: -Одлична је!, а ти мени (већ смо биле довољно блиске): -Море, марш! Најзад, кад сам ти и сама признала да имам објављен роман и када си тражила, а ја поручила мојима да донесу, читала си, читала, и, како си рекла – почела да ме гледаш другим очима! (После си ми у првом писму по

повратку у родни град написала да си научила да посматраш Месец захваљујући мени, чега се, морам признати и сад сетим, када год и ја погледам у наш заједнички лунарни знак).

Увече „излазак“, заправо у баде-мантилом лимунове боје до хола, где су неке продавнице беби-опреме, апарат за кафу, и неке посете „преко везе“ са дежурним сестрама и чуварима. Ти се спремаш „за град“, стављаш мобилни, најдрагоценији предмет у торбицу, узимаш још неке ситнице, и идеш у „куповину“. То заправо слободно време увече је прави „корзо“, кад уобичајена живост преподнева нестане, прођу визите и терапије, па почну „посете“ по собама, приче и настају пријатељства, сва та лица, имена и физиономије, које су тада биле тако важне као сам живот, а већ сутра, по изласку одавде - свака је кренула на своју страну и више се скоро и не памте.

А викендом, када бисмо „збрисале“, као у илегали, ја својој кући, а ти у хотел, да бисмо добро опрале косу и најеле се ко људи, а предвече нас, такође конспиративно мужеви враћали натраг, у „затвор“, дуго бисмо ћутале, свака у свом свету и у својој егзистенцији и мислима, која сигурно није била у овом тренутку оно најбоље у нашем животу. Упражњавале смо време од очаја, и некад је између смеха и плача била нит, танка и невидљива, до микрона. (Па си била и сведок моје „фрке“, када су хтели на силу да ме породе, јер сам од кретања добила контракције, једва сам се спасла, да беба ипак не изађе пре времена). Најзад, ја сам и прва кренула на тај пут, који је представљао капију живота - онај који сам остављала и улазак у нешто ново и непознато. Нисмо се ни поздравиле, рекла сам ти само да ћу те тамо чекати у оном другом ходнику, када и на тебе дође ред.

***

Вама су дојке набрекле, млеко само што није потекло, буди ме из ових мисли, главна сестра, одмах по операцији. Измузајте и масирајте се, рече ми. Али, све је то мени звучало као фраза. Исувише слаба после

операције, исувише опседнута како да се дигнем (и одем одавде!) слабо сам их слушала. О свему томе унапред нисам знала ништа, морам признати да сам мислила да ће све од себе само ићи, а и није ме много ни интересовало. Брзо сам се уморила и заспала. Око поноћи, пробуди ме бол и мокра спаваћица. Врела. Грудни ужасно набрекле, спаваћица сва мокра од млека. Устајем једва, покушавам да седнем, а опет, рана на стомаку чини ми се да ће пући! Гледам у ноћ и тако чекам јутро. Колико сам тако јутара дочекивала, још од шок-собе, са сазнањем које је гонило напред: још сам једну ноћ преживела. Али, ово нисам планирала. Шта ја имам са млеком. Зар то не уређује природа? Оне које већ иду кући, чешљају се пред огледалом, чак шминкају (!), али и сажалјиво гледају ову како седи и њене сузе како теку с млеком, прилазе и поздрављају се. Трудничка и материнска солидарност жена је тад чудесна и остаје за цео живот. Једна ме води до чесме и огледала да се умијем. У огледалу видим неко биће које више не припада овој цивилизацији. То је анималан одраз мог препотопског претка.

То поподне долази једна пуначка плавуша, млада, крупних, лепих плавих очију, беспрекорно нашминкана, стерилно чисте беле униформе педијатријске сестре. Ја ћу је овде назвати Сандра. Став јој сигуран, елоквенција првокласна, а ја задњом снагом одржавам трунку духовног нивоа. Она ме са сигурношћу убеђује да треба својој беби да понудим сопствено млеко, да је то најбоље за њу итд. А ја понављам да ја то хоћу радо, али само да дођем до куће размислићу о томе - у суштини, сам само имала у глави да што пре збришем одавде, да се спасим бола! А дешавало се управо супротно: хај'те, да покушамо, да вам прорадим млечне канале, биће болно, каже она одрешито. Издржите само пет минута, па ћемо направити паузу, ухватите се за шипке кревета, тако ће вам бити лакше. Ипак, нисам је послушала, ухватила сам се за сопствену спаваћицу – тако сам била ближе себи. Издржала сам тих пет минута, па још пет, па још пет!

И са оним беспоговорним оптимистичким осмехом, рекла ми је да се већ договорила са колегиницом да то исто настави и вечерас. Видећете, како ће вам после бити лако с бебом. Имам и ја ћеркицу, коса до појаса! рече убедљиво и заразно, оптимистички. И ја сам већ замислила анђела од девојчице, са дугом, негованом, плавом косом. Какав недостижан сан! (По буђењу, у шок-собу је ушла као са небеских облака сишла, бела сестра са три замотуљчића у рукама: два на једној руци и један посебно. Ево, ово су ваше бебе, проговорила је небеским гласом та анђеоска жена. Међу две изразито и типично ружне бебе, једна ми се нарочито свидела: чисто, ружичастобело лице, правилне црте лица, спава. А сестра проговори: -Ово је ваша беба! Па ја моју девојчицу од тада нисам ни видела, помислих). Али, иако тешка срца, већ сам кукавички у себи била одлучила – не могу више ово још једном да издржим, прекинућу млеко! Тако сам се смирила и заспала.

И заиста, када се она појавила, то лице које сам јутрос видела на ТВ, у позадини интервјуа са начелником клинике, након пада ракете made in USA на тридесет метара где сам и сама лежала, ништа се посебно није могло видети на њој, поготово не ова Прича. Мала, ситна, крхка, у неком тегет костиму (за разлику од зелених униформи које су сви носили), супротно од Сандре данас, енергичне и елоквентне, појавила се у минивалу, са „ибриком“ за скупљање млека, и како се појавила, у мени је изазвала зебњу, и што не рећи, од свега што сам прошла – непријатељство. Паљењем светла у огромној болничкој соби, знала сам да је час мучења опет дошао. А ја сам дефинитивно била одлучила и рекох јој, чим је пришла: -Молим вас да ми дате нешто да прекинем млеко! (Са тим мислима и видним олакшањем, само сам успела и да заспим. У глави сам само сањала о кући, ту су били сви, Мама, Гага. Кад дођем кући, само кад дођем кући, оне ће ми показати све око бебе, све ће бити лакше...). Она ме је пажљиво погледала, па онда рече: -У реду, идем по пелене да вас

подвежем. И убрзо дође са две пелене. -Али, ја претходно морам да вам испразним дојке да бих вас подвезала. Дакле, опет исто! И грунуше ми сузе. Толико се свега било накупило (био је четврти дан од операције), да се нисам ни заустављала, ни стидела. Плакала сам дечије, безутешно, како давно нисам или како је давно требало, толико је то кренуло, сав накупљени јад, а негативан набој у бујицама је излазио из мене. И било ми је видно лакше. Она је стрпљиво сачекала да се исплачем, а онда приступила измузавању. Атмосфера је била далеко мање напета. И зачудо, издржала сам, или сам већ навикла. И она ми је својим мирним, одмереним тоном исто причала, као данас Сандра, само да заборавим стварност. И изненадих се када рече да је за сада готово, са реченицом која је зазвучала готово нестварно у мојим ушима:

Умијте се и испавајте до пет сати ујутру. Онда ћу поново доћи.

Признадох јој да једва и још тешко устајем. Поможете ми. Дођох до чесме и први пут у огледалу спазих нешто као људско биће. Вратих се у постељу.

Видећете, све ће бити добро. Још једном ово да издржите и ви ћете моћи да дојите вашу бебу већ сутра. Погледах је у неверици. И можда је то, та реченица, преломило све. Ујутру, у пет, била је тачна. Како сте спавали? Било је опет једно од оних нестварних питања које враћа у живот. Признадох да сам први пут имала комад сна. И издржах и ту, још једну инквизиторску муку. Након њеног одласка, надовезивао се редован болнички дан: чистачице, доручак (каква сласт – чај и пире!), визита, бебе. Једна од сестара, са карактеристичним и добродушним лицем, родом Личанка, седе крај мене и пита како сам. Била сам већ читав случај. А она ми у шали додаде: -Богами кад сам те први пут видеела, сисе ко балони! Али сада – дојићеш ти већ поподне! Није ми изгледало вероватно. А у својим мукама, нисам ни стигла да размишљам да своју девојчицу нисам ни видеела од када сам је родила.

И стварно, тог поподнева, уз још један болни третман продувавања млечних канала, донесоше ми моју бебу. Али, она се мучи, нема за шта да ухвати – брадавице упале у набреклину груди. Питају: -Јесте ли ви икада имали брадавице? До јуче, смогнем снаге да се нашалим. И она одрешита, сестра, Личанка, нађе решење и за то: -Дај ти, донеси једну вештачку. Никад пре нисам ни чула да тако нешто постоји. Извадише „шеширић“ од пластике из раствора соде-бикарбоне пинцетом из лимене шоље. Наместише је. Дете се прво на горки окус намршти, направи гримасу, потом се мучи, мучи да ухвати, на крају се заплаче. Ништа. Мене проби зној. Али, одлучила сам први пут у инстинтком животиње и у правом животном испиту, да не попуштам. Приљубише ми дете, она поново повуче и – осетих... Како то да објасним - симбиозу два бића кроз тај спој, покренут једним снажним цугом, истовремено и такво олакшање, које се не може речима описати. Тако је моја ћеркица, означила ново поглавље у нашим животима. Јер, од тада више нисам била Сама. И први пут сам осетила – материнство. Да сам стварно постала МАЈКА. Био је пети дан од како је рођена.

Ништа вам ми ту не би могле, да вам она није оваква, рекоше ми сестре. Сада сам једва чекала да ми је донесу, живнула свом својом потонулом енергијом, која ме нагло дигла из постеље. Сад се опет, нисам заустављала, штрапацирајући по ходницима, додуше, још увек тешко устајући уз нечију помоћ, са неком чудном напетом шћу, као да се нисам ни породила (видеће се и епилог тога), у очекивању да ми донесу моју бебу. А кад би ми је донеле, и када смо остајале саме, из мене су покуљале речи, ко зна од којих препотопских баба и чукумбаба, које ми никада раније нису падале на памет, а сада су зазвучале, некако исконски, као магијска и ритуална заштита моме чеду. Низали су се све разноврснији епитети, тако архаични синоними, императиви, у тој њеној малој борби, да подој увек

успе, да се добро насиса, који су ми ко зна одакле надошли, а сваки је могао бити и дивно име за њу, јер га још није имала (и дуго га неће имати).

***

По свему судећи, овде би се прича могла и завршити. Требало ми је још три дана по њиховом рачуну, па да идем кући.

Но, нешто у мени се није радовало, као да све још није готово. Уз срећу подоја и уз бебу, ја се и даље нисам осећања добро. Као да мера искушења још није била испуњена. Ипак, прешла сам те вечери, тај бескрајно дугачак ходник, први пут од операције, сама, како сам ти и обећала и дошла и до тебе у моју стару собу. И ти си лежала у бедаку, таворила и одбројавала дане, сасвим „ситно“ до операције, имајући тек да прођеш све оно што сам ја мало пре тебе. Мора да сам ти изгледала чудно, другачија, непозната.

Свака жена између та два ходника проживи два живота.

Дуго потом нисам видела ни једну од мојих „спасилица“. Али, сада озарена, све више личећи на себе, хтела сам барем мало да поправим утисак, и да им се захвалим за оно што су учиниле за мене. Прва се појавила Сандра. Од ње је све почело. Да Вас није било, рекох, али она, својим ведрим и заразним оптимизмом и снагом, само рече је то само њена срећом, испуњена дужност. А она друга сестра, што ми је ноћу долазила, како се звала? Она одговори. Како? упитах сасвим затечена први пут чутиим именом у животу. Она понови, без објашњавања, а ја не питах даље.

Већ сам била на контролном прегледу и добила отпусну листу.

А онда, дан уочи тог мог, тобожњег изласка, уочим познату прилику у плавом комплету. После оне ноћне смене, нисам је више ни видела. Ево је сад, права прилика да јој се јавим и захвалим. И на ходнику, како сам најдостојанственије могла, пред њом као саучесницом и сведоком моје

одсудне битке и преломних душевних криза, ја јој изрекох топле и благородне речи...Дирнуле су је те речи и чини се да јој топло руменило задовољства пређе лицем. Сад ми се први пут учинила и лепом.

Сутра идем кући, али се у мени, дубоко унутра, ништа не радује. То сам нехотице изрекла и гласно пред пуном собом – цимеркама. (И овде ћу прескочити ту ноћ и локву крви под собом, и живот који истиче са њом, и помисао на смрт која долази тако изненада, банално, јадно; паника у ходнику, вожња колицима и лица у амбуланти, и помисао како је бедан крај, овако, на столу, далеко од свих милих и драгих, полагање у кревет и мој страх да не заспим (да не умрем у сну), сат на грудима да стално знам колико је сати (и нечије руке које су га склониле, када ме сан ипак преварио) и помисао при погледу на пелене остале на радијатору – штета, била сам мајка само седам дана, магличасто јутро (зар сам га доживела?) она мала сестрица што је узвикнула – Ју, шта је вама? (измеривши ми притисак који је први пут у животу страховито скочио), опет од ноћас игле у рукама, гушим се од тек започете, па прекинуте везе с дететом, опет је не доносе, а Стара Докторка ме смирује: -Немојте плакати, тако ћете изгубити млеко).

Тог јутра је требало да изађемо моја ћеркица и ја. А да сам знала да ћу ту остати још следећих десет дана, питање је шта бих учинила. Оно најважније се ипак догодило - до тада сам само *глумила здравље*, а од тада се стварно и коначно и неопозиво осећала исто као пре, као увек. То сам осећала свим бићем. Али, до коначног изласка променићу још четири собе и четири „генерације“ цимерки: одлазиле су оне које су давно после мене оперисане, а ја остајала. Дочекала сам и тебе да дођеш на исто одељење, само у другу собу, где сам те сада посећивала, мада је разлика у рођењу наше деце била месец дана!

Тешила сам те како сам знала, причала ти, и у причама поново смо бежале од тренутне стварности, као и тамо у „тројци“. Да утрошимо време. Читала

сам ти новинске вести, правиле смо шале о „нашем дечку“ (директору клинике, управо тад интервјуисаном у НИИ-у, који је пратио наше трудноће), причала разне приче. Пажљиво си ме, а можда и немоћно слушала, још прикована за постељу. Уосталом, свако има неки свој начин превазилажења или трпљења, тзв. праг толеранције у трпљењу (бола).

Да не полудим, у том продуженом останку, сачували су ме, сем мојег чеда и тебе, и она тако чудног имена, које нисам ни упамтила. Већ у новој радној недељи, сада у зеленој, беспрекорној униформи, приметила је да сам још ту, са једним благим...Ви нисте отишли...Сакупљала је млеко и попричала са сваком од жена, углавном одговарајући на питања, говорећи у неком благом ритму који прати цео израз лица и као да пева изговорено. Увек пажљива, деликатна, суптилна и суздржана, па се у себи још више постидох оне вечери где сам самој себи личила на простакушу, у односу на њене понекад не само одмерене, већ и чисто књижевне реченице. Увек је поздрављала посебним знаком, убрзано се склањајући испред визите, на ходнику, једним љупким осмехом, носећи скувану кафу за колегинице на паузи.

Еј, ти, којој се ни имена не могу сетити! У тим данима си ме једино ти подсећала на цивилизацију, један виши живот, који сам овде скоро заборавила - чак на нешто највише, што ме је могло усхитити – одједном се сетих! Подсећала си ме на моју уметност. Уз моје чедо, и тебе којој ово пишем, вас три сте ми заправо биле залога да опстанем као људско биће, без чега се у ситуацији попут ове, пада на само дно атавизма. Приметила сам да ме озарује помисао на то, онако како је то било у најблиставијим тренуцима мога бића – када се рађа уметност. Тако сте ми ви неутралисале сву токсичност и горчину дана у којима ни слово из новина више нисам могла да прочитам. А када ме је сестра Личанка, сада већ фамилијарно упућивала шта још овде имам да преживим (још једну операцију, дакле још једна анестезија, још једна трансфузија), ја је упитах чије је то име.

-А, то је наша мала Горанка! И тако сазнах тајну лепоту имена које нисам никако могла да запамтим. Оно ме је држало у дослуху са поезијом, песмом, у тренутку када је све око мене била сува проза и натурализам. Па чак ни лика, који ми се прелива кад год бих је споменила, у лик једне наше теткице из Школе, која нам кува кафу (где радим), никако нисам могла да дозовем, нити да га се сетим. Да ли то не можемо да се сетимо онога што највише желимо да запамтимо?

А препознала сам је јутрос. Хвала ти, Ти којој ни име не памтим!

Ускоро сам и ја коначно изашла – месеца шестог, дана седаманестог, био је уторак. Нико ме више ништа није питао. У свесци сестара прочитам: „кући“. Ипак, не верујем ништа. И тај излазак доживљавам у страху. Од свега ме страх да се опет нешто не искомпликује. Но све, срећом, тече по плану: ту су моји, сестра преда мном облачи моју бебу у нове, снежно беле стварчице, које су моји донели и у којима она иде кући. Гледам, пију кафу. Нема је. Носиљку са бебом прима Тата. Улазим у гардеробу и улазим у одећу (тренерка и дукс) која ме је чекала пуних шест недеља. Улазим у нешто ново и чека ме безброј искушења.

Излазим, а нешто је, уз све тегобе и недоумице које чекају, остало овде топло, као поезија, око срца. Оно што подсећа на мене од пре.

А сад, ко ћу бити?

Ускоро си изашла и ти. А када смо се први пут чуле, након првих месеци родитељског искустава, само си ми рекла да си страшно уморна.

.....
И драга моја, сада, када после напорног дана, увече, у полумраку, у топлини принесеног детета које сласно сиса и као по такту, након тога поново тоне у свој слатки сан, опет сам се, и сама склапајући очи, њих сећала. Које су ми ту срећу омогућиле. Величанствена самој себи због перфектно савладане уметности која се зове материнство, у којој, упркос

умору, уживам у сваком трену, па не дам ни да ми рат поквари то задовољство и уживање.

После, и за сваки дан, важан по себи, јер у њему гледам како расте моја ћерка, благосиљала сам те моје три добре виле. За чар материнства које сам спознала.

И за једно зрнце поезије међу њима.

Можеш га видети, сада, то лице, свакодневно, у једном тв-споту.

А теби драга моја, са којом сам поделила толике важне дане, пишем ове ратне ноћи, под ваздушном опасношћу, као залог да је моћ живота који дарујемо изнад сваке (бахате, мушке) силе, и смрти. То, што желим да пренесем и теби: радост због моћи живота који дарујемо и ови редови, који ме чине тако надмоћном, спокојном и срећном.

(1999)

ИСИДОРА, ОПЕТ

Сирота моја Исидора, рекох, као што је и Она, на крају своје чудесне симфоније о Његошу, узвикивала: *Он је умро, умро, умро!* И ја сада, али поводом ње, понављам исто: *Она је умрла, умрла, умрла!* И уочавам њену последњу реченицу изговорену у животу (*Могу ја сама да држим чашу (воде)!*), што ме је, неумољиво, подсетило на још једну драгу руку која је дрхтала, приносећи, исто тако, такође последњи пут, чашу устима, а ја сам јој држала главу.

И она, Исидора, у преплету (у личном, скорашњем искуству) са Оном недавно отишлом, коју сам највише волела у животу, и њихово сребро косе, које сам толико волела, постадоше једна визија. Симболика, сем заједничке, дубоке старости, стопила се и у онај мермерни бели крст на Топчидеру - једноставност и скромност последњег, земног белега. Али, Душа апсолутно не умире, коначно закључих, и не само по оном што остаје овде, у књигама, већ и по љубави која брише границе временске и сваке друге /земаљске/.

Била сам јој савременица свега једну годину, један месец и три дана, тек правећи прве кораке по овом свету, када је Она одлазила (у вечност). Ипак, дивно је сазнање – у једном исечку времена, заједно смо удисале на истом простору, исти ваздух! Биле смо савременице!

И сада, чудесно је, после свега, да и у овој књизи која ми је у рукама, кроз коју сам ушла у њен свет, у тај универзалан простор душа и бесмртних истина, нико није приметио, па и споменом додирнуо, ту њену Тајну. Духовни догађај који представља тежишну тачку читавог њеног живота, на којој је била саграђена читава њена личност и све што је после урадила и била. Од свих који су је посећивали, додуше позно, у мору

стереотипних питања, нико јој није поставио То право и једино питање. Или: Она је хтела и успела да оствари прихватљив концепт за спољашњи свет себе саме и свог живота. И једини који ју је прозрео, био је тај Песник, који, први пут је упознавши, изузетном интуицијом, написао следеће редове:

„Напротив, као да сам препознао у њој недавну познаницу. Била је, наиме, посве налик на госпођицу Недићеву, лице из њене приповетке, што је тог лета, јуна 1918, била објављена у загребачком часопису „*Књижевни југ*“.

Та недодирљивост, све већа што се време неумитно све више удаљује од њеног стварног физичког постојања – даје ми слободу да јој се обратим са тим питањем. Имамо ли право, због оне једне године Савремеништва, да остваримо тај сусрет у ванвремену? У мојим садашњим годинама, које су тачно на половини њеног живота, када се у њој дешавао тај одсудан душевни Прелом, Преокрет. Ко зна, који би то повлашћен тренутак био, да се ступи до оне баштенске капије у улици Васе Пелагића бр. 70? Да ли би ме моје прво питање увело у Њен дом, или просто, оставило иза баштенских врата?

Госпођо Исидора, рекла бих, о Вашем првом и једином роману, тако давно написаном, нисте ни са ким до сада разговарали. Зашто? Да ли зато, што Вас ни то никад нико није питао, или нисте ни желели да говорите о њему?

Велим, можда би ми залупила баштенска врата, а можда би ме погледала оним прозирним, зеленим очима (неки су написали: и светлоплавим) и позвала ме унутра, једним кратким:

Уђите.

Дакле, стекла сам поверење. Ух!

Питање се могло свести на чисто стручно, однос религиозног и уметничког у роману, а у добро вођеном разговору, можда би дошло и до оног самооткривалачког, спонтаног, што је понекад Она умела да буде: исповедни карактер без рачуна (јер, ако је једном младићу испричала све о својој удаји, а он се чак скањивао да то слуша, зар је ово интимније од тога? А, можда би ме, у односу на начин како бих све испричала о Њој и Њему – и заволела). Уосталом, то ће бити наш први и последњи сусрет, она на исходу живота, када јој је, може бити, све било већ свеједно.

Дакле, уђите.

А одмах затим, и не понудивши ме да седнем, упита:

Како сте дошли до тога, када сам све уништила?

Ваш роман. У њему све пише. То је било довољно.

Чудно. До Вас, нико, кроз цео мој живот, то није ни приметио, чак ни питао овако, како сте Ви, малочас.

Госпођо Исидора, дозволите, пре свега, да Вам кажем – то и не може бити примећено, сва су та уметничка средства у својој беспрекорној улози транспоновања стварносне грађе у уметничко дело, да се стручно изразим. Али, дозволићете, ако неко такође пише и познаје те законитости, најзад, ако је проживео сличну матрицу искуства, чак на неки начин дошао до сличних спознаја, као и Ви у Вашем роману – није ли то онда природан путоказ, и кључ којим се отвара свако, па и Ваше дело?

Млада дамо, изазвали сте моју радозналост. Седите, да поразговарамо.

Је ли по вољи мало чаја, упита госпођа Исидора, након што смо се сместиле у њену примаћу и уједно радну собу. Би ми непријатно због њених година, да ме служи. Ипак, прихватих, када нагласи:

Волим лично да спремим и да служим својим гостима.

И ја први пут седох на скромни канабе, старе, неодређене боје.

У тих пар минута, док је пословала у кухињи, посматрала сам ентеријер њене собе (који, за године проведене у установи која је чувала њену заоставштину потом, никада нисам имала прилике да пасионирано погледам, немајући ни тај један тренутак достојне самоће за то).

Кажете, поче госпођа Исидора, враћајући се са послужењем (уз чај, ту су још била два-три кекса на тањирићу), да се људима који су прошли слично духовно искуство, све у том роману раствара као на овом послужавнику?

Да, Госпођо, потврдих, мислим да људи који доживе слично духовно просветљење или откровење, могу одлично да разумеју Ваш роман. А ја нисам видела никог да га је до сада разумео. Дакле, кроз љубав, која је у Вашем роману, такође једна врста нуминозне и забрањене љубави, уметник спознаје суштину Бога и религиозно уопште. А кроз тај доживљај Просветљења, он прозире и све суштинске ствари и истине живота, што не може човек са уобичајеним животним искуством. Такви уметници тада поседују извесну прамудрост, иницијацију...Само да наведем пример Гетеа...Од таквог квалитета је и Ваше целокупно дело, потом очигледно проистекло из тог романа.

Драга дамо, заиста сте ме заинтригирали. Могу Вам рећи да је мало таквих дијалога које у ово време могу и смем водити (биле су касне педесете), мада је сада далеко лакше, него, рецимо, пре само две године. Молим Вас, наставите.

Па ето, ја сам до Вашег романа дошла сасвим случајно, поклонила ми га је једна пријатељица. Ја сам за њега сазнала пуних осам деценија од када је објављен! Али, нисам једина. За тај роман никада нисмо ни чули на нашим студијама књижевности. Готово завера! Тако је то са књижевном науком код нас. Мало истинског превредновања, радије се иде утабаним

путевима, и до бесвести обрађују једна иста имена, или дела. А колико књижевних драгуља у баштини остаје неоткривено! Чак и уз име као што је Ваше.

Ласкате ми, млада госпо, али да се вратимо на сам роман, предмет нашег разговора, зар не? Морам признати да сам постала радознала, мада сам мало марила, за критику и награде. Кад наиђем на своје име у новинама, ја прескочим ту страну (Вероватно Вам је познато, како са критиком, боље рећи критичарима, нисам имала среће). Да ли је неко нешто написао о том роману, како кажете, толико деценија након његовог објављивања?

Могу Вам напоменути, да сам се силно намучила тражећи по библиотекама и часописима, да ли је ишта о њему писано. У праву сте, госпођо Исидора, заиста се, математички прецизно понављао Ваш неспоразум са критичарима-савременицима. Од Скерлића у Вашој младости, и доста циничне Крлежине опаске о овом роману, до Ћиласа у Вашој старости и егземпларног примера промашаја Велибора Глигорића, након Вас. И чини ми се, да је управо тај бахат однос (типично мушки, у односу према оном што пишу жене) и према Вашој литератури у младости, условио тај велики стваралачки заокрет, након овог романа – ка есеју. Да ли сам у праву?

Добро сте приметили, одјека на тај роман, готово да и није било. И није било први пут. Мене су, како да кажем, гледали кроз једну визуру, и ја сам у почетку била врло разочарана, неразумевањем тог романа, а потом сам убрзо схватила да је управо то било добро. Ја сам морала да га напишем и у њему рекла шта сам морала да кажем – нико се није удубљивао, опростите на изразу, али мислим на површну људску радозналост, нико није схватио, и онда сам и ја дошла до сазнања – одлично, тако је заправо, тајна била сачувана. Па сам се после и ја

потрудила да он добро падне у заборав! Једноставно, као да никада није ни постојао, нити икада написан. Растеретила сам се као стваралац, добро знате како то изгледа, али још боље да Вама кажем – као жена - ослободила се те теме потпуно, мада је ехо из њега, мој завет у мени остао за читав живот, што сте такође добро приметили. Он је био моја нова тачка ослонца, полазиште, на неки начин, и радост проистекла из те Одлуке. Ја сам заиста направила онда један стваралачки заокрет, и кренула у другом правцу – исто емоције, али о Другима. Есеј. То је сасвим другачије од садашњег тренутка, како ми преносите, који је дошао као неко космичко изравнање – да ни једна тајна не може и не треба да остане неоткривена – и да се интерес за тај дани роман поново пробуди, када је за мене све постало свеједно.

Верујте, госпођо Исидора, сада, с краја века, када се погледа – тај Ваш роман је толико модеран, Ваше мисли, реченице...као да читамо велики европски роман, који на почетку века још није постојао у нашим паланкама и чаршијама. Та нуминозна љубав главне јунакиње, њена посвећеност музици, избор између самоће у уметности (и то жене) и живота, спознаја љубави и немогућност остварења те љубави, љубав пред Богом – то ми је прво привукло пажњу и замирисало на нешто универзално, на велики светски роман, а истовремено и наслутило неку страховиту тајну, похрањену у те страице. И онда се та пробуђена радозналост и интуиција више није могла зауставити. И у погледу Вас синило ми је и све ми је одједном постало јасно: Ви, Ваша чувена потоња мудрост, Ваш завет, огроман књижевни опус на крају. Све је то проистекло из овог романа. Да ли сам у праву?

Све је то врло ласкаво, драга моја, и врло касно. Можда сам некад сањала да чујем такве речи. Али, то би онда довело до открића моје Тајне. Можда је боље што за мог живота то нико није увидео.

Тој Љубави сте припадали двадесет најбољих година свог живота (од седамнаесте до тридесет седме) ако сам добро израчунала. А онда сте све то преточили у – зрео роман. Сачинили сте га од дневничких записа, чини се вођених у родном Земуну, неких забелешки у Панчеву, а дефинитивно, када се све *десило*, током рата 1915 и избеглиштава у Соко-бањи. Да ли се варам?

Господе, задивљује ме Ваша прецизност и толико проницање у моју маленкост. Да ли је могуће, да сте тако добро ушли у те трагове? А ја сам била уверена да сам све тако добро сакрила, а компромитујуће папире, и те списе што помињете, уништила. Бићу потпуно искрена, млада дамо: већина Ваших извода су тачни.

Села је и први пут се завалила у ону своју, браон кожну фотељу, излизану од употребе, у утутканом простору између нахтасне и сточића за чај, са књигама, одабраном и омиљеном лектиром, иза себе.

Да, једино ћу Вама рећи, ионако Вам нико неће веровати да сте обавили овај разговор. Упознала сам Га у родном дому, у Земуну. Божанствено је појао у Богородичиној цркви у Рајачићевој улици (да ли се и сада тако зове та улица, или је променила име?). Била сам васпитавана у православљу, али и сама, по личном осећању, ревностан верник. Рекох, божанствени глас, али тек изглед! Тај лик је био само отеловљење божанске лепоте! Ах, од тада живи у мени, живље од ичег, то одушевљавање Лепотом. И прва, бујна младост. У годинама таман, када су се сви у вароши бавили питањем моје удаје. Била сам, између осталог, заштићена ћерка угледног оца. Мој добри отац Данило! Иако су се дивили мојој памети, образовању, језицима, музицирању, нису на то гледали благонаклоно –јер, побогу, то није за жену! Не, говорио је мој добри отац, она се још неће удавати, ићи ће наша Сида (знате, тако су ме звали) даље на школе. Ићи ће у Вишу девојачку, у Сомборску Препарандију. Ју, шта ће

жени школа, викали су. Зато ме многи нису волели, нарочито жене. Али, ја њих нисам марила. Онда се појавио Он. Леп као бог, на месту достојном те лепоте – за певицом Богородичине цркве. Глас, као хармонија сфера. Прожео ме је до дна бића. Никад тако нешто нисам осетила, а од тога – сви су ми се путеви отворили, светлошћу обасјани. Како се разум опирао, да је то млад човек, заветован Богу, срце је било оно које је искрено говорило: то је Тај кога си целог живота сањала, очекивала. (Ето, и сад, овако маторој, срце ми закуца брже! не мари. Све је одавно прах и изравнање). Привукла сам и ја његову пажњу – ревношћу долазака у цркву, познавање свих служби, певањем псалама. Препознао је у мени ванредан музички дар. (То знате да смо сви у кући изванредно музицирали. отац, брат, ја). Тако је први пут стигао и у наш дом. Припремала се велика црквена прослава, Велика Госпојина. Има доста тога у роману. Ти први опажаји, размењене реченице, погледи...Дуго смо те вечери разговарали, музицирали. Мислим да је од те вечери и он отишао другачији. Као неравнодушан човек. (И то, његов дневник, имате у роману). Запањила нас је истоветност погледа на свет, далеко изнад наше паланке која нас је окруживала, исти укуси, познавање уметности, а нарочито, ах, музика. Дешавало се нешто врло, врло озбиљно, то се видело и на мени и на њему. У мени се развијала та љубав (одмах сам је била свесна!), са сваким сатом, даном, расла је до огромних размера, али, ћутали смо – једноставно, кад год је било могуће, с разлогом или без њега, проводили смо време заједно. Већ је и варош зуцкала. Али, за њу ме није било брига. Он је био све што ми је требало. А када због његових обавеза, нисам могла да га видим, да будем с њим, бесомучно сам свирала на нашем клавиру, или сам бесно изјавивала на коњу и летела по околини, што је исто била саблазан за околину. Била сам, како рекох, ћерка угледног оца – могло ми се. Тад сам пуно писала и водила дневник. О Њему, о љубави, која је била важна као откриће Другог, као ново, моје *стање*, без времена, сваки титрај, било ми је жао да не

остане незабележено. Сазревала сам, чини ми се, из сата у сат. Све то имате у роману. (Те дневнике сам после спалила).

Онда је он први позван од старог епископа, на нову службу, ван наше вароши. Мене је отац послао на даље школовање, као што је и обећао – после Сомбора, у Пешту. И даље смо се страшно дописивали. То је било још једно ново искуство за мене. Учвршћивали смо нашу љубав, снажну, али чисту, пред Богом. Докучивали шта та љубав може да значи Богу и нама. Изоштравала сам своје спознаје о животу и свету. Нисам много жалила за Земуном, кад Он већ није био тамо. А и у породици (знате о томе сам нерадо говорила, али Вама ћу рећи – ништа није било исто од када се мој отац други пут оженио). Онда је мој добри отац Данило, умро. Имала сам само двадесет три године. И знам да се ту завршила и сва срећа мог живота. До тада сам имала два мушкарца, најважнија у животу. Отац ми је био и учитељ, у свим дилемама младости, пријатељ, подршка и заштита. Он је једини наслућивао и ту љубав, и посредно ме пратио, бдео нада мном. С њим, осећала сам се тако заштићено, понекад и размажено, каприциозно. Сада сам са њим све то изгубила. Била сам сама, у далеком, туђем граду. Без дома (који више никада нећу ни имати, до овог у којем седите). Он, међутим, мој ђакон, ми се редовно јављао, али, да ли ме можете разумети, мени су се ближиле тридесете године, нисам се више само том преписком могла задовољити. Ви знате, да ђакони имају право да се ожене. Наша љубав је била лишена свих друштвених оквира, будући и неконвенционална, и ја, а вероватно и он, уживали смо у открићу тог осећања Другог у себи, и у тим висинама нама је било довољно добро, помиливши у себи, да таква љубав не може бити грешна, да је она добро по себи, и Богу угодна. Он ме је у својим писмима и даље уверавао у такву љубав, да такву свезу нема ни један пар људи на свету (и био је близу истине), ја сам му веровала, и ја сам у првој младости, то исто њему тврдила, да служећи уметности, музици удвоје, служимо и Богу (то све

исто имате у роману). Али, како да Вам кажем, мени као жени, то више није било довољно! И Панчево као средина постало ми је неподношљиво, почело да ме гуши и психички, па сам ту задобила и своје прве неурозе. Тих панчевачких дана никада нисам више пожелела да се сетим. И у тој кризи – у стварном животу – Ви знате да сам остала потпуно сама, без породице, ускоро и без брата – Он више није могао да ме прати. Он је остајао у астралној сфери нашег односа, он је мене и даље истински волео, небеском љубављу, на какву смо се и заветовали, како је и његов позив и препорука Богу на крају то подразумевао, али мени то већ није више било довољно!

И све се завршило, на очевом гробу у Земуну, те 1908. године – ту смо се срели последњи пут, и нећете веровати – пољубили. Рекла сам му све – више од онога што ми је нудио није могао, то није било у његовом схватању љубави, поготово према жени коју је поштовао, говорио је, то је било највише што је умео. Питао ме је за наш заједички завет, да наставимо нашу љубав кроз службу Богу – рекла сам му: Збогом! А уз очев, имала још један гроб (у души, а ти су најтежи). Убрзо сам, у крање непријатним околностима, напустила Панчево (тај мој сукоб са школском управом, знате). Почела да објављујем прве радове (у *Српском књижевном гласнику*). То ми је дало вољу да се коначно одредим – писању. То ће бити мој позив. Ту ћу утопити све недаће постојања, живот који ћу од тада углавном осећати као непрекидну патњу.

Преселила сам у Београд, узела српско поданство, добила место наставнице у Трећој женској. Како да Вам кажем, опростите, што сте по струци...исто...Дивно, у смислу што ћете ме боље разумети. Посао наставника нисам волела, некад ми је права мука била ићи на наставу, девојке ме нису волеле. Знате, то је она масовна женска психологија, која већ годину после матуре мисли само за ког ће да се уда. Биле су сасвим

другачије од мене, мог начина живота, осећале су то, и често биле свирепе. Тај посао ме замарао, исцрпљивао преко мере, јер сам била растрзана – толико сам желела да читам, да пишем, преводим, да се самообразујем, да путујем. Али, одосмо у екскурсу. Има једна ваљана ствар у свему томе – летњи распусти. То је било моје време, моје царство слободе... Све обимније радове из тих година, написала сам током лета. И путовала. И ви? Па то је већ коинциденција.

Тако сам чувала и превртала те папире, наставила је госпођа Исидора, писма у вези са њим. Била је то већ прошлост. Још жива рана. И болела је. Онда сам чула да је отишао у манастир Г. Писала сам му. Одговорио ми је. Али, то више није било то. И почела сам од тога да склапам приповест. Заправо, нисам мислила да ће испасти роман. Дужа приповест, то највише, тако ћу то после и назвати.

Али то није имало завршетак, приметих.

Тачно. Роман се морао довршити у мом стварном животу (како је и почео), да би се довршио и на папиру. Све што бих домиљала као крај, било је папирнато, невешто, и бацала сам. Није ту још било краја и ја сам га оставила. Скоро, у недаћама и селидбама, на тај рукопис и заборавим.

И она се дешава прелом. Ваш пут у Норвешку?

Јесте, како сте до тога дошли?

Ништа логичније, него та Писма, написана у маниру дугогодишње преписке најблискијој особи у животу, адресату коме сте се и иначе (писмено, треба ли подвући) читавог живота и обраћали, у сопственом духовном израстању, и као мери свега. Тај јединствен тон писама, печат и врхунац једног, рекла бих, животног испуњања давнашњег сна на Северу, упућен оном ко се још увек, упркос свему, воли – то се све јако добро види

из целокупн структуре књиге, иако је, чини ми се, и ту много брисано и избацивано (из стварних писама Њему).

Стварно сте ме затекли. Да тачно је. Писма су испочетка упућивана Њему. Опширна, до дна сржи и инспирације Вољеном, на месту на којем је требало да будемо заједно, а касније сам помислила – а што од тога не би испала и књига – па сам од сачуваних копија почела склапати књигу.

Ту се дешава и други догађај, крупан за Ваш живот, али завршетак Вашег романа. Удаја – али, за другог!

Да, заиста импресивно. Тачно је и то. На том путовању, као што видим, знате све, упознајем пољског племића, доктора Емила Стремницког. Заљубио се у моје свирање на клавиру, а да ме није ни видео! Одмах ме је запросио. Знала сам – љубав и мушкарац у облику ђакона, никада се више неће поновити. Ово ће бити конвенционални брак, кога сам се толико ужасавала. Али, ја сам морала нешто да променим у свом животу. Оно што ми Он никада није могао пружити!

Потпуно Вас разумем госпођо Исидора. То је одлука Ане Недићеве у роману, да се сасвим изненада, после сусрета и пољупца на гробљу са ђаконом, вери са др Пашковићем...

Аналогија, коју очигледно није било тешко повезати. Ја сам мало размислила, и о томе сам га известила на свом путу из Норвешке, и пошто ми се није јављао, одлучила да се венчам са др Стремницким.

Потом долазе, скоро истовремено, две крупне завршнице у Вашем животу: смрт мужа и довршетак овог романа.

Заиста се повремено задивим Божјој промисли, како се на овом свету ипак ништа не може сакрити и како Истина своје намири. Јесте, смрт Емилова, погодила ме је, не само као чин који се пребрзо догодио у нашем тек започетком заједничком животу. Знате, причало се свашта по Београду

о том мом браку, али нажалост, он је био истинит, он се десио, да би се иронија моје судбине испунила до краја. Завет вечне љубави са ђаконом, прекршен с моје стране, и завет стваралачке самоће који сам, бавећи се музиком такође прокламовала, све сам то погазила, и ушла у крајње конвенционалне односе, против чега сам толико била, и због чега ми се, знам, и Он дивио. Удајући се за другог, хтела сам да побегнем од вечите самоће, у обичан живот и, судбина ми се горко наругала! То сам схватила као дубок Знак Божји, да сам одступила од неких ствојих (и наших заједничких) начела, да сам на крају крајева, издала не само Њега, него и своју сопствену личност.

Тада је негде дописан и крај романа? Довршен рукопис?

Да. Од многих криза које су ме сналазиле, нашла сам се у најтежој од свих мојих Криза. У дубокој ћутњи, удовичкој самоћи и потонулости, усамљености, пребирала, сабирала по себи и онда се као нужност, као сам хлеб насушни, у претресању по хартијама појавио тај рукопис, подсетио ме на себе, узела да га пребирам, прелиставам, и одједном, та потреба за изразом, вулкан, ухватила ме тако снажно, да је сад и само сада, све то требало преточити у речи. Сву ту љубав, прекршен завет, илузију да се може утећи од судбине! И неочекивано, рукопис је добијао свој завршни облик, са први пут дописаним крајем, који после нисам ни мењала. Да, био је ту сав мој живот, сва моја врела крв (која се после тога заувек охладила). Остајао је још само разум. Срце сам заувек сахранила ту. Мени су тад излазила *Писама из Норвешке* (знате све то са Скерлићем), Србија је била у јеку ратних припрема, после атентат и ултиматум, а ја сам писала и писала, да уобличим, да спасим од хаоса који се спремао, своју најдубљу Тајну и смисао дотадашњег постојања. Моју личну битку сам била, усред националне катастрофе, која се очигледно спремала. Издала сам те, мој Стефане, вапила сам, и да бих остала нормална, радила. Требало је да

опстанемо као онај једини пар на земљи, у љубави Божијој, а ја сам Те издала и потегла за овоземаљским браком, „царством земаљским“, како су говорили наши стари, што уопште није било примерено мојој природи и судбини, где ми се живот тако сместа наругао. Да ли ми можеш опростити, мој ђаконе Стефане!? Само сам у еху чула за победу на Церу...на Колубари...А онда смо морали да бежимо из Београда.

Видим да сте сада први пут споменули и његово име. Оно је другачије у роману.

Наравно, уметничка мистификација. Таман посла, да сам му и право име споменула. Али, да наставим.

Скрасила сам се у Соко Бањи, ту нашла једну скромну собицу, код дивне породице (сви мушкарци на фронту), и довршила рукопис. Сада сам видела, то је био роман. Да, тачно је, година довршетка рукописа је 1915. Где сте то нашли? У мојим рукописима?! Имала сам тридесет осам година.

Да ли је било вести о ђакону?

Још пре Великог рата, послала сам му први примерак штампаних *Писама из Норвешке* са посветом. Захвалио се писмено и укратко ме обавестио да је постао игуман једног сремског манастира. А током рата примим вест да је интерниран.

Ту госпођа Исидора подиже главу и гледајући некуд изнад мене, рече:

Увек, увек ми је лебдела његова лепота пред очима – зар она да се скрнави у жици? И остала сам гладна те лепоте. Па поћута. Из заробљеништва се није вратио. Никад нисам могла више да исправим према њему грех који сам направила.

Поћутасмо. Преостао је завет, усудих се да изустим.

Да. Служити Њему, Богу, тој љубави. Од тога, више никада нисам одступила. Заветовала сам се, као што се ради у монаштву. Могла сам тада отићи и у манстир. А онда сам помислила: да ли је корисније за народ, да радим ово што најбоље умем, и једино ово што ја могу урадити, под овим именом, или да проводим дане са сестринством у манастиру. Преломила сам половично. служити у књижевности, али по законима монашким: рад, сиромаштво, ћутање.

Роман сам објавила одмах после рата. Али сам осетила да му се морам још на неки начин одужити, па сам исте године у Сарајеву објавила и књигу о страдању свештенства у минулом светском рату. То сам такође писала у Соко-бањи. А у Београду нисам објављивала, јер ме је још љуто болело Скерлићево писање у *Историји српске књижевности* о мени. Мада Скерлића већ није било више у животу, горчина је остала. Са изласком из штампе мог романа, ја сам завршила један период свог живота.

Видећи да ништа не питам, Госпођа Исидора, настави:

Да, то је мој завет служења кроз књижевност, Богу. Ја сам онако женски, каприциозно, издала, прекршила наш завет. Он тај роман није дочекао. Од тада је све код мене строго по монашким законима. Он није посустао у тој вери и љубави у Двоје у Богу, ја јесам. Зато сам потом почела да служим и за себе и за њега. Ваљда Вам је јасно да сам стога увек више марила мушки, него женски род. Због сопствене издаје. Или је сам наш пол такав?

Поћутала је. То сте у праву: после те љубави, мало тога је у овом животу за мене остало непознаница. Благонаклоно сам гледала на те ситне, обичне, нарочито просечне животе људи, жена – нисам имала на чему да им завидим. Мада, ту уздахну, неоствареност материнства, једина је истинска туга која је, што је време пролазило, наткрилила све у вези са тим искуством.

Тада сам се, наставила је госпођа Исидора, заиста опростила свих илузија, да кажем, наде у личну срећу. Имала сам четрдесет две године и била сасвим седа. Знате, нечија, а поготово смрт вољеног бића је чин, који је сам по себи сакралан, који обавезује. Тиме је био одређен и мој пут – као добровољно испаштање. Преузела сам у потпуности монашке обичаје као начин живота, мало преиначене световним потребама и почела да служим само раду, раду, раду, писању и култури. Ту сам налазила своје светлости, сублимацију, како се данас каже, и извесно духовно спокојство, ако се то може назвати срећом, склад, познавање многих ствари, које обични смртници мислим, не поседују. Окренула сам се писању о Другима. Есеј је најбоље покривао моја знања и литерарни нагон. Више никада нисам писала о Себи. О Себи сам рекла све.

И остаје још нешто, госпођо Исидора, тихо прошаптах. Његош.

Ах, Његош! Много часова, духовне среће, дугујем Њему. Видите, држим и његову слику на зиду. Он је моја икона, пред којом се помолим свако вече. И никада се нећу довољно нагледати тих црта лица, које су ме подсећале на Оног кога сам волела. Гледаћу и тражити их и у самртно часу. Да, ја сам после, много година живота посветила изучавању живота и дела Владике Рада. Био је то наставак оне прве љубави, онако, како би било да је мој ђакон Стефан остао жив. Да, живот Владике Рада, али још више, што ме је мучило читавог живота о њему, јесте и моје лично питање на које никада у потпуности нисам налазила задовољавајући одговор. То је однос Лепоте, Ероса и Бога. Докле је грех, и шта је грех? То сам покушавала да објасним и у књизи о Његошу. То ходочашће, први пут на Цетиње, а већ сам имала педесет година! Владика Раде, моја Радост Духа! Пишући књигу дубоке оданости Њему, поново сам проживљавала и сопствену љубав и превазилазила пакао свог постојања и нових ратних страдања у овој несрећној земљи и народу.

А да ли сте сачували, прекинух насталу тишину, задржали ишта од Ђакона – писмо, слику, неки траг?

Ништа. Све сам пред крај живота уништила. Он ми је дао и неке своје дневнике, песме (што се могло, употребила сам у роману). Остало дуго носила са собом, по сеобама. А када је дошао час рашчишчавања рачуна са овим светом, свега сам се ослободила, предаши све најстаријем елементу – ватри. Тако је остала астрално чиста, само Успомена на њега. Уосталом, кад сам спалила писма вољеног и обожаваног Оца, онда ни његова нису могла остати. Али, сада је све ионако свеједно, изравнано са Богом и пред њим, да можете слободно, чак ако хоћете, ову моју исповест, све што сте чули, по сећању да забележите и објавите. Можда ће некога то још интересовати.

Климнух главом у знак разумевања. Над Топчидером се спуштало вече. Било је време да кренем.

Заћутала је. У соби је била полутама. Само се једна зрака задржала на игуманском лику Владике Рада.

Нисам Вас питала, што је скоро непристојно, изненада рече госпођа Исидора, устајући да ме испрати – какав је Вас завет довео, преко мојих књига, до мене?

Укратко испричах.

Биће и од тога један леп роман, први пут као да се осмехнула. Сетно и кратко.

Напуштала сам двориште пажљиво затварајући баштенску капију, док је она, погурена и окренута леђима, савијене главе од које се у сумраку назирала само њена бела пунђа, нестајала у вратима трема.

2000.

ДОРЂОЛСКА ПРИЧА

Жикина радионица била је нешто налик овој, у којој седим сада.

Свуд унаоколо „стваралачки неред“: остаци материјала, само њему знани и значајни, полице у које су утуране најразноврсније ствари, алат и непотребни предмети, пулт преко кога крпа за прашину није прешла годинама...Само се он у томе сналазио. А локалчић, уствари, минијатура од простора, са старинским излогом и оквиром као и сви суседни, минијатурни дућани, на самом углу ка Бајракли џамији, још је одолевала и чувала патину старог Београда.

И са улице, поглед је мамио на та, код њега увек отворена, улазна врата. Она се ваљда и нису могла затворити од мноштва стакла и другог наслоњеног материјала, док, ако се ипак, прекорачи праг и уђе у уску, затамњену просторију, са светлошћу само од тог улаза, све на том старинском пулту, ваљда предратном, иза њега, дуж њега – свуд су тај простор заузимале полуготове или започете, урађене за испоруку или „за рекламу“ чекајући купца изложене – готове слике. О излогу је мало марио, као и за изглед читаве радње, а с обзиром да се налазио на једној од најпрометнијих Улица са четири погледа, уз мало дизајнерске маште нечијих вештих или уреднијих (женских) руку, могао је направити у том излогу за свој рад добру рекламу. Али, њему реклама очигледно није ни била потребна (требала). Био је у крају познат и цењен, са сталним и вишегодишњим муштеријама, по старим околним дорђолским домовима које је опремао и чије је укусе и навике добро познавао. Испред његове радње, ваљда зато што је била тако мала, увек је била гужва. Многи, би у пролазу или послом знали да застану и на тим вратима сатима престоје онако „с ногу“ у причи и разговору, или понекад чекајући своју, ко зна кад

наручену слику, док ју је он ужурбано довршавао на пулту, често му и помажући да истовари управо пристигли материјал.

Ту су се могла наћи платна и неких наших врло угледних имена, која ће ускоро украсити нечији дом. А често су и сами сликари навраћали код мајстор-Жике, и у том његовом минијатурном кутку, обичавали да попричају и попију кафу, једва се сместивши, али тим више жељни таквих неформалних, идеалних простора за дружење. Многи су му тад остављали платна за читаве изложбе и онда је он падао од посла. Али би му, обавезно, по завршетку изложбе остављали по једну или две слике, на поклон и за успомену. Тако је он имао баш солидну колекцију, много тога урамљеног, како је рекао код куће, а много тога је ту чамило и чекало својих „пет минута“ да буде урамљено и опремљено Жикином јединственом инспирацијом и надахнућем.

А био је ненадмашан, са тим шестим чулом да опреми слику – какво проналажење нијанси у раму или боје и промера паспартуа, којим оживи, продуби новом димензијом читаву слику! Какво праћење модних трендова и најновије технологије, укорак са светом, какве све алатке, да човек не би ни мислио да такве и постоје, док не види овде.

Било је уживање посматрати тај његов мајсторски рад: бирање рама, често фарбање у одређену нијансу (тад су биле популарне небоплава и патиниранозелена), руке му играју, лете, мере, сече се стакло, тврди картон парспартуа, бира дрво, хефтају и спретно спајају у милиметар уклапајући углови, центрира слика, зналачко одмеравање, брзо одређивање места и укуцавање држача за ексер – још се крпом са течношћу за стакло попрска и изгланца после урамљивања: и слика је готова – са задовољством одмерена из даљине у првом погледу његовог ока. Потом, кад удари мајсторски печат радионице на полеђину, и умота слику што је такође било уметничко паковање – прецизно, естетско, а и практично за ношење, био је

то чин, достојан стварања новог уметничког дела. Да, био је прави мајстор свог заната, и ако бих икакав занат пожелела да научим и радим (а доста сам и научила гледајући га како ради, јер време никад није губио) то би било – урамљивање слика!

Гледам и сада на зиду свог стана два акварела старе Будимпште. Од обичног аматерског цртежа, кад ме је позвао и када сам дошла да видим готове слике – направио је чудо. Дебели паспартуи, раскошно широки, дупло шири од цртежа, дали су акварелима дубину, све у патинираној браонжутој боји која се добро уклапала са будимпештанском калдрмом на цртежу, док је плавозлатни рам изврсно пристајао уз сивоплаво небо и жуте фасаде старих барокних грађевина. Од онда сам све безрезервно што сам имала у кући поверавала њему, сигурна у потпуности у његова идејна решења. И сама упијајући, освајала вештину непогрешивог избора опреме за сваку (и свачију) слику. Дивила се узгред, проводећи време све више, и платнима првих великих сликара, чије сам слике, неурамљене, овако код Жике, могла сатима и до миле воље да пребирам у мапама и гледам, па је ово била и нека врста њихове предпремијере у односу на изложбе или салоне дорћолских домова, где ће коначно висити на неком свом сталном месту.

Насупрот врхунском занатском умећу, посебном, изграђеном уметничком укусу, чак и једном посебном естетском ставу према животу, Жика је по свом изгледу био сушта супротност томе. Са неоспорно племенитим цртама лица, уметничком брадицом, која је тек у назнакама пратила фину линију вилице, што је све заиста одражавало нешто уметничко у његовом бићу, по фигури је био кратак, здепаст, „набијен“ и није се могло рећи да је икада био „фрајер“. Но, као врхунски естет, у том свом поимању света, са врхунским естетским критеријумима, бавећи се послом близу уметности, по природи ствари, као мушкарац, био је

изразити обожавалац жена и женске лепоте. И може се рећи да је тој својој вокацији најиздашније припадао и служио њој – женској лепоти, да је то, може бити, представљало његов основни покретач и окидач у раду, и у животу. Но, ту се нашао у неком ретком личном контрапункту: трагајући за тим својим идеалом (лепом женом), а не налазећи је, или не остварујући у том духовном смислу потпуну испуњеност, жену по сопственим високим мерилима и критеријуму - остао је неожењен, мада је имао – четири сина! (Све то сазнајем после).

Заправо, имао је дом, и жену, али која је код њега имала само једно опште обележје *жене*, коју стога није ни звао личним именом, већ само – Соса. Имао је тај неуништив дорђолски хумор којим је изравнавао све неравнине живота и властите (не)остварености. Где ју је и како срео, никада није причао, није ништа спомињао из личног живота, чак ни кућни телефон није ником давао, само се причало да с њом има већ два одрасла сина, али да се никада није венчао. Но, осетивши се одговорним као мушкарац, са нечим дубоко племенитим у очима, добивши децу, од тада је још више радио, трудећи се да својим синовима, али и породици, обезбеди све оно што је сматрао квалитетним животом.

Понос и стил биле су можда његове главне особине. Не може се рећи да је Соси био веран, и да није *нешто* и даље тражио – та он је њој поштено рекао да неће да се жени, а да децу признаје и она је пристала на то. И то је био чист рачун. И у том трагању и очекивању да коначно дође *и то нешто* што је стално лебдело испред њега и што је стално очекивало, наилазило и измицало, пролазиле су године.

Какав је био његов живот у тој породици не зна се, тек свако јутро, у проласку у Град, његова радњица је била отворена, са материјалом или робом тек истовареном. Возио је неки велики *караван*, био стално у покрету, и кад више није могао сам, запослио је помоћника (потом и сина,

али му нико од тих младића по мајсторству није био ни близу, и понекад бих с језом помислила ко ће тај његов тако златан занат и велики посао умети да настави као он).

Откуд ја у овој причи? (Како сам ја ту зашла?). Вероватно, сав некадашњи давно напуштени, боље рећи прекинут ликовни таленат (који је очигледно и даље, или још увек притајено тињао) и непогрешиво ме привлачио томе блиским местима? Или је то било моје отворено дивљење сликама (готовим) које су висиле на том једним зиду на улазу у дућанчић; или показани интерес за још неурамљене графике које сам пажљиво листала у мапи, или показан укус за урамљивање оног што сам донела, можда занимање за све те нове материјале (тад популарне италијанске златне лајсне), или све то заједно? Било је то *безинтересна* љубав за слике и све око њих, тако згодно доступна на том једном месту, код Жике. И то, у тренутку кад сам била даље него икада, од тога да те слике које сам виђала код њега, и бескрајно естетски уживала у њима, инам на пример окачену у неком свом простору, сопственом дому.

Или је вероватно, присећам се, све почело од серије графика за моју Професорку из Земуна. Па се то после проширило на друге пријатеље којима сам га препоручила или им доносила слике код њега. Већ сам постала, дакле, „стална муштерија“, кад ми је у једном проласку за Град, и заустављању начас код њега, скинуо једну малу графику са тог јединог „изложбеног“ зида, обрисао је крпом, прописно је упаковао и – поклонио. Била је то мала графика – неке кућице у скупини, као засеок, можда није била вредна, али је то био гест, што би рекао Сирано, којим ме је одушевио, и тиме у суштини одразио његов карактер. (Тек ћу после видети да је то онај редак тип људи који ће, кад те сви оставе на цедилу, не речју већ делом, готово једини прискочити у помоћ!). Наравно, оно латентно присутно „љубитељ жена“ сигурно је такође одиграло улогу. Можда је

спојио и светлоплаве нијансе које сам имала, са оним што је било на слици, коју ми је поклатио.

Углавном, хитајући и даље увек уобичајеном трасом од куће „горе“ у Град, врло често сам пролазила поред увек отворене радњице, виђали се и поздрављали некад само у пролазу, некад свративши, а од кад је добио и помоћника, често попивши и кафу у оној минијатурној просторијици иза пулта, усред свег оног нерета и крша, са лавабоом који давно није видео четку, са отуцаним шољицама за кафу, чије прање је такође одражавало мушку руку. Но, у том кутку су тако радо залазили и други његови пријатељи, сликари и то често веома позната имена, од којих сам неке и упознала ту, не само не замерајући Жики на овом нереду, већ управо налазећи тек овде преко потребну непосредност и топлину, можда и инспирацију за даљи рад. Био је члан и неких уметничких удружења, и одбора, учествовао у неким жиријима, добијао позивнице на које је онда водио и своје „цице“. Слушао тако добру амбијенталну музику да сам је сместа узела да преснимим и када год чујем тај уводни мотив, неодољиво ме све врати у то време и у Жикину радњу. (Можда и од тога потиче право дружење?). Био је спреман све да учини и мимо посла, ако му се обрати – одмах и сместа, ако може, то би учинио. Свој незграпан изглед обилато је надокнађивао невероватно великом душом.

Но, његово трагање и очекивање да се догоди оно *нешто* водило га је из везе у везу, у разне поразе и разочарања. Излазио је, како је говорио, с тим „мамипарама“, које су умеле да извуку од њега новац, а он потом остајао сам, тј. враћао се Соси и деци. Нисам га никад о томе питала, тек када би сам рекао, нешто. У његов интимни свет нисам залазила, а изгледа да му је управо то требало. Уметничка аура која га је окружавала је била оно једино што ме је тад занимало, а он, мангуп са сликаркама, према мени је ипак, увек био пажљив и на дистанци.

Знам да ми је урадио целу колекцију папируса, након Египта, тада са прворазредним италијанским златним лајснама у дуплом стаклу – у свему је био први и ексклузиван. А, онда, за један Осми март - дарујући ми графику познатог сликара великих димензија. Никада до тада нисам добила тако скуп и мени најдражу врсту поклона (слику), са, такође мени важном и симболичном тематиком. Но, поклон таквих димензија, говорио је и друго. О оној танкој граници о којој даље жена одлучује.

А онда, пресељење, рат...Престала сам да пролазим Улицом са четири погледа и низ година нисам чула за њега. Кад једном – телефон на послу – Знаш ко те зове? Наравно, ко би заборавио његов онако боемски, шмекерски глас. Не знам како ме нашао. Тек, у питању је била молба за неког, услуга коју сам могла да учиним.

Опет сам сишла у Стари крај – и мада сам радила близу и прошло је тек неколико година – мени се чинило да су између та два периода прошли векови.

Поново сам пила кафу у малом локалчићу, ни за длаку промењеном, у истом оном кршу и неред, само са новим сликама, новим рамовима и новим трендовима које је он пратио. Сада је са њим радио и син.

- Знаш шта има ново, беше прво што ми је рекао – Имам још два сина. Близанце!

- С истом женом!?, нисам одолела да не питам.

- Па да, са Сосом, шта ћеш, омакло се...настављао је у свом познатом тону.

- Колико сам схватила, он је и даље терао по своме – жене, везе, али је сада и учетворостручено радио, нарочито због ових најмлађих. Успут ми рече да је прележао инфаркт.

- Па је л' се сад чуваш?, сумњичаво питам.

- Ма да, редовно сад пијем таблете, све по пропису...

Али његов темпо није одражавао нимало смиренији живот. Напротив. Испричах му и ја у међувремену свој живот.

- Дај то што имаш донеси да ти урадим.

Прву велику фотографију кћерке ми је урадио брзином светлости. Зове телефоном:

- Еј, урадио сам ти дете. Јо, што добро звучи!

Знала сам добро и одавно те његове алузије и од срца сам се насмејала, јер је од тад често користио и узречицу, кад причам о ћерки:

- Љубим га у маму!

И тако сам му однела она два акварела старе Будимпеште, и поново почела да идем на Дорћол – кад завршим све, спустим се доле, до Жике.

Присуствовала сам опет неким секвенцама његовог рада: син не може да се снађе за висећу закачку, а он куц-куц, са два потеза, начини рам са канапом:

- Ха, сине, шта кажеш сад! Био је ненадмашан у тим својим мајсторским иновацијама и победама над материјалом.

Такође, једном је сам затражио да задржи минијатуру московске цркве, коју сам му узгред показала, а коју сам добила на једној књижевној вечери: као пример оригиналности – њен аутор, сликар, ми је дао уместо визиткарте! – Дај то да мало задржим и видим шта од тога може да се направи, рече. И после неколико дана, зове. Запањило ме Жикино решење: од минијатуре, величине дакле, визиткарте, он је направио скоро нову слику великих размера - са великим тамноплавим паспартуом, у

дводимензионалности, руска црква у плавицу неба, са истим таквим рамом - плава лајсна оивичена златном нити. Остала сам без речи, дефинитивно одушевљена његовим умећем.

А када сам добила могућност да штампам књигу, усред тих деведесетих, од свих обећања, појавио се само он:

- Ево, донео сам кило лове...

Али, тај његов темпо никако ми се није свиђао.

- Јеси ли ти сигуран да се потпуно придржаваш лекарских савета. Требало би мало да закочиш... све то да смањиш...

- Ма нема шансе! узвикнуо би својим карактеристичним дорћолским нагласком, да ми буде нешто! Све редовно пијем, контролишем се.

А када му то понових једном другом приликом, готово узвикну:

- Како, узвикну одједном, кад овом треба уређај, овом патике, онај најстарији је у војсци. А други пут, у једној масци очаја, ми напомену:

Немаш појма какве проблеме имам...Из њега је говорио очајни отац, несрећни човек, који ни сопствени живот није сматрао срећеним, ни по својој мери, који је још гледао и надао се у оно *нешто* што ће једном ипак, заслужено, доћи, а већ је морао са свом одговорношћу оца породице да омогућава живот свима онима које је створио и који су закорачили, такође с пуним правом, очекујући од живота и оца, много.

Опет се дуго нисмо чули. Почела је јесен, топла какви умеју да буду септембарски дани, а они су сигурно били, јер је тек почела школска година. Једном ми нека колегиница спомену како има два наивца, и радо би их урамила, само нема где. Па ево, ја ћу ти препоручити најбољег урамљивача на Дорћолу. Одвешћу те код њега, таман прилика да се мало видимо. И тако ускоро уприличисмо шетњу, не тако далеко, од

Хиландарске, доле до Улице са четири поглеа, углу ка Бајракли џамији. Спуштале смо се у причи, ко зна каквој, у још лепим данима (чини ми се да је почела јесен, и ми тек почеле да радимо), ступамо на врата малог локала, кад на вратима – смртовница. И на њој Жика – зачуђеног и затеченог погледа.

Згранута, притиснух кваку и уђох у онај исти крш и лом – за пултом је стајао његов син, сав уплакан и натечених очију.

- Шта то би? да ли сам упитала, или само питала погледом, не знам, тек он, тај дечак црвених очију, тек закорачио у озбиљни и сурови свет и тек сада са открићем страховитог терета који му се навалио на плећа, види се, без оне златне подршке, не знајући како да се сад са свим тим одједном носи, што га је снашло, кратко исприча: да је он увече дошао, као и обично с посла, вечерао и - да се потом само срушио. Управо је кренуо да попије редовну „терапију“.

Да. Да ли је то било накнадно вајкање, правдање, то је та његова редовна терапија, а животни темпо ни за длаку није смањио, напротив, јурио је у последње време као луд, прође ми кроз главу оне, тад сам мислила, сувишне слутње...

Заборавивши зашто смо дошле, брзо напустисмо радњу. На стаклу нас је испратио онај Жикин зачуђени поглед.

Дуго опет нисам пролазила тим крајем, а Жика ми дуго није излазио из главе. Нисам могла веровати да је само тако, одједном постао *прошлост*. Тако жив, да живљи није могао бити! И живот коме је стремио, оно *нешто*, што је стално очекивао, што је било ту, надамак руке, зар га је све то тако грубо преварило? Да ли нас то иронија живота увек тако насамари?

Поглед на слике на зиду, које ми је урамио биле су стални, неми дијалог са њим и једно стално и увек изнова преиспитивање: зар је то све што остане од човека? Па ипак схватих: да је свако жив док пада поглед његово дело, а кроз то, док постоји помисао на њега. Тако и Жика - при сваком погледу на рад његових руку, на бројне слике које урамио, и мени, на сваког ко га је познавао, а било их је заиста много. Али, заборав? Да, ове слике које ме окружују свакодневно и док су у овом мом амбијенту, барем дају гаранцију да код мене неће бити заборављен.

Тек однедавно поново пролазећи опет након дужег времена Старим крајем, који све више подсећа на пртљаг (незауостављиво завршене) прошлости, и можда баш зато буди неку врсту све јаче носталгије, кад год се „спустим“ неким послом „доле“, бацих кратак, неприметан поглед на локал од прекопута. Ни трага од урамљивачке радње. Уместо ње, нека страна козметика, назив фирме на страном језику (као што је све у последњој деценији у Београду), са потпуно промењеним, „светски“ дијазнираним (и коначно уредним) излогом.

ПИСМО ПРОФЕСОРКЕ БРАНЕ

Још данас ћу га имати у рукама. Сутра већ морам да га вратим власници – жели, каже, да га има у својој архиви док је она жива. После, можда ће стићи са свим њеним документима у неку установу, а можда ће, као безначајна хартија, од неке непознате жене, бити једноставно бачена, као и толико тога до сада. А то је једини траг да је постојала, једини материјални траг једног људског бића. Једне егзистенције. Не верујем да је игде више ишта од те особе сачувано.

Тачније, овде стоји само њен потпис, траг њене руке и мастила. Све остало, откуцано је педантно, ћириличном писаћом машином, без и једне словне грешке (у куцању). Све што је остало од човека.

Све то одаје темељно образовану личност, саздану на највишим духовним принципима, и естетским нормама, истовремено префињеног сензибилитета и велике осетљивости, које су као гранит уклесане и биле уграђене у тај дух, трајне и непромењиве, од којих се не одступа ни на час, ни по коју цену. Просто, све је могло да се мења, али тако формирана Личност, никада.

Ово је, дакле, само један једини документарни прилог, тачније епилог једне приче (на жигу стоји сасвим јасно утиснут датум, 27. 11. 1961.), која се завршила, гле, тачно пре пола века. За све сам сазнала недавно, и по сваку цену пожелела да га видим. Услишена ми је молба. И ево, отварам ту плаву коверту, још једном (пре враћања), са оним бледим маркама ФНР Југославије, и именом адресата, отварам то писмо, без оловљавања и без датума и поново га читам:

****

Не знам у чему сам погрешила. У чему је Грешка? У васпитању, уверењима, у погрешном времену и месту рођења? У имену или датуму рођења? Да ли је већ ту све писало?

Можда је читав мој живот грешка? Гле, на то до сада нисам ни помислила! Ни тамо, на камену, кад упече сунце и ништа не видиш од жеженог копља који ти се зарива у мозак, а камен у кожу.

Можда ми је то стално лебдело пред очима, а ја тај одговор нисам видела – нисам хтела да га видим! Било је у мени још снаге, још жеље за борбом, што не рећи и пркоса – е, неће баш бити како сте ви замислили!

Прво, та грешка и кад су ме ухапсили, извели право из разреда, усред часа, као криминалку, а моји гимназијалци занемело посматрали све. И када сам, што сам достојанственије могла, затворила дневник, покупила своје свеске с припремама и књиге са катедре, и с једним осмехом чак, као да ја њих храбрим, гледајући их све још једном с љубављу као своју децу – јер своје деце немам, изашла из учионице. Не знајући ни сама да их то видим последњи пут, штитећи достојанство часа, професије, пред тим металним лицима, машинама у црним кожним капутима, који се устремљени начас повукоше, шта ли, и тек на ходнику, кад су се затворила врата учионице, зграбише ме под руке грубо и готово извукоше из зграде, те дивљачки, усред дана, увукоше у „марицу“

Нисам веровала да ми је живот грешка ни када сам стигла, исте ноћи, не видећи улице, у неку собицу на дну неког подрума, са жмиркавом сијалицом која је висила право са високог стропа и сијала право у лице. Заправо, тада сам помислила на грешку – али њихову, да су они погрешили, направили неку кобну замену, можда мог имена и презимена са нечијим истим.

Но, грешке није било.

Ви сте професорка Брана Марковић, удовица Симе Марковића.

Да, поносно сам одговорила, а истовремено је пукао шамар.

Још сам била у оном „горњем“ свету, па сам му „професорски“ читала:

Како се усуђујете, знате ли са ким разговарате?

Тек тада се стуштила лавина удараца по лицу, глави, мислим да су се ту придружили и записничари, помагачи.

Не, грешке није било.

То сам била ја и тражили су мене. Само ми још није било јасно зашто. То су они мене питали, а ја нисам знала да им одговорим, после ни хтела, и тако – оно батинање, понављало се сваку ноћ.

Ја сам још била у свести „напољу“, ово сам сматрала нечувеним, примитивним, страшним, бедним, на крају сам их потпуно игнорисала, што их је тотално разјарило. Била сам у себи негде другде и више ме нису интересовали. Онда је настајао мрак. Мрак. Па шта?

Ипак, тај мрак није вечито трајао. Пробудили су ме, једном, тачније сасули канту воде на лице и рекли да се брзо спакујем. Не знам да ли сам отишла на својим ногама или су ме однели.

Опет ноћ. И још једном, кроз прозор, споља луксузног туристичког аутобуса, унутра затворског, гледам мој град, осветљене улице и људе у свакодневном вечерњем градском животу, пред биоскопом, у ресторану.

Да ли је било грешке због сусрета, а потом заједничког живота са Њим? Угледан, диван, поштен, најбољи човек кога сам икад упознала. Срели смо се на студијама, био је то онај весели, напредни Београд, пун младости, ентузијазма и идеала, студентских скупова. Приближиле су нас исте идеје, исти састанци и књижевне вечери. Иако је студирао медицину, био је веома начитан, радо ми је правио друштво на Коларцу, а тамо су се ређала све сама велика имена: Исидора Секулић, браћа Бихаљи, Јаша Продановић...После, у шетњи Кнез Михајловом, слушали бисмо шта узвикују продавци новина и коментарисали вести које су биле све мање спокојне. Умео је тако лепо да прича и разложно да ми објасни неке

ствари, да би ми просветлио све једном реченицом . Био ми је учитељ и друг, а када ме је питао, да ли бих желела да га по завршетку студија пратим у животу, без размишљања сам пристала, не по завршетку студија – већ одмах.

Да, баш тако ме је питао – не венчати се, малограђански, хоћеш ли да се удаше за мене, већ: хоћеш ли да ми будеш друг у животу. И мада сам након венчања, по обичају, узела његово презиме, заиста смо од тада у свему били једно другом све на свету. Једно биће. Пратила сам га на том неизвесном путу његове идеје, у животу пуном опасности, али и чари и изазова којима смо смело кренули у сусрет, успут спремали преостале испите, били толико снажни да смо осећали да можемо променити овај и створити један, сасвим нови, бољи свет. И када је дипломирао и постао доктор, и када сам ја завршила студије и постала професор, наш занос у истој идеји није јењавао, напротив, још више се разбуктавао. И пре дипломирања стигао је до врло важних дужности, много радио, припремао илегални конгрес прогањане партије, а ја сам му помагала.

Иако је много одсуствовао, што на послу у болници, што на тим састанцима после, хитали смо једно другом у загрљај као у једину сигурну луку и уточиште, мимо свег света.

Била су то смутна времена, пуна опасности за наш рад, све се радило тајно, илегално, али, без обзира на то, пратила сам га у свему, помагала све што је било потребно Великој Идеји. Једне вечери дошао је такође касно и саопштио ми да да му прети хапшење и да мора да иде у – Москву.

Тамо се нешто крупно кува, рекао је, и шаљу ме тамо да будем присутан, да пратим ситуацију. Без речи сам прихватила тај растанак, не слутећи да је то заувек. Ноћу, у постељи, још ми је шапутао као аманет, да се за ове Идеје вреди борити, да та лепота толико исијава из дивне будућности, да за њу вреди положити, ако треба, и живот. Да не посустанем без њега, ако се он не врати.

Да, наставила сам Његово дело. Била у редакцији „Жена данас“ борила се уз своје другарицае, углавном колегиницама и врхунске интелектуалке са факултета, све левичарке, радила са таквим ентузијазмом: писале прилоге и репортаже о женама из свих социјалних слојева, о пробуђеним Шпањолкама у униформама и болничаркама у интер-бригадама, о хигијени и исхрани деце и породиља, бориле се за право гласа, доносиле и прилоге из позоришта и о новим књигама, све то паковале у кући др Душице Стефановић и потом носиле са железничку станицу и слале широм Југославије, свим пробуђеним женама.

Да, и увек сам с поносом истицала чија сам жена. Да нису због њега и мене ставили на неки свој црни списак? (Викали су, лажеш, он те је послао овде да прикупљаш податке...Али, он је умро, само једном сам их удостојила да одговорим на та несувисла трабуњања која су вређала моју, још увек рањену унутрашњост, његовог губитка. Лажеш! Мрак.).

Али, то сада, у доба коначно остварених идеја за које се борио, за које смо се борили, бити његова жена, очигледно није више предност.

А у рату, који је убрзо дошао, била је.

Не зна нико када је и где нестао. Последње вести које сам добила после његовог писма – процеси, хапшења, Сибир. Много је наших тада страдало. Али, о томе се дуго није чуло ништа. Само је један од свих преживео и дошао за генералног секретара, за кога нико пре није чуо. Да предводи све нас. Можда је мој Симо знао нешто више што се није смело знати?

Али, ја нисам изневерила Идеју. Памтила сам Његов аманет и однекуд се надала да је жив, да су га заобишле те страшне црне вести о чисткама. Светињу наше љубави чувала сам кроз стални рад – тако ми је било лакше. Лепоту његових речи, боју његовог гласа – све наше успомене и читав мој живот били су заложени за њу. Можда сам га чекала све до

сада. Он, као и идеја правде и једнакости, која никад неће доћи. Можда је све то била грешка?

Онда, онда сам се, уочи самог рата, и ја упутила у Русију. За њим. Тајним каналима и везама, преко Љвова, данима путујући у затвореним вагонима без прозора, са незамисливом масом мужика и руске сиротиње, некако се докопала Москве. Ту сам имала неколико адреса наших, била је страшна конспирација, а ја сам само постављала једно питање: Да ли нешто знате о др Сими Марковићу? То ми је отварало сва врата, али и упозоравало. Неки су ми скретали пажњу да постављам питање сувише гласно, а ја сам говорила да само тражим свога мужа. У земљи о којој су код нас причане бајке, видела сам огроман страх, велику беду и неко страшно неповерење. Ипак, једном, на једној цедуљици, добијем адресу болнице у дубокој провинцији у којој је, по информацији, лежао мој муж. Дотад сам радила као преводилац, становала са једном нашом Југословенком, коју је иста мука натерала овде, и са том новом надом, кренем из Москве. Растале смо се и више се никада нисмо среле. Рат се већ надвио и овде, ја сам чула да је Београд страшно бомбардован и жалосна и забринута за своју мајку, све моје познанике, први пут сам се осетила стварно сама у далекој, и све више, туђој земљи.

Стигла сам у Р. губернију кад је већ почео рат. У незамисливој гужви, мобилизацији и формирању фронта, стигла сам и у ту болницу и питала за мога мужа. Нико није имао времена за мене, одмахивали су руком, показивали на картотеку која је била набацана на средини собе, јер су се ослобађале просторије за рањенике. Ипак, једна сестра ме погледа пажљивије и повуче у страну.

Ваш муж је био овде. Тешко болестан. Ево, ово је мени дао – по тој слици сам Вас препознала. И извуче фотографију, на којој смо мој Симо и ја на Калемегдану, по венчању.

Шта је било с њим?

Тешко болесног, изнели су га на носилима КГБ-овци и однели у колима некуд.

Мислите ли да су желели да га излече, или...

Разумем Вашу жељу, али ништа Вам више од овога не могу рећи.

Рат је беснео, и мени није остало друго, него да будем добровољна болничарка у тој болници. Ту сам становала и хранила се. Прилив рањеника је већ те прве године рата био такав, да смо падали од умора. Пуно патње, пуно умирућих, пуно крви... брзо су потрошене све залихе завоја, цепали смо платна и све што се могло искористити. Тако и сва моја гардероба понета од куће оде на завоје. И ја, васпитана на идеалима поезије, рецитовала сам умирућим руске песнике, а они одлазили са бар трачком сјаја у очима. Тако сам све то издржала. Довде Немци никада нису дошли. Зими су довлачили велике балване, секли у цепанице и тиме ложили пећи. Зима страшна. Од сељака из околине довлачили репу, често то кували. Тако смо преживели. У тим ратним страхотама, борби, некако сам прихватила и губитак свог мужа као извесност. Без наде. Толико милиона смрти око мене. Тешиле су ме његове речи изречене на расанку.

А кад је Црвена Армија кренула незадрживо у контрајуриш, ослобађајући редом све поробљене земље Европе, у први санитет укрцала сам се и ја, и тако, баш током октобарских дана, у камиону, ушла поново у мој Београд, са знаком црвеног крста на руци. Како сам га била жељна! Прво сам појурила до маме, а затим да се распитам за моје другарице. Страшно! Готово ни једна више није била међу живима. Неке пострелане одмах на Бањици, неке погинуле у партизанима, а за неке се није знало ништа. Права катаклизма полусрушеног града који сам некада познавала и који више није био исти.

Одмах се ставила на располагање. Иако сам имала болничарско искуство, они су ме по струци одмах ставили на чело организовања просвете по сеоским школама, АФЖ. По забитима, често пешке, кренула

сам сам осталим колегиницама да описмењујем жене. Носила сам и пушку, али више ради сигурности од заосталих четничких група, које су се, ту и тамо још појављивале и светиле се.

А можда би било добро да ме је њихов метак већ тада погодио?

По ослобођењу, било је јако мало професора, одмах су ме поставили за предавача у гимназији – из које су ме оног јутра извели. Сви су са страхопоштовањем спомињали:

То је супруга доктора Симе Марковића, а многи и прилазили да се упознају и рукују са мном, спомињући да су се знали са мојим мужем и да је он учинио најважнији почетак свега овог што се сада зове Победа.

А сада, на спомен његовог имена, добијала сам батине, да сам се онесвешћивала, тако да су ме износили из оног подрума.

Као и „шиба“ кроз коју смо прошле, нас педесетак жена по истовару из брода, невиног локалног назива „Пунат,,.

Као да нас представљају на некој промоцији, пре уласка у тај кордон робијашких одела, за мене су рекли.

-А ово је жена ....И тек онда је настао плъусак по мени:

Уаааа, руска шпијунка!

Ни њих нисам констатовала. То сам очврсла у Главњачи. Они већ од тада за мене нису постојали. Ни тај зид од камена, ни то упекло сунце, ни плавило мора које вређа поглед у даљини (у коме се никад, ни тад ни после нисам више окупала), ни цео тај камени пејзаж, где смо од јутра до сутра туцали камен, потом га носили на „траљама“, а крвави трагови остајали иза наших стопала.

Гледала сам преко људских лица, женских глава, тамо, у плаветнило неба, јер само тамо је било слободе. Није ме се тицало моје тело – кад ми кажу, оне капоовке иза мене, да стојим, стајаћу, па шта? Мисао ми је слободна! И НИСАМ ОВДЕ. Нарочито целе ноћи имам времена за размишљање. И не знају, да тад имам тад поглед кроз парче прозора, на

дивно небо са милијарду звезда. Онда размишљам о појединим изразима Достојевског у превођењу, поредим сцене из његових романа са овим што се дешава овде, извлачим за и против његове уметничке уверљивости пакла на земљи. Размишљам и да ли се у преводу руских песника Мајаковског, Гумиљова и Цветајеве могао употребити другачији, више у духу српског језика, израз, или је добар постојећи. Тако се занесем да и не приметим да свиће, да стојим целу ноћ уза зид...

-Еј, ти, на посао!

Ништа ми не можете, еј, ви! Не бојкотујете, ви мене, бојкотујем ја вас! Иако носим овај транспарент на грудима, ја нећу са таквима, недостојнима, да скрнавим своју Идеју. Ви сте је испрљали, издали, е па нећу и ја. Не дозвољавам да је испрљате, као ни цео мој живот, и живот мог мужа, положен за ту Идеју. Решила сам – с таквима нећу да постојим и то је било Амин! А они бесни!!! Нарочито, она управница, Дебела. Не зна како да ме утера у свој калуп. Е, па баш ми ништа не можеш!

Ја сам прописивала правила понашања, не они, тачније, оне.

То ме је научио мој Сима. Карактер, говорио је, то је темељ личности. И судбине, додајем сад ја.

И ја сам била и остала верна том његовом и мом идеалу. Остати овде по сваку цену оно што си била, што јеси. Личност!!!

Било је пуно младих, дивних, невиних и јадних девојака – од једва двадесетак година. Шта ли су оне могле толико да скриве? Знам, нису смеле ни да ме погледају, овако издвојену транспарентом, као белу врону, тзв. „тешки бојкот“, али чини ми се, ипак, у неком украденом погледу, у магновењу, да их охрабрим у том видном личном очају и осећању безизлаза, незнања и пољуљаности вере у људе, ухватим ли га, ја им узвратим – осмехом. Не смеју да изгубе илузију живота, не смеју да не верују у Човека, оне треба да живе још дуго после! И неозлеђене. И видим,

осмехну се и оне начас. И то ме је држало, од тога после живим данима. (Као, чини се, и оне).

Чудно је да сада то пишем ја, која сада о свему има сасвим супротно мишљење. О витализму и опстанку по сваку цену. У инат.

Али, ово је само моја, изнимна судбина. Не и њихова. Хтела сам да их охрабрим пред видљивим одустајањем од живота, већ тако рано и толико озлеђеним бићима. И чини ми се да су схватиле. Понекад, иако „бојкотовану“, би ме смелије погледале, на сваку јавну реч, одреаговале бисмо погледима, и то је било од тада, као нека наша слатка и „прећутна“ завера. Ето, не можете баш све да контролишете. Срећом, све су отишле пре мене. Мене су задржали, ваљда док није распуштен логор. Нисам водила рачуна о данима, времену, ја намерно нисам неговала ту жељу за слободом, физичком, мој дух је био слободан ионако.

Нису знали шта би са мном, а ни ја већ шта ћу са собом. Нисам се ни за јоту померила од својих зацртаних принципа. Никакав записник. Е, да видите да има неко коме нисте убили душу. Нисам ништа хтела да потпишем, ништа да мењам од оног што сам већ рекла, никакав потпис да ставим ни на шта. Не дам! Срамота ме од Идеје у коју се ви сада кунете! Нећемо баш сви изаћи одавде као крпе. Чврсто сам у то веровала.

Да ли је и то била грешка?

И стварно, пустили су ме једном. После колико година? Не знам, нисам бројала, тако ми је било лакше. Истим бродићем „Пунат“ превезли на копно. Копно - за којим смо толико чезнуле. Дали карту и паре за пут. Нисам имала ништа своје да обучем, неко ми је дао неки сиви мантил. Била сам као сенка. Кад сам дошла, многи ме нису познали, а можда је било и боље.

На слободи! Заиста, шта сада? И шта је то? Одједном, човек наиђе на празнину, већу од свих зидова и морског окружења Тамо. Брисани простор. Изгубљени мотив борбе? Или заувек изгубљено своје време и

савременици? Можда ме исцпрла борба Тамо, борба за унутрашњи људски лик, елементарно човеково достојанство. Сачувала сам га и сад само треба наставити тамо где се стало. Но, узалуд сам се освртала. Није то више био мој град (по други пут), тек сада сам свом тучаном тежином схватила да мог друга нема међу живима, и да га никада више неће бити, нити ћу га наћи, да су године прошле, огромно много година је протекло, да су углавном нестали сви они, први и најбољи, са којима смо градили тај бољи свет. Ево, тај бољи свет је стигао, али више није било нас. Били су то сад неки други људи, и сасвим сигурно, нова времена.

И одједном сам се нашла у затвору већем, бесконачном већем, од оних камених зидина тамо. Прво где сам се појавила – у бившој гимназији. Послужитељ ме, по директоровом налогу извео напоље са препоруком да се више не појављујем. Више зачуђена него увређена, редом сам куцала на многа врата и нико ме није препознавао – да ли од мршавости, искрпљених чарапа и старог мантила, или није желео да зна. Сви су брижљиво затварали врата, уклањали поглед или прелазили преко улице, ако ме је неко од пре знао.

Само неколико добрих пријатеља, сапатника, у највећој тишини и најдубљој конспирацији, примали су ме на стан, месец-два, док се „не снађем“. Били су то одблесци нечег јако давног што је постојало међу људима и у мом животу и чему сам, упркос свему, веровала да још постоји. Међу њима и вас двоје, којима ово пишем.

Покушавала сам и са подучавањем ученика. Почнем пар часова, унесем се, и деца и њихове очи које упијају, и – ево, већ са извињењем отказују (неко их је упозорио, да сам била Тамо).

***

Не потичем из разгранате породице. Имала сам само мајку, коју сам и спомињала, и која је умрла током мог боравка Тамо. Вероватно, пресвисла од туге. Сирота моја мама! Прво су нам конфисковали сву

имовину и кућу, (а она ми је пребацивала да сам се ја борила на тој страни која је њој одузела скоро целу кућу), а онда, током мог пада на само дно, и након њене смрти, то доделили другом. Да, знам да ју је то убило. И тако, ја више немам права да живим у мојој кући у којој сам рођена.

Опрости, Мајко, немам речи ни начина да окајем бол који сам ти задала! Сем, можда, јединог, који преостаје, ако стварно све пропадне.

Уморна сам, страшно сам уморна и сваког дана све уморнија.

Сад признајем, она борба Тамо ме је држала, надахњивала чак – е, нећете сломити моје људско ЈА, е не дам! А сада, у овој тзв. слободи, коме треба моје људско Ја? Свуда зидови око мене. Без врата. Већ сам одустала од идеје да ћу радити у својој струци. да ћу видати своје ране тумачећи Тургеева, Толстоја, Чехова, Јесењина, Мајаковског, Горког и Шолохова и тако барем уронити у другу и лепшу стварност. И Достојевског. Он је био најближи што сам ја и хиљаде сапатника прошли. Да ли сте и ви криви, моји омиљени писци, на чијој лепоти речи сам саздана, што сам вас толико волела? И што сте писали на том језику, а ја га знала и бескрајно уживала у њему и у вама?

Где су све те људске тековине, достојна дивљења, на којима сам васпитавана? Зар је мој живот баш толики промашај?

Чула сам једном и за вас, добре и дивне људе, брачни пар који је прошао исто, али успео да сачува своје људско обличје, и неко ме је упутио к вама. Упутила сам вам се, сада признајем, у некој нади, очајничкој. Има људи, има, још верујем у ЊИХ! Не може бити да их нема?! Није могуће да мој муж и ја, који смо толико сагорели за ову земљу, за ову будућност о којој смо толико маштали и коју он није дочекао, и ја, која већ треба да сам у њој, сада из прикрајка гледам како јој други кличу!

Није ли сама идеја, свака идеологија, грешка?

Волела бих да сада верујем у Бога, али сада је сувише касно да се покајнички вратим вери, коју сам тако давно напустила. Зар сад да

признам да сам једног Бога заменила другим? И да будем искушеница у неком манастиру, мада ми душа говори да је то оно што би за њу био једини одмор и утеха. Недостојно опет мене, и мојих принципа.

Није ли сазданост на принципима, челичним, који су оличење Личности, како је мој Сима говорио, такође била једна велика Грешка?

Вратила сам се од вас, драги моји, из Улциња и написала одмах дописницу захвалности за оних дивних седам дана, у вашој кући и вашем гостопримству, у којима сам се након много година поново осетила као човек. И пред толиком људскошћу, мени, као испуцалој земљи жедној кише, жељне човечанског, начас се поколебала моја Одлука. Ипак, пишем вам и ово друго писмо – ко зна, можда то буде једини траг да сам икада постојала. Свакако последње што сам искуцала на мојој старој писаћој машини, једино што ми је остало из претходног живота. У нови нећу ни ступити.

Јер, јутрос је пала одлука. Одлучила сам, баш као и Тамо што сам доносила одлуке. Е, нећете ви бојковати мене, бојкотоваћу ја вас!

Бираћу ја, а не ви, куда ћу даље.

Отишла сам, по савету вас, драги моји (знам, ни ви више од оног што сте ми пружили нисте могли, и сами прошавши чудовишне процесе док сте само кућу повратили). И било је тачно онако како сам очекивала. Закуцала на дату адресу.

Каква професорка, ко си ти да тражиш службу и стан! Имамо много пречих случајева, правих бораца, а ви, издајници, још се усуђујете да тражите.

Нисам хтела, или нисам имала снаге да поновим оно своје:

А знате ли ви са ким разговарате, ко је био мој муж?

Ишла сам без речи, напоље. Последњи чин драме. Сад тачно знам шта ћу и куда ћу. Идем, чак ведро и растерећено улицом, јер први пут,

након много година, имам правац и циљ – као некада, када сам ишла у гимназију, на часове.

Да, и ово ће бити час – моје последње предавање. Додуше, немушто, јер нећу моћи да изговорим речи које сам толико волела, толики део живота им посветила – али, оставићу јасну поруку. Ко буде чуо и да ме не познаје, схватиће.

Идем, и спокојна сам због свих рачуна које ћу сада изравнати. Сувише дуго је трајало.

Мајко, можда је моје рођење било грешка?

Опрости, ниси ти крива, нико није крив кад се зачиње живот, а поготово ко га рађа. Нико не зна какав ће бити тај пут. Ако сам скренула са твог пута, мимо твојих жеља, ево, сад ти долазим да све то исправим, изравнам. Зар није дивна могућност да почнемо све испочетка? И заједно! Да више ништа не буде грешка.

Теби, од које је ово што се мојим животом звало, Теби се, ево и Теби само све враћам! Радуј се, моја Мајчице! Јер од сада ћемо, сједињене, бити вечито скупа, далеко од свег овог људског кала, за коју моја отмена душа и какву си ме родила, никада и није била створена. Много сам уморна, Мајчице! Хрлим у твоје Уточиште и срећна сам због тога! Сада коначно, добијам сву слободу. И право на грешку.*

*професорка Брана Марковић се обесила крајем 1961. на гробу своје мајке на Новом гробљу у Београду.

ВЕЛИКО СПРЕМАЊЕ

(или како никада нећу имати *Музеј личних успомена*, попут Орхана Памука)

Све ове ствари, ако остану, и сада их не бацим, потрајаће дуже него ми. Преживеће овај крхки људски век.

Премећем их, сортирам, ево, од како знам за себе. Са којима све мање знам шта ћу. Сужава се њихов обим и важност. С годинама опада њихова вредност - а некада је све било тако важно. Понекад из те, наизглед, безвредне хрпе хартије изникне, одједном, ипак нешто, тако драгоцену, да ме чисто озари. Зар сам то тек тако, олако одбацила, у неком другом времену (када сам била неко други?). Тако је то, уосталом, увек у протоку времена: нешто је тек сад добило на значају, нешто по навици само преношено и чувано, а за нешто се сад понекад и упитам - шта ми је ово требало?

Све су оне чуване, одлагане, чекале *нешто*, неки бољи тренутак, своје достојно место у будућности, а она је, чини се, у том сељењу и премештању, и прошла. Преносила их, тај мој лични музеј, личну архиву, *као мачка мачиће* (прави израз из народа!), спасавала, премештала, носила за собом и својим животом, а он је ево, загазио и у позне године. Разне фазе, разни периоди, пре брижљиво сложени и јако ми важни, сад су све више измешани и ван своје ауре обезличени до непрепознатљивости. И то само оно што је „преживело“! А све је то имало некад једну своју „поставку“, топао и заокружен поредак у мом погледу и мојој глави, но, који полако, али сигурно, ево већ, пропада у хаос и нестајање.

Нека места у којима су се те ствари најдуже задржале остали су још увек у духу, недирнута, мада тих места одавно нема.

Плакар у удубљењу изнад врата моје мале собице у Страхинића бана, до којег сам се, у недостатку времена и мердевина, пењала тарзански, ах, преко кваке на вратима, и као на трапезу (квака се, нормално, времено разлабавила), дохватала свог малог и тајног претинца, те под сталном нестабилношћу и покретању врата тамо-амо, брзо узимала непогрешиво тачно оно шта ми треба, а исто тако и одлагала све оно што је до тада испунило своје време и сврху. Ту сам одлагала своје прве школске свеске, торбу (малу, браон, за првака), цртеже, све из управо завршеног разреда, као и остале папирнате успомене (албуми у које сам лепила сличице, исецала из новина или часописа, укоричени комплети „Микија“ и „Забавника“), које мислим, да би ми сада биле драгоцен фонд ове личне архиве. Све је још увек тамо остало сложено, али само у моме сећању.

Могу и сад да реконструишем шта је све било у том плакару, иако сам из тог нашег малог стана иселила пре више од две деценије. Тим више се сећам онога што је пропало, ствари за које ми је бескрајно жао што их више не могу додирнути, материјализовати протекло време у њима, и које су већ одавно постале – чиста фикција.

Уз свеске из првог разреда (оних једноставних, скромних браон корица, обавезно увијаних у тамноплави пак-папир, са црвено-белим налепницама, где ми је мама краснописом исписивала име, презиме и разред), није сачуван ни тај скицен-блок, и тај цртеж са првог школског часа: *Коњ у прерији*, са кактусом у средини, на њему каубој – за који није учитељица поверовали да га је нацртало дете-првак. Али, све је оставио иза себе по омиљености, стрип „Биберче“, са илустрацијама Ђорђа Лобачева (то наравно, касније сазнајем. Каква радост кад сам га поново пронашла у библиотеци једног особењака, након две деценије!). Свака слика и свака реч из тог чаробно илустрованог стрипа упиле су се у дечију свест и добиле нешто од оног архетипског (касније изнова и увек поново) оживљаваног сна. Као и сви они стрипови *Никад робом...* до данас

најживље упијени утисци, због којих сам толико много и заувек заволела нашу прошлост....

Ту је био и читав један стрип о коњима, дебео као књига, рађен оловком, чију сам радњу сама смишљала (били смо, очигледно, стрип генерација, у оној њеној првобитној, класичној фази), не сећам се чак ни тематике, али све са дијалозима каубоја у облачићима, и „хепи-ендом“. Тај свежањ хартије, за који Мама тек недавно грешно признаје, да ми га је у једном од темељног сређивања стана из тог чувеног плакара, међу првима, бацила.

Остале су тамо све те ствари, али само у сећању.

Скоро ништа из тог периода није сачувано, боље рећи, овде су сада преда мном само „остаци остатака“, чини се, много безначајнији у односу на оно што је изгубљено.

Требало је да прођу деценије, па да схватим и почнем побожно да чувам само једну једину, случајно „преживелу“ свеску великог формата, из тог првог разреда, у којој смо лепили листиће са текстовима из читанке, које нам је делила учитељица, а ми их „за домаћи“ код куће ликовно украшавали. Захваљујући, морам признати, маминој маштовитој иницијативи, украшавање једног од тих задатака, постао је амблем читавог детињства, као оличења свих чуда и лепота живота (које чекају): маргине око текста у зимзелену, са звонима и кравама, у „позлати“ швајцарске чоколаде (које је те нове године доносио мој отац), док се у углу смеши девојчица са чоколаде „Звечево“. Ваљда је та „раскош“ пресудила и спасила ту свеску од пропасти, све до данас. Као и алманах моје основне школе „Јанко Веселиновић“ на Дорћолу, добијен на упису: светло плавих корица, са ликом лепушкастог писца са брчићима, чије сам мило лице заувек заволела. Књига безброј пута ишчитавана од корица до корица (прво ми је мама читала, а потом сам и сама), заувек носећи у детињој души бол од тужне приче о несрећној породици Барух, са доњег Дорћола,

несталој у вихору Другог светског рата. Заправо, прича о свим оним дорћолским Јеврејима, насељеним испод Душанове улице, чије су нагло и насилно напуштене куће, аветињски одисале њиховим присуством још увек, и у нашем детињству (свега две деценије после), да би их коју деценију касније збрисао модерни архитектонски цунами зграда и хладних блокова на Дунавском кеју, тако да о њима више нема никаквог (материјалног) трага.

И оно, што можда представља утеху за све изгубљено, ево их: и сад сачувани цртежи, илустрације (насловних страна) првих прочитаних књига, из оближње дечје библиотеке „Ђорђе Јовановић“, једне од најважнијих тачака мог детињства. Рађени оловком и дрвеним бојицама, на полеђини папира (тад правој реткости) испуњеног текстом куцаног на писаћој машини, који је моја другарица из разреда и улице узела из радне собе свога оца (што он вероватно није ни знао), па се и сад сећам смејуљења несташних девојчица, док су на полеђини текста исписаног писаћом машином, читале и следећу реченицу: „*Немци су се сунчали на обали реке, док су се њихова гола дупета обасјавала на сунцу...*“. (Тек ћу много касније схватити да је реч о одбаченој копији сценарија њеног оца, за један тада, веома познати филм).

Но, ипак, има нешто што сам будно чувала све ово време: моји радови из ликовног у блоковима бр. 4 и 5, додуше у обрнутој сразмери по вредности: из најранијег, и највреднијег периода најмање је сачуваних, док је из старијих разреда, много више, који су, уствари, остали само као сведочанство, тог нагло напуштеног интересовања за сликарство, боље рећи, пресеченог талента (након промене школе и наставнице), што се тада много и не жали. Све до сада. Ту су, ипак, те прве слике рађене темпером, у брзим и крупним потезима, на задате теме (*Старац преварио дивове, Мишица у бундеви, али и Демонстрације за 1. мај у Чикагу!*), којих се и данас сећају моји другови из разреда. (Међутим, најбоље, међу њима,

„Берачице“ нема: парабола јесени, блеснула као инспирација из једне једине реченице учитељице Данице, урађена за „за пуна два школска часа“ и дуго показивана по школи и на родитељском, уз окупљене другове, који су оставили своје радове и присуствовали њеном довршетку – и данас нешто од рафаеловског доживљаја сликарске славе! Узела ју је учитељица, одмах по завршетку, да би јој се након тога изгубио сваки траг. Тако је и „Берачица“ остала само у причама и магловитом сећању: висока и стамена жена у народној ношњи (откуд ми ти детаљи?), на глави јој огромна корпа пуна јесењих плодова, а иза ње непрегледно поље, удаљене планине и плаво небо! (Иако ми је мама накнадно купила право сликарско платно на оближњој *Бајлоновој* пијаци, да урадим исту слику и за кућу, то се више није могло поновити – та нова *Берачица*, била је бледа копија оне праве - очигледно - па је и платно са сликом неславно завршило негде у шупи викендице, за чиме и не жалим много). Али, ево, остало је нешто, неке од тих успешних тема и решења, као траг и остатак једног „мртвог сликара“, што би рекао Памук - још увек су са мном, уредно спремљене у египатску мапу за папирусе, и побожно сложене у фиоку, на које се сада надовезују цртежи, чини ми се, још бољи, моје ћерке).

Нема ни мојих албума, а сви су били прављени ручно (што смо све научили на часовима ОТО-а) – у које сам лепила слике из новина („резуцкајући“ их омиљеним алатом - маминим маказама за кројење), различите тематике, од животиња и свемира, до историје НОБ-а! А тек папирна макета Авалског торња, тад апсолутног хита, направљен по тачној скици, у плавичастој боји која је опонашала бетон, са приступном стазом, висок преко пола метра, узет за школску изложбу (да бих готово три деценије касније, оплакала његово рушење у НАТО-бомбардовању и побожно купила много трајнији одливак у металу „Браће Јеремић“, оно што ми нико више не може узети ни уништити). Били су то узбудљиви стваралачки дани. Одлазак у омиљену књижару „Шумадија“, у Улици 7.

јула (чијег се имена не одричем, као амблема властитог времена), куповина карбон лепка, селотејпа, хамера и оног књиговезачког шареног папира, нестварно лепих дезена, са хрбатом и ивицама од правог платна. Тако сам укоричила моје комплете *Микија*, првих сто бројева (а онда је тих пет великих, уредно сложених томова, мој новорођени брат, честим прелиставањем и „читањем“ претворио у хрпу хартије за смеће). Затим су следили хербаријуми, па албум птичијих пера (скупљаних са „дружином“ из нашег разреда, на Калимегдану – тако смо га сви звали, или краће, *Калишу*, завлачећи се често у најнеприступачније делове Врта, трагајући за реткошћу – пауновим пером, или покушавајући да из кавеза извучемо опало, циновско тамноплаво перо папагаја Аре - а све тако, да нас не види чувар).

Од свега тога више нема трага.

Све је то остало закључано у сећању, тамо у плакару, моје мале собице, мада сам из ње искорачила пре више од две деценије.

Преживеле су само још неке папирне успомене из тог најранијег периода: први албуми са сличицама из „Крашових“ чоколада *Земље и градови свијета*, *Животињско царство*, такође, апсолутни хит на одмору у школском дворишту, где смо се мењали под столетним платанима (и сад видим: штос сличица вири из џепа ђачке светлоплаве кецеље). Због њих смо напамет знали све главне градове света, што је било и веома корисно (мада су се многи главни градови, и читаве земље, па и она коју смо сматрали неуништивом – наша, нестале са карте света). Остали су сачувани, вероватно због тврдих корица, и можда интересовања мог млађег брата за њих, па нису бачени.

Па је онда сав тај пртљаг из школског периода, пренет из Мале собице у предсобље, опет на плакар, где сам се такође пењала акробатски, преко ормарића за ципеле, да бих дошла до својих школских свесака за више разреде (остале су због илустрација, свеске из географије: уз сваку

земљу, нацртана њена застава, а историје: грчки богови у црном тушу), док је свеска из физике била оличење луксуза и лепоте: сва у шаренилу исписаних формула, у црвеној, црној и плавој боји, тад све популарнијим фломастерима. Шта бих дала за свеске из српског и моје саставе, масовно преписиване од другова из разреда, а због једног прочитног рада о Косовском боју (писаног уз светлост свеће, јер је нестало струје!), професорка предложила да ванредно полажем следећи разред. Ништа од тога није остало.

Али ево, неки „остаци остатака“ и тог времена још увек су ту: „Политикини“ додаци, можда због првог колора, као оличење тог општег, наглог и видног напретка и благостања, као одлика те светле будућности која је стварно, заиста убрзано стизала: једва смо чекали недељу да купимо „Политику“, због, за нас, тад луксузног додатка - у жеку еуфорије око силаска првих астронаута на Месец, после и других догађаја. И, ево их: на белој подлози осмехују се јунаци нашег времена - Нил Амстронг, Едвин Олдрин и Мајкл Колинс (напамет сам знала њихова имена, као песмицу), а у следећем додатку, у зеленом оквиру слика циновске људске стопе на Месецу (и датум, 12. 1. 1969).

У хрпи одбачене хартије, новина, у вечитом недостатку простора, ево, ово је преживело.

Зачудо, затурена, остала је једина и најстарија свеска из мог рок-периода, украшена сликом са Вудстока, и личним записима о првој посети дискотеци *Цепелин*, па о концерту у Кошутњаку (који сад звуче тако зрело?), а у којој се затурила, као идеална поента за ову причу – и једна плоча на 45 обратаја, о, ироније – химна, *Хеј, Словени!* Затим, ту су, још увек, и сви бројеви „Дубокса“ (али, међу њима нема најдрагоценијег бр. 13, датум 1975.) са мојим текстом о Ерику Клептону, можда управо - да би се сачувао „посебно је склоњен“, а сада, у журби, само уморно закључујем, да је и он, по свему судећи, неповратно изгубљен. И то је била једна

преважна фаза формирања личности: плоче из Енглеске, и наши идоли, тад нестварна бића из јединог тадашњег центра света – Лондона; постери и узбудљива размена слика омиљених група (Дип Парпл, Лед Цепелин, Фри, Јураја Хип, Тен Јирс Афтер, Цетро Тал, Пинк Флојд, Дорси), или, исецање и лепљење тих дугокосих, чулавих момака, оличења божанске лепоте (Џим Морисон, Мик Џегер, Ерик Клептон, Кет Стивенс итд.), у раскошне роковнике, прелепљени широким селотејпом да се корице сијају. (Куповина тих страних часописа, увек са узбуђењем, у подземном пролазу код Бранка на Теразијама), па побожно слушање сваког понедељка Радио-Београда и „Вече уз радио“, моја писма Николи К. и Пеци П., читана у овој емисији, и билтени које су ми слали, а ја их побожно чувала, сада би били драгоцен траг једног заноса, или – у ком правцу се могао усмерити један живот). Нема ничег ни од тога.

Премећем их и сада, усред викендице, те остатке прошлог, премештам све ово, више од две-три деценије у очекивању да ћу то једном ваљано сложити, као малу, личну „музејску поставку“, па то натетане пребирати и уживати, попут енглеског лорда-колекционара у египатским антиквitetима у свом летњиковцу. Сањала сам да то све једном буде на „достојном“ месту. Али од тога, изгледа, неће бити ништа. Да ли је то синдром човека, да је стално испред њега варљива нада, илузија будућности (која је већ прошла), нешто као срећан исход свега, нешто што се стално чека и сигурно долази, а што, ипак стално измиче. Или варљива илузија о безвремености, боље рећи, бесмртности?

Период средње школе, као симбол пресудног сазревања у раној младости, од чега је потекло и много штошта другог и важног у животу. Дуго су и из овог периода чуване све свеске и књиге, као света поставка једног одрастања, а од којих су остале само ове четири – из историје уметности – мог омиљеног предмета, које су сада постале право откриће! Заиста вредност, не само лична, већ и предложак многих идеја, које се, тек

сада видим (дакле, три деценије касније), у нашем друштву и Граду реализују, управо онако како смо сањали ми, моја генерација (коју није имао ко да препозна, нити да јој пружи прилику у тим идејама, како се то, сада упркос свему, ипак понекад чини). Колико педантности, полета, снаге у тим свескама, великог формата, монументалних и тврдих корица (када није било тематских уџбеника као сада), исписаних правилним, лепим рукописом (који се тек уобличавао, а потом ће прећи у своју супротност)! А још више, свака лекција са илустрацијама ретким, и тешко пронађеним у разним часописима и проспектима – од фотоса Лепенског вира и Вучедолске голубице, идола из Костолца и римског шлема, до ренесанских мајстора, нарочито мојих омиљених, Микеланђела и Леонарда, до Београдске тврђаве. Па моје свеске из туризма, такође раскошно украшених тврдих корица разгледницама из целе Југославије (која је заправо, била моја једина земља), сакупљане са свих страна, на чијим полеђинама су толики различити рукописи личности знаних и незнаних – као грађа за читаве романе, које сада немам више времена да ишчитавам. Све то још стоји ту. Као и марке СФРЈ, које сам, као и оне из целог света, такође у једном давном предшколском периоду, захваљујући такође маминој иницијативи, и татином боравку у Швајцарској, интензивно скупљала (што је сачувано код маме).

А завршнице у том периоду, матурирања, ево и овде документоване, најрадије се сећам: у посебној фасцикли, и сада сачувани сви бројеви „Ђачког пера“, нашег школског гласила, врло професионалног урађеног, у којем сам први пут видела одштампане своје радове (и то из историје уметности!): извештај са Октобарског салона 73, и интервју са вајаром Стеваном Боднаровим, који је некако, тек сад изникао у свој својој драгоцености; најзад и текст мог „сценарија“ са наше чувене матурске приредбе – а од матуре је прошло тридесет година! Дух те приредбе носи нас и данас! Најзад у мањој коверти изничу и рукописи професорке

Амалије, која нас је уводила у сва чуда књижевности, али и наше креативности коју је умела да препозна (њена писма, разгледнице, посвета на „Бачком перу“, заокружена читуљом матураната генерације 76, након њеног пребрзог одласка).

Ето, то је остало.

Уз те фасцикле, наилазим на још неке и у њима, на, такође, драге ствари из тог новог „уметничког заокрета“: то је доба позоришта откривеног кроз Бору Станковића. (Борина слика, оног згодног, младог тридесетогодишњака, ми је дуго урамљена висила и на зиду Мале собице, као и мој цртеж оловком, „Коштане“ прецртан са ЛП плоче Студија Б). И сад је ту „Илустрована Политика“ на чијој је насловној страни Вера Чукић, тад отелотворење Софке, са Бокијем Милошевићем (кога сам до бесвести слушала у мојој новој музичкој фази, након открића врањанског мелоса и домаћег звука, што се сада популарно назива етно-саунд, када сам почела поново и да свирам). Најзад, ту су сви програми представа у Народном позоришту, на челу са више пута гледаном „Коштаном“, али и први прекуцани текстови (ради вежбања на писаћој машини, „систем слепог куцања“, кулучког заната, који ћу тад научити и радити, ево, читавог живота) о Бранку Радичевићу и Бори Станковићу (дакле, *наслута*, како би рекао Лаза Костић, будуће професије). И то чувам. Не да ми сад време да то бацим, јер је добило тапију трајања, патину протеклог времена.

Међутим, све је то био само као интермецо, у очекивању нечег много важнијег, још већег што се чека. Ово је била само припрема за то Велико што ће доћи. Ватромет живота, у безброј могућности које су се пружале, извесно је чекао – да све ово потом једном заузме достојно место у поставци једног живота. У међувремену, прошла је његова већа половина, а чак ни ове ствари немају своје стално место, у сталној преметачини и све већем смањивању простора. Повремено и то преостало склањањем од себе,

у опасности да у једном наступу не заврше све те успомене на сметлишту, као и много тога пре.

Још их сортирам, чувам.

А ево, и прва путовања у иностранство, овде срећена до 198... (а тек су почела!). У великом, у књиговезници специјално нарученом албуму. Да их овде не налазим, те њихове уредне трагове, не бих сад имала ни појма да сам све то сачувала. И из тог најмилијег облика егзистенције (који ме до, данас, једини непромењено служи!) посматрам заправо себе – када је све било тако важно: и карта музеја, и градског превоза, и авионска карта, и салвета, рачуни, мапе градова, чак залепљена и једна енглеска фунта са ликом Краљице Елизабете, као и неколико декоративних грчких драхми са ликом Перикла. И то је, такође, била само увертира, за нешто још много, много значајније, веће, што ће тек доћи – а то је, изгледа, *већ било све* и вероватно, више од тога неће ни бити.

Чак одређени детаљ, који је у мојој свести био „сигурно смештен“ негде у кући, искрсава изненада овде, у кеси, скоро за бацање: бечке разгледнице из Хофбурга, први слајдови, сваки папирећ брижљиво спремљен у коверту са портретом царице Сиси; док је у „грчкој кеси“ (зелена алфabetска слова) и сад пажљиво сложена план Делфа, разгледнице Микене и Коринта, чак и сачувана кутија грчких цигарета које сам тамо пушила. Но, толико је све одавно затрпала лавина нових папира и живота који је протицао, да сада схватам, да много тога заправо више и не могу наћи (сем ако случајно не набасам, као сад).

Или, читава кеса писама – преписке, некад тако важне, са вршњацима (са поштанским маркама и жиговима из целе Југославије), али и са Јоландом из Пољске и Лили из Холандије - све те животно важне размене ставова, љубавних недоумица, снова и илузиј о предстојећем животу – сада педесетогодишњака, о којима у већини случајева данас не знам готово ништа, а њихову преписку још чувам. Шта урадити са њом?

Одвајане и сортиране, некада као највеће драгоцености, пренете овде и „законом заштићене“, заправо изнете из (претрпане) куће и овде остављене, зар нису већ биле осуђене на одбацивање и пропаст? Десетковане, разбацане, тако да их сада поново систематизујем по времену, бојама властитих епоха и фаза, по неком свом реду вредности.

Јер, кроз пар година, када дође до неке нове преметачине, у чудној измешаности која потире сав њихов првобитни значај, зар им се неће десити исто као ово од малопре – да их готово случајно нађем у безличним фасциклама, већ одређеним за бацање?

Од тог малог плакара у Страhiniћа бана, који је чувао најстарију, па самим тим и највреднију, а сада и најзагонетнију „поставку“, преко собе у викендици (одавно претрпане), до шупе иза ње, где је све што је пренето и завршило у смећу, па тавана, у неким годинама стицања властитог дома, све кроз непрестану селекцију и осећај да се све сведе на најмању могућу меру, а ипак сачува Целина - пртљаг прошлости из најстаријих фаза се смањивао, да би, уствари, много безначајније ствари из новијег времена рапидно повећане заузеле простор много драгоценијим стварима из ранијег времена. Нешто је сачувано, одмах са свешћу о „вечности“, а нешто је накнадно постало то. Е, то је најтеже проценити.

Још од тог првог тектонског поремећаја – када је онај највреднији кутак у Страhiniћа бана био неповратно разорен – већина тога је пренета овде, у викендицу, чувајући са донетим школским књигама још дуго нераскинуту патину Истог, да би се из тога поново правила селекција и бацало. Из из тог сталог смењивања, потекла су два супротна осећања – открића велике личне вредности у изненада пронађеним траговима прошлог, и безначајност свега уопште. Тако је настајао период бацања свега, када је много тога завршавало и мојом одлуком, у ништавилу.

Никад, тек сада схватам, неће бити ни достојанства шкриње, ни плакара. Само за Успомене.

Ево их, још увек, и сви ти некад „свети“ часописи и комплети, сви бројеви *Интервјуа*, *Дуге* и *НИН-а*, из мог студентског периода, са подвлаченим редовима људи који су и те како имали шта да кажу (али, ништа нам није помогло, ишле је све супротно томе), све то, још увек, са облеском једном стабилног и добростојећег друштва, за које смо мислили да ће трајати вечно, а они, овако сачувани, остати неком као јако важан део поставке једног времена, на крају тужни и остављени у шупи, завршиће као потпала за јесење радове на плацу.

Помешале су се одавно те драгоцености у плакару, са обичном дневном штампом за потпалу и постали обична хартија, чиме се све полако, али сигурно изгубило из вида! У мемли и влази, видећи стварно пропадање, сада нешто хитно враћам (у кућу), нешто остаје - и дефинитивно је разбијена она фина аура периода по којима сам све једино и памтила. А ако заборавимо поредак и периоде, континуитет развоја и постојања, да ли то све више и има вредности?

Све су то сада, и све више, пабирци (које надомешћујем у сећању, и који су важни само оном ко ово пише, а оно што је нестало, чини јој се много важнија од оног што још постоји); ти исечци из једног живота, у непрестаном смењивању, одумирању и гомилању, мешању и сортирању, под сталном претњом хаоса, а ја још упорно премештам, и не дам хаосу да прекрије све.

Да ли је све ово само сведочанство о још једној *превари*, о животу као калеидоскопу најживљих боја, који се нудио духовним очима пун чуда и обећања, а постао, на крају, просто прича о још једном промашеном, међу многима, животима?

У све већем расулу прошлог, где више не знам ни у кући где ми је шта (па све чешће случајно набасавам, срећом, на много тога што ми треба), у застрашујућем нарастању садашњег – највише рукописа досадних научних радова који постадоше моја (непланирана) професија – са тек сада

драстичним порастом хартије... схватам да „сталне поставке“ никад неће ни бити, као ни времена да то једном пасионирано слажем, прегледам, чак и површно прочитам!

Мемла, која све више избија из свих тих некадашњих драгоцености, упућује ме да журим. Носим их коначно кући, јер су тамо заузеле место безначајније ствари од овог што пропада овде, са жељом да нешто трајно учиним са њима, и са собом. И сад, одједном, опет све те искрсле ствари властите архиве добијају вредност реликвије, што су старије, које су имале срећу да не буду диране у протеклим деценијама. И одлучујем - највредније носим кући – у већ препун стан. Сам фактор старине (од три-четири деценије) отежава одлуку да то бацим.

Непрестано гомилање „свега од значаја“, а без довољног простора, како већ видим, мој је усуд. И када их (ако их једном ипак сместим и „на право место“), те драге ствари, већ сведоке једног прошлог живота, или бар његовог најинтензивнијег дела и личног постојања, да ли ће им и ту бити сигурно? Да ли ће их неко уопште чувати после нас, не знајући ову причу? Чувамо их већ и сами уморни, са скептичним питањем, да ли је и нама све то више потребно? Али, због озарења, додира прстима по прошлости, сачуваном тренутку, материјализованом сећању (да, заиста је то било, *постојало!*), о нама какви смо били, о времену које смо волели, чији смо део били, и оно део нас, ваљда нам је све ово, важно, још. Можда понешто преживи и нас, под претњом хаоса који је неминован.

Или, то решити дефинитивно онако како ми је пре неки дан рекао, да је учинио, мој колега З. из Академије: све комплете (брижљиво укоричене, различитих часописа и новина, читаве документације, породичну архиву и преписку) – попут Исидоре, како је и она говорила: *предати ватри*.

Онда бити слободан од свега, и имати коначно простора, који читавог живота недостаје.

(2008)

СМРТ НА ЖЕНЕВСКОМ ЈЕЗЕРУ

Колеге, више од две деценије, обичавали су да заједно попију кафу у оближњем клубу, када би имали паузу.

Никада не улазећи дубље у природу тог односа, само је знала да је ретко са ким тако лепо могла да разговара. И то, од текућих питања на послу, и већих и мањих тајни и трачева, до договора за посао, размене идеја за рад, књига и радова са посветама, до сасвим спонтано, и приватних тема, проблема и чак недоумица, које је увек могла изрећи без зазора, и пред неким апсолутно поузданим, добијајући са те стране, често ону богомдану подршку и савет који је веома ценила. Увек је то био врхунски интелектуални разговор вршњака, истомишљеника, по ставовима о времену у којем живе, и захваљујући томе, сем свог посла, друго је у канцеларији није ни занимало. Она је била удата, имала породицу, зна за њега да је био неожењен, из старе београдске породице, некада чак и веома привлачног изгледа, али, *нешто* се десило, и никада га није питала о томе. То је била једина забрањена сфера њиховог разговора. Такође, кафу и сок, које су наручивали, и поред свег њеног инсистирања да буде пола-пола, увек је џентлменски само он плаћао. Редовно поздрављао чланове њене породице, макар никада нису разменили кућне бројеве телефона.

У једној од тих пауза, у клубу, на кафи (увек заштитички узимајући њен капут и носећи га у гардеробу), док је она још прегледала неке папире, а он доносио на тацни кафу и сокове, као и увек, разговор је потекао од неког спонтаног детаља, или најновијег тренутка живота, посла, да би се развио у читав низ рукаваца, дигресија и повратка на главну тему, а често отишавши још даље од тога заувек. Почели су нешто о тим односима, међу великанима у прошлости, где су и суревњивости биле велике, а замерања без опраштања. Замисли, почео је (мада је углавном она чешће причала), сада прегледам једну архиву, и у њој налазим тако занимљиве ствари, да се

носим мишљу да од тога објавим рад. Реч је о једном нашем угледном академику, настави, и све се више уживљавајући у причу, који је имао конфликт са НН...

Не може се рећи да га је баш најпажљивије слушала, задубљена у неке своје проблеме, само је пратила и ту „дигресију“, чекајући да заврши да би прешла на ствар. Али, из те неуобичајено дуге приче о нечем давно прошлом, допирале су њене контуре, кроз бујицу његових нагло одвезаних реченица: о ћерки академика, која се давно, негде после Првог светског рата, утопила на Женевском језеру. А да видиш слике, како је сликала, па свирала клавир, требало је тог лета да дипломира медицину и врати се у Србију. Причао је уживљено, тако, са таквим појединостима, као да је био тамо, у Женеви, тог летњег дана, пре толико деценија, када се несрећна српска девојка-студеткиња утопила и то, скочивши за дететом које је испало из чамца. Ни једно се није спасило. А да, видиш, какав је споменик отац подигао: девојка са дечаком у наручју, над њима Христ. Заинтересована, настави пажљивије да га слуша, изненада назревши нешто тако живо подигнуто из прашине тих давно заборављених, и сад на архивску обраду предатих докумената за сређивање. И ту је била поента (њиховог разговора): један од чувених академика, када се то десило, није овом (због неког личног сукоба) изразио ни саучешће, а овај то забележио у хартијама. Када је завршио, погледала га је пажљивије и само рекла:

Па то је читава прича. Рад би требало да напишеш. А када будеш имао времена, волела бих да ми покажеш ту архиву да је и ја погледам. Испивши кафу, упутили су се на своја радна места.

Али, прича је остала. Није ју заборавила. И када се прилика указала, после више недеља, он јој је стварно, донео у фасцикли неке папире. Ево, тражила си да погледаш.

Колико ово могу да задржим?

До сутра.

Заиста, исте вечери, наднела се над пожутелим хартијама, јединим, а често ни то, траговима толиких егзистенција. И прича.

Веома уредно сређена, готово идеална архива, све што ју је могло занимати, било је ту. Преостало је само да преписује по тим папирима, ту причу, коју је већ усмено чула, тако проживљено испричану.

Познати историчар, управник Народне библиотеке и академик Ј.Н. са женом и двоје деце, сходно напредовању у служби, саградио је лепу, приземну породичну кућу на крају улице Страхинића бана, међу липама и већ на заокрету ка Француској улици. У свим погодностима грађанског живота, и своје службе, уз школовање деце, мирнодопски живот прекинуо је, као и свима, Први светски рат. Прикључен екипи која је евакуисала највеће драгоцености из Народне библиотеке (укључујући и Мирослављево јеванђеље), отац се са своје обоје деце нашао у колони најнепосредније повезане са Краљевском Владом и Краљем Петром лично, па се томе можда може захвалити, што су кроз све страхоте албанских гудура све троје прошли живи и без већих здравствених последица. Након укрцавања на савезнички брод, стигли су у Рим, након чега је његова кћерка положила испит зрелости у Ници, а почетком 1917. године стигли су у Женеву. Главна јунакиња ове приче, Надежда Томић, уписала је Медицински факултет у Женеви, као једна од оних шестотридесет студената-питомаца који су примали помоћ државе и били њени питомци током рата, са обавезом да се врате у земљу по ослобођењу и дипломирању.

Читав свежањ дописница и писама, писаних ћирилицом, али обавезно адресираних француским правописом, са маркама Helvetia, која су потекла након завршетка рата, сведочи о честој преписци и блискости између оца и кћери, али и између сестре и брата, који је такође студирао технику у Цириху. Колико уложене бриге, труда, љубави, планова за њену будућност, саветовања, о обавезама, труда да се међусобно поштеде брига о здрављу, нарочито њихове мајке, која је била нарушеног здравља. У

њеним писмима, са датумом, (27. децембар 1921) има велике чежње да се врати што пре у Србију, коју није видела седам година! („Увек се за неко време пренесем тамо, трудим се да замислим како се тамо живи, шта ви радите, како Београд и Србија уопште изгледа?“). Жури да што пре дипломира, па да се врати. Отац је одговарао. „Овај новац мени не треба. Само да вас двоје довршите лепо своје школовање. То ми је брига“.

/Планирала је, у договору са оцем, да одрицањем од стипендије државе добије слободу за одлазак на специјалистичке студије, а да после положеног доктората, радећи у болницама и на клиникама, добије и Париз, након чега ће се вратити у своју земљу. Чезнула је и планирала кратко виђење тог лета (јер је све испите положила). Оно што је у неку руку тај пут онемогућио, био је шарлах који је добила на Институту за патологију, и од кога се једва опоравила. Мршава као сенка, као да је то најављивало сву њену слабост и крхкост, и трагично брзи крај, од прекомерне исцрпљености и да је преживела дан крстарења по Женевском језеру.

Са братом је посебно имала нежан, присан и заштитнички однос. Пише му, саветује га, помаже у одлукама и планира да проведе са њим зимске и летње распусте, како би се видели. Размењују своја интересовања: о концертима (извођење Шопена: „Изванредно! Још никад нисам чула пијанисту да онако фино и изразито свира“), о књигама које читају. Још кад је 1919. изнајмила један „стари клавир“, у ствари, пијанино, на коме је повремено свирала, чак је узела и часове клавира код једне госпође: „Јутрос сам почела први пут часове музике...Овако сам имала времена да пазим на све, да не радим на јуриш...“. Јако су је занимали језици: то се види и по честом убацивању француских речи док у брзини пише, уместо превођења на српски. Лепо је овладала италијанским, још по доласку са Крфа, а овде је почела учити и енглески, толико да је на неком конкурс за превод, као прву награду добила сабрана дела

Шекспира, која је побожно чувала у свом пансиону. За једну медицинску књигу (cas d' Anencephalite...), почела је учити шпански, како би је превела.

Листала је са занимањем, даље: у рукопису њеног брата, написаног давно после, као омаж својој изузетној и непрежаљеној сестри, налазе се и ове речи. „Слободне часове и шетње по природи, коју је волела, користила је и за сликање“. Стварно, у мапи су сачувани њени цртежи, седаманест завршених, од тога шест у темпери и шеснаест незавршених, скицирани оловком. Нарочито је љубак један цртеж оловком: Tenna, село у Швајцарској, августа 1920: на љупкој падини, четинарска шума, на врху брда, на пропланку, симпатична дрвена црквица са торњем, док су око ње разбацане, такође алпске дрвене куће, као из „Хајди“. Потези су прецизни, чисти, дорађени, скица је већ савршенство по себи: гране четинара су готово пластичне, док се у перспективи губи шума у суседном брду. Тако исто и дрво брвнара, њихови пресеци, прозори са пажљиво израђеним капцима. Остало су највише портрети (њених колегиница са студија), и снежни алпски предели. На једном цртежу: чамац на Женевском језеру.

Последња разгледница коју је написала на дан свог страдања на Женевском језеру, само неколико сати раније, упућена је брату:

„Послала сам ти карту...Кроз недељу дана идем у један врло, врло мали хотел где ћу бити сасвим на миру, лепе шуме около, лепе ливаде и поглед. Препоручио ми га је Рох, ваљда ће бити добро. За сада пиши још на...После ћу ти јавити нову адресу. Поздрав од Наде“.

Брат је добио разгледницу следећег дана када је сазнао да му се сестра утопила. У својим мемоарима, много деценија после, он пише: „Њен поштовани професор Др Рох, који је лечио, и који је и послао горе у планине, био је просто запањен (као и остали). Рече ми да је била озбиљно оболела и да је имала озбиљно да се лечи...У суботу, написала ми је једну карту, затим средила рачуне у хотелу (као што је ред био) и око пет сати узела је двоје малих (деце бивших газда) у чамац да се прошетају по језеру.

Било је мало ветра, а и чамац је био прилично мали, само ипак нема кривице до њега. Мали *garconnet* је веслао и мотив се не зна, падне случајно у воду. Она скочи одмах, без размишљања, да га спасе и у паду отисне мало чамац кога ветар ухвати с бока и отисне још више. Видели су је са обале како је учинила неколико покрета десном руком (у левој вероватно је држала малог или он њу) и за тим је потонула“.

Затим, брат, већ у позним годинама у свом самотном дому у Страхинића бана улици, пише даље: „Што се тиче спасавања ту изгледа није све било онако како је могло бити. Или су били изгубили главу а и самопожртвовања није нигде било. Једно што је тачно то је да је ветар отежао рад јер вода, која је бистра, постаје црна и ништа се не види. Извадили су је два сата доцније...Дечка су извадили тек сутра у јутру недалеко од истог места...Познаници су били запрепашћени. Кажу да су Дебаржови плакали као деца. Њене другарице, другови, професори...“

Надежда Томић је опојана у руској цркви где је и (привремено) била сахрањена у гробници Руске православне цркве, „где се такође налази тело кнеза Алексија Карађорђевића“, није пропустио да помене у рукопису њен брат.

Следе документа и Генералног конзулата Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Женеви обавештава академик Ј.Т. о детаљима несрећног догађаја. Људи су још с неверицом описивали трагичан догађај: „Тумачи се да су сукње њене водом наквашене још више узрок њеног мученичког краја. Одмах потону и видеше је људи, да је два пута руком манула и више ништа....“.

У посебној фасцикли је несрећни отац сачувао преко шездесетак чланака о овој трагедији о којој су писале, не само швајцарске новине, већ и новине суседних земаља, као ин мемориам у часопису „Вардар“ из пера Милоја М. Васића, као и писама - саучешћа најугледнијих академика њеном оцу.

На крају, на тврдој фотографској подлози, фотографија главне јунакиње ове (трагичне) приче: лепа, млада, танка девојка (данас би се рекло, манекенски тип) у сомотском мантилу, закопчаном, са широким оковратником, са француском капом која јој покрива сву косу, и такође даје један модееран изглед. Седи у полуокрету, са рукама положеним на крило и прстима укрштеним. Тип сликарке, пре него докторке. Лице као флис папир, понешто дечачко, а поглед и израз – тако ведар, радознао, префињен, а очи необично интелегентне, загледане слободно, понешто и са загонетком, у фотообјектив. Када би се човек симболично загледао (не знајући њену судбину) рекао би – пред овом девојком је величанствена будућност.

Испод пише: Надежда-Нада Томић (1896-1922), докторант медицине у Женеви. бр..итд.

Погледала је боље датуме њеног рођења: (2. 12. 1896 - да, сувише двојки, и шестица на крају не ваља, када се то све склопило, у дану, часу и години (10. 6. опет две двојке 19(22), догодила се – смрт – у свој својој баналности и глупој једноставности. Да је само ту једну поподневну идеју о шетњи за опроштај по Женевском језеру са обожаваном децом својих пријатеља прескочила, живот би потекао даље, вероватно у свим оним назначеним правцима из писама. После је све био инстинкт, људски, матерински да се спаси туђи, дечји живот и после није било мисли. А, да ли би и могла остати и живети, да дечака Клода, поведеног на своју одговорност, више није вратила родитељима? Сигурно (ту, женску и националну пожртвованост „хероине Српкиње“ су сви у некролозима истицали), њена племенитост и морално васпитање, очигледно никако нису могли дозволити. Доиста, да ли је смрт унапред дат фатум, или случајност, која (два три пута у животу) чека своје право на човекову грешку? И она њена слика: чамац на средини Женевског језера. Да ли је већ била насликала своју судбину?

Сутрадан је вратила фасциклу и само му је рекла:

Хвала ти што си ми ово позајмио! Шта је било после?

Са истим жаром, и драмом, како јој је и испричао главне контуре ове приче, он је наставио. Када је неутешни отац са породицом подигао споменик, тело Надежде Томић је пренето и крајем 1927. сахрањено у породичну гробницу на Новом гробљу.

Волела бих то да видим.

Ништа лакше, рече он. И тако су први пут у животу, након толико година заједничког рада на послу, изашли једном заједно, након радног времена и упутили се у Рузвелтову улицу.

Он је брзо нашао, уопште знао је и сада, величанствено све. Кад се пође широком стазом, лево од цркве Св. Николе, а према споменику рањеницима из српско-турских ратова, на левој страни стазе, у првом реду, у сенци високог дрвећа, наиђоше на величанствен споменик: Спаситељ, који је раширених руку примио у загрљај, са утешитељским, заштитничким погледом, беживотно тело младе утопљенице, а она на својим грудима чврсто држи дечака, уснулог у вечности, и са ручицама стиснутим за њене скуте. Испод пише: У смрт за другога. НАДЕЖДА. 1896-1922. А испод овога су имена осталих чланова те четворочлане породице, која се, нажалост, није разгранала. Мајка је умрла већ 1929, отац 1932, док је најдуговечнији био Надеждин брат, који је самотно провео своје дане у породичној кући у Страхинића бана, све до 1983. године. Никада се није оженио.

Поћуташе пред овим радом чувеног вајара Рудолфа Владеца, а она и у мислима: колико се дивних, страшних, важних прича скрива у хартијама и овом мермеру, који након свега, покрије све.

Прену је он питањем: Никада ме ниси питала зашто се нисам оженио?

Не знам, да ли сам имала право да те то питам.

Да, имала си, једино ти.

Пођоше, ћутећи, стазом ка излазу.

НАД ДВА ДАТУМА У РУКОПИСУ

Колико ли је та тинејџерка, „шизика“ у правом смислу те речи, могла имати, те суботе, 24. априла 1971, када су најинтензивније настајале странице тог, тако интензивно, поново оживљеног – након петнаест година – сећања. Или, где ли је била, шта ли је радила она, живећи у суседству старице, док су капале те њене реченице, извучене коначно из мрака потиснуте прошлости, те недеље, 9. маја 1971, када је рукопис довршен? Као Истина која је тулила да буде изречена и које се старица коначно ослободила?

Колико ли је могла имати та шизика, сада и она у годинама, када је Стара доживљала све оно што је на страницама тог рукописа испричано?

Да ли је ишла у седми или осми разред, ето, није сигурна ни у то, те оближње, основне школе код бивше Јованове пијаце. Период који је за њу био и остао једна својеврсна, недовољно и сад расветљена траума, *бело поље* сећања. А тако близу места где је старица капала над својим (последњим) рукописом. Нису ни знале једна за другу, нити ће се икада знати (а могле су се упознати).

Она је тада дакле, та шизика, штрапацирала сваког дана у тај мрски океан бетонског дворишта новоподигнуте школе – бескрајно сивило у каскадама, на месту некадашње Јованове пијаце, где је сада, уместо тезги са чесмом из које је стално текла вода (још из турског времена) и рибарнице, и коњских запрега, и лубеница, од чега је понешто остало и у њеном филму сећања - све то нестало пред неумољивим урбанизмом новог

доба, и претворило се у какофонију која је разрушила не само једно старо градско језгро у име униформисаног и бољег сутра, већ и њихове животе.

И зато је, не само код ње, све потом остало у сећању пресечено на пола – више без икаквог реда и традиције (како је научила, тамо „доле“, у својој непрежаљеној Старој школи у Душановој). И како су је, не само њу, већ читаву једну генерацију, без милости, као ствари, тек бројке да се попуне фондови, пребацили „горе“ у овај бетон - само су након једног летњег распуста чули: сви који станују изнад Душанове - иду у нову школу, ваша стара школа се укида.

Разбуцали су њихов разред (као што ће кроз две деценије и земљу), разбили ону фину духовну ауру колектива, коју је створила још њихова учитељица, једни отишли кроз „доле“ испод Душанове, они који су становали „горе“, а њихову стару школу, са традицијом од преко сто година, са именом једног дивног писца – њене прве љубави у књижевности – претворили у средњу школу тако отужног имена и намене.

Располутили разред, сва пријатељства, нетрагом нестала драга лица наставника на које су навикли, нестало и уобичајени пут у Стару школу, чак читав тај доњи крај некако је остао дуго ван уобичајеног видокруга и тек ће му се позно вратити.

Дошли на брисани простор, у неки нови поредак и вредности, само су их преселили две улице изнад, а као да су променили континент. И то, на оној опасној граници када су престајали бити деца, и тек почињали упознавати живот и усвајати његова правила и вредности. Када је неумољиво важило неписано правило: бити просечан, вољен и прихваћен.

И ваљда и од тога толики младалачки бунт, онај тектонски, у добу када се иначе не трпе ауторитети, а овакви насилни декрети поготово, који су јој изменили читав дотадашњи живот. И од тада (и ваљда због тога) не сећа ни новог разреда, ни једног имена, ни лица, ни наставника (сећа се

само првих лоших оцена)...само зна...а то и јесте била побуна – да се од оног доброг детета „доле“ преобразила, преко ноћи у агресивну тинејџерку, „шизику“ како су их тад звали, која је уз духовни преокрет, одједном променила и сав свој спољашњи изглед: са скраћеном косом, готово дечачком фризуром на репове, у првим фармеркама на цветове и купљеним клонпама у Вишњићевој, нађеној маминој „енглезерици“ из младости, који је допуњавао ту хипи-варијанту, са изразом лица и презира према свему. (Ни налик на оно дете, леворуко оличење сликарског талента, потенцијалног „вуковца“ у плавој кецељи, са белом крагном, којој су предлагали да полаже ванредно следећи разред, јер је презрела за овај, последњи који је завршавала у школи под Платанима).

Ни оне, најприсније другарице, нераздвојне од детињства, више није препознавала. Свака је кренула у неке своје преокупације, стремљења, најчешће љубавна, у трагања за личним идентитетом (тад најчешће кроз музику, чему се приклонила и она), или разрешења сопствених комплекса. За разлику од оне „дорћолске демократије“ доле у Старој школи у Душановој, са пуно радничке, циганске и шиптарске деце (масовно насељене испод или у Скендер-беговој, одакле се и улазило у Малу Школу), где су се сви дружили без разлике и све се делило, овде „горе“, близу Студентског трга, владао је онај специфични београдски снобизам. Починјале су журке и одласци у „Цепелин“, игра „фоте“, најважнија улазница била је рок-музика, а најпогрднији израз „сељачко“. Најгора етикета и понижење било је штребер, и – не бити позван на журку. Требало је укачити се на тај воз. А тај – „склепани“ назови разред - толико је био лош, да је због недисциплине, следећег лета расформиран, дакле, у тој, последњој години њеног основног школовања.

И отуд то бело поље, шта се дешавало тог априла или маја 1971. у главни једне петнаестогодишњакиње, док је у суседној улици, тамо где се

укрштају Добрачина и Страхињића бана, дакле, сасвим близу њене, једна старица окапавала над рукописом, поново проживљавајући на папиру, своје најстрашније животно искуство (у ионако тешком животу), претачући га у редове, руком писане и знајући, да га никада за живота неће објавити.

То што се старици дешавало пре петанест година, и написано тог априла и маја 1971 (када ова шизика, што расте у њеној близини није ни била рођена, али, ускоро ће), била је дакле, њена недавна стварност. Старица је, међутим, одавно имала свој свет, свој живот, више кућни, него јавни. Дуго се трудила у свом светлом стану, како га је звала, да *се ничег не сећа*, а онда је – провалило - и она је рекла Оној, која је такође била са њом, још дуже и теже, да то мора рећи, а ова јој је одговорила:

Добро, али само, Истину.

Ко зна, можда је она млада шизика тих дана или тог месеца априла или маја 1971, пошто су живеле тако близу једна поред друге и прошла поред ње, занете у „прошло“, а свакако поред њене зграде много пута (будући да је ту имала и другарицу из разреда, која је становала у истој, старичиној улици, поред њој посебно омиљеног, још од детињства, споменика дечаку на Чукур-чесми). Можда баш у тренутку док је Стара тих датума окапавала над најтежим деловима сећања, чинећи бројне допунае и исправке у рукопису. То су ове дописане секвенце на маргинама (које, ова, некадашња тинејџерка сада прелистава и додирује рукама), а после све то преписано „на чисто“, плавим мастилом. А када би понестало даха, снаге, или било „сувише светлости у њиховом малом стану“, како је писала старица, отискивала се на планину лековитог имена, рекавши мужу да ће једино тамо на миру моћи да домисли и испише све што се „имало рећи“. И на тој планини тако лековитог имена, у којој је поново удахњивала никад довољно испијен гутљај Слободе (после свега!), на коју

се још није навикавала, старица је отресала са себе све одлучније, кроз хартију која је расла, те трагове прошлости и Истине која се морала изрећи. Тада је тинејџерка сигурно није могла видети у крају.

Али, рукопис је ипак завршила у том малом стану, по повратку, јер тако пише уз датуме, на углу њихових улица које се секу, и данас, и увек ће. Можда ју је виђала тада, јер је, коначно растерећена након завршеног рукописа, кажу, са мужем на путу ка Калимегдану највише волела да шета управо њеном улицом, под липама. Или су се могле нехотице мимоићи и окрзнути на Малом Калимегдану, испред Споменика Захвалности Француској, где ће их салетати фотографи и сликати по жељи или без ње, а потом им продати слику (често једине, или врло драгоцене црно-беле фотографије из тог времена). На то исто место је будућу тинејџерку, као сасвим малу девојчицу, често водила и њена мајка у преподневне шетње до Рибара са змијом (чега се увек помало плашила), док се, може бити, у исто време поред њих сликала Стара, понешто уморног лика, са беретком, у друштву једине сестре и њене, већ стасале и заводљиве сестричине. Сусрешће се, можда и окрзнути и никада се неће упознати, мада ће им се укрстити многе стазе животног путовања.

А након тог трауматичног периода (коначно) завршене основне школе од сивог бетона, та тинејџерка, мало после датума када је довршен старичин рукопис (који је она с мужем одједном панично одлучила да што сигурније сакрије и сачува, па ће њен животни друг, како га је звала, сачинити дупло дно плакара и онде га сакрити), отиснула се бивша тинејџерка, такође на четири године (као и старичин период боравка „тамо“!) - не тако далеко, тек у други део града, али довољно пресудан и преломан, да се и њој учини да је у том периоду прошла све, све, све. Да, и она је била у једном типу казамата, напречац спознајући себе, о свом даљем путу и вредностима живота. Тада, као да у свом Крају није ни

живела. Било је то интуитивно и потребно, да би се одвојила од свега онога што ју је толико у школи трауматизовало. Није ни хтела да иде где су ишли сви, отишла је сама, сасвим на другу страну. И вратила се, после четири године, другачија, зрелија, опет турбулентно и скроз промењена: уместо шизике с реповима и фармеркама на цветове, дошла је матуранткиња, озбиљна, иако још недовољно животно зрела, али са пронађеним циљем и смислом у животу, узгред и новим стилем - која се почела облачити романтично, женствено, у беж блејзере са уском сукњом до колена, са ешарпом, у пелерини, и - одлучила да упише, ни мање ни више него књижевност. Хтела је на тим студијама, одједном, да научи како се пишу романи, шта је пре ње све написано (да се не би понављала!). Опет се симболично вратила у Свој Крај – требало јој је само петнаест минута до факултета. Ходајући, вредно и брзо, сваког дана на предавања – увек истом трасом: од изласка из зграде на ћошку, заокрет уз стрму Риге од Фере, па парчетом Јованове, следи „главни успон“ уз Седмог јула, све тако, цик-цак, па парче у Змаја од Ноћаја, и ево је, најзад, поред Парка и библиотеке „Ђорђе Јовановић“, на Тргу, увек журећи до факултета, са роковником под мишком, или са хрпом позајмљених књига из библиотеке, чак и суботом посећујући вежбе, а ноћу учећи у трпезарији, кад сви оду на спавање, до дубоко у ноћ...пролазиле су њене нове четири године.

За Стару као писца, на том факултету никада није чула. Додуше, промицало јој је у тим силним читањима предговора, критикама, у уџбеницима, прегледима, и то име – али, тек као име, негде могуће и тај њен (најпознатији) роман, јако давно написан у једној другачијој и далекој епохи, чак некако, сада и са омаловажавајућим призвуком. И сви ти надобудни студенти књижевности, друштво у коме се кретала, око „Бранковине“ и „Коларца“, који су јуришали на вечност, у прве редакције, које су интересовали само нобеловци и ниновци, пикантне и ексклузивне

теме – ко се могао интересовати за једну заборављену старицу, књижевницу из Добрачине, кад је ни њихови професори нису спомињали.

Тек, и тој самосвојној студенткињи, или већ свршеном дипломцу, не зна тачно, указивао би се тих година, с времена на време, у књижарама, оним бројним и уређеним изложима у самом центру – књига са тим именом и сликом једне старице (уопште, женски писци били су ретки). Није је тад заинтересовао наслов, није ту књигу никад купила (можда је тад не би ни разумела).

Тако није ни знала, ни чула, кад је, ни како, Стара отишла из живота. А отишла је тихо, неприменто, сигурно уморна од свега.

Бивша шизика, сада дипломирана професорка у статусу лумпен-интелектуалца (који ће потрајати), у сопственим биткама и разочарањима у друштво, борила се за своје место под сунцем. Да је барем тада некако знала, да је рукопис настајао оних месеци 1971. скривен у дуплом дну плакара у стану Старе, у улици којом је тако често пролазила, чамео све до те године, 1984, а да је онда, пред старичину смрт, предат Оној која је заједно с њом прошла *исто*, и још горе, као завештање и најсигурније уточиште.

Како је то – мисли сада над тим рукописом - кад се пише нешто тако страшно и дубоко, са свешћу да се за живота не може објавити, да се и не жели то, али са нагоном да се напише и остави иза себе? И да то уствари – и на послетку свега – почиње да се одмотава клупко оног „постмортем“ живота, уствари, исто тако стварног, узбудљивог - живе енергије која је остала заробљена у тим речима и која почиње да исијива ономе ко почне да чита - па се то име изговара све чешће, у причама оних окупљених око те њене, одједном спознате животне и литерарне судбине, живо и живље него икад, више него док је била у животу, са признањима које она није могла ни дослутити?

И опет, године које пролазе, просторно и временске тачке које их непогрешиво укрштају. Стару и бившу тинејџерку.

За некадашњу шизики, па лумпен-интелектуалца, па коначно запослену професорку (срећом, у тој згради свих њених чуда и најлепшој улици са платанима, опет веома близу сопственом дому и бишем дому Старе), неће јој бити познато ни то да ће тај једини примерк рукописа, у деценији када се све распадало (не више њен разред и школа, него читава држава у којој је рођена и одрасла, у парампарчад, по свим шавовима), почети да се објављују у једним новинама ексклузивно делови тог рукописа. И да ће то одјекнути – када су сви табуи пали – као прворазредна сензација, тачно дванаест година од старичине смрти, јер ни један временски циклус није случајан.

Ништа то ни тада неће бити познато бившој шизики, сада младој, озбиљној професорки књижевности, која у друштву сличних колегиница у шанел-комплетима, сваког јутра јури у школу, „још витка и млада лута са запетим луком“ но, већ, поприлично, понешто истрошеној и уморној од живота (и пре „новог“ рата).

Тек сада – много година после, гледајући другим очима и то што се такорећи „јуче“ догодило, као већ далеку прошлост - дошавши, до тог свежња новинских исечака, пажљивије ишчитавајући датуме и из тог пожутелог фељтона, сачуваног у факцикли старичине наследнице: гледа датуме и склапа тачке и даљег, сопственог живота, у сусрету са старичиним страховитим искуством, под датумима под којима су они објављивани:

Господе Боже, помишља сада гледајући, па под датумом, 2. октобар 1992. објављивана одломка Старичиног рукописа – излази први роман бивше тинејџерке! Доживљава и она искуство Писца! А текст Старе под тим датумом је гласио:

„Кад је прошла прва епоха каменог доба, то јест ношења тешког камена у круг и туцања камена, ушло се у другу етапу: засебне кашике и рибања павиљона суботом по подне и чупања траве између камења уз зидове зграда.

Ако је то било на овај крај дворишта, Дедак се видео и из чучећег положаја на земљи кад се мало и на брзину подигне поглед са траве која је чврсто обумала камен:

-Шта дижеш главу, где звераш? Доле главу! Чупај! Прстима, не тим...шта имаш то у руци! Ексер! Одакле ти, бандо, ексер? Где си га нашла? Ту поред себе? Лажеш! Дај га одмах овако!...Хеј, ова банда пронашла ексер! Хоћеш, ваљда, да га прогуташ? Е, нећеш! Покажи и другу шаку!...Оно најважније ћеш тек казати. Имаш и времена: за осам година ти ћеш се већ присетити!“

„Банда“ је подигла оба раширена длана и баила поглед преко пратиљине главе и преко зида. Дедак је намигнуо на ту глупост о гутању ексера.“

А под датумом, 13. април 1993, када је фељтон из Старичиног рукописа довршен, Господе боже, њој је тек кренуло! Чита одломак са датумом мај 1971, о „оним“ догађајима од пре петанест година:

„Угнали су нас у павиљон. И, док друге ручају за дугим столом, бојкотоване има да стоје мирно у углу – зид иза леђа, зид са стране, каста парија има да чека стојећи све док остале више касте не ручају и док се и последња не дигне од стола. Бојкотоване стоје на одређеном размаку, и ред довољно размакнут један од другог, да свака буде сама и физички одмакнута од других. Такав је пропис за парије. И на раду, и на лежају на поду, и при стајању у павиљону...

И зар је онда чудновато што сам се, тако одвојена, а још жива, обрадовала што сам, сасвим случајно, поред мог „радног места“ /туцања камена – додаје читатељка/, нашла облутак: гладак, дугуљаст, мали, умиљат...осећала сам скривено глатко пријатељство мога пријатеља Облутка и, занета његовим охрабрењем, док је напољу ромињала иста оваква киша, отишла сам на – „духовну рекреацију“.

И тако, у то време стекла сам једног јединог пријатеља: Облутак.

Он је све примао, све схватао и – није ме издао. Било га је тешко сакрити увече. Но нису га открили.“

Госпoде бoже, мисли сада бивша шипарица из Краја, и док се се земља поново урушавала и у њеном веку (та њена земља у којој је рођена и у којој је све одисало чврстом вечношћу) и сурвавала у недођин, кад није остајао камен на камену од пређашњег живота (и њеног) – гледајући овај датум са фелтона – Боже, господe, понови гласно, њој се десила прва и једина љубав, она иницијацијска, после које више нема никакве тајне и спозна се све! Па први стан, први комади намештаја на чекове, у инфлацији која је, вртоглаво, у секунди, гутала све. Кренуло јој, ако се може назвати - кућа пуна избеглица, са баком (коначно и сада стално) поред ње - то је био удах и смирај, спокојство на трен, као у детињству, мада се њима, неповратно рушило све.

Ништа још увек ни у том тренутку о Старој, њеном рукопису, није знала. Само сада кроз датуме прати сопствени живот. Њене најбоље личне догађаје у општој пропасти, деведесет друге, деведесет треће године. Још је могла срести, њеног дуговеког мужа, и дух Старе, недирнут у дому, после њене смрти, удахнути атмосферу тог још недирнутог простора и сачувано окружење њених мисли, егзистенције. Ништа. А овде, у антрофилеу, ево чита, да старичин муж, тад деведесетпетогодишњак, изјављује да је срећан што је доживео да се објави део дуго скриваног

рукописа (и са енциклопедијом у крилу, у фотељи, умире исте године), ускоро нестаје и тај аутентичан, још старичиним духом, испуњен кутак у Добрачиној (све то сазнаје касније). Књиге, брижљиво сакупљана библиотека деценијама, са врло важним посветама, преводима њених дела у иностранству, забелешкама на маргини, заборављеним записима или исечцима новина у њима, пресврнутим страницама са подвлачењима – све је натоварено на камару у један пик-ап и поклоњено некој библиотци. Разбучан је онај фини, вишедеценијски дух једне егзистенције, аура стваралачке радионице, који се још по редоследу и насловима књига могао добро осетити и реконструисати све док је читаву деценију после ње, био жив њен муж. А бивша тинејџерка, сада професорка, ни тада није знала за њу и њено дело, ни када је отишао и њен „мили друг“ како га је Стара звала, иако је имала шансу да га упозна, мада више није била близу по месту становања, као све године до тада.

И све слике су поклоњене, као и ћирилична машина Remington, она, на којој је Стара искуцала не само овај рукопис, над којим је сада она нагнута, већ и друге, важне књиге пре - све је нестајало, пред неумитном празнином и прахом, како иначе бива. Остајале су још разбацане фотографије, код пријатеља, и оно што је њен муж поклатио уреднику фељтона. И рукопис.

И већ давнашња бивша шизика, одавно већ озбиљна професорка се преселила, у нов живот на другој страни града, преко реке. И зачудо, то јој је пријало као ново рођење. Онда је дошао, одједном, онај зов – још из оног излога „Нолита“, за дело Старе, ону давну књигу коју је виђала и са презрењем није ни удостојила да прелиста, а камоли купи и прочита. Сад јој је била јако, јако важна. Али је одавно није било у продаји. Ипак, набавила је. И прочитала у даху. Па то је *оно*, израз, решења, за роман који пише, за чим је трагала, ваљда, читавог живота. Ево решења! Помно је

улазила у њен стил, поступак, сваки детаљ. Постепено откривала *њену тајну*. То је био кључ за читаву једну судбину, егзистенцију. И тајна почиње да се откључава.

Чекај, запитала се, па шта је оно писала пре?! Оригинално издање дошло јој је право у руке, тих година, као богомдано, у прави час. Као поклон од једног благородног пријатеља песника, земљака Старе. И започе читање – па ово је одлично!

И након свега, већ добро загазила у Причу Старе, право у руке стигао јој је овај рукопис, са датумом завршетка: недеља, 9. маја, 1971. године.

Како се њена улица, где је одрасла, чудно укрстила са улицом Старе где је она деценијама живела, у стану где је писала, тако ју је ново место, тамо преко реке, у новом делу града, спојило са Оном која је рукопис чувала последњих двадесет година, након смрти старичиног мужа и разбуцавања њихове оставштине у Добрачиној. Главна јунакиња старичиног рукописа, вршњакиња века (генерације које одавно нема, али њој због пуно разлога, тако, тако блиске), чуварица рукописа своје најбоље пријатељице, била је и сама отелотворена литература. И зачудо, становала је толико близу ње, да у то није могла поверовати! У низу личних сеназиција које су се низале, улазила је сада поново у ту зграду, да упозна Главну јунакињу старичиног рукописа, схвативши да је на исти улаз залазила и Деведесет друге, треће, у последњем заносу младости, или можда зениту (на седељке одабраног женског друштва, које су, што су године биле теже, биле све чешће, у неком страсном самозаборавау - разговори целе ноћи, ех-уц музика, а „улазница“: испечен хлеб, вино, или проја). Улазила је, дакле, исте године када је први пут изашао фељтон и обелодањен рукопис Старе, тад не сањајући да ту, поред живе људи који чувају тај рукопис, толико јој сада важан. Поново је тај улаз имао укус поезије и смисао личне митологије. Сада је ту само Главна јунакиња из

рукописа Старе: она, која је била у сталном видокругу списатељице, метафора тоталне патње и чуварица овог рукописа. Седи сада пред њом, и с обе руке она држи њене, и мада су јој хладније од њених, за пола века млађим, тако је жив њен дух, а тек прича!

Опијава сада кроз руке Главне јунакиње, волумен оне која је оставила траг о њима, Старе, о свима које су прошле кроз исто, само нису имале речи, или дара, да напишу, да опишу, да се не заборави. Величанствени људски век, и све трубуленције и путање ефемерида, како воли да назове људску судбину. Неке чудне нити нас повезују, рече.

Прелистава ондашња бивша шизика, садашња професорка, рукопис и додирује руке Главне јунакиње, док седи у фотели, преко пута ње - зар то није чудесно? Погледа датум, кад је изашла „оданде“, она, оличење Патње у том роману: је ли то могуће?

На тај дан венчали су се њени млади родитељи, и започели живот из кога ће се (уз све) створити и овај живот! (и ова прича)

И ево, сада Главна јунакиња, чије руке додирује и кроз коју спознаје и Ону која је *све, све, све* написала, да ли је могла и она поверовати, да ће тачно пет и по деценија од дана „изласка“, доживети овације и јавно признање, у једној велелепној дворани у центру Града, где су се, кроз филмску причу, сви поклонили њеном животу, искуству и невином страдању.

А, Она која је и створила овај рукопис, Стара, овековечила себе, њу, све њих, да ли је у свом преуморном и претешком животу и могла помислити да је исписала најбоље странице, и преко свега што се сматра једним опусом. Јер не би, иначе, на једном другом месту, панично записала:

Шта сам урадила у животу?

И да се то о њој, Старој, ево, данима, месецима и годинама, у различитим круговима људи, говори, пише, диви. Да ли би поверавала, или би прекрила својим карактеристичним тужним осмехом?

Прелистава га, сада, тај рукопис, давна, бивша шизика, уредно преписан плавим мастилом – понавља већ напамет научене реченице и сјајне, често хуморне изразе, као противтежу сувише тешким садржајима, избегавањем сваке патетике. Ту је неколико врхунских места, да остане Личност у целини, неозлеђена, да се сачува „сан о лепом човеку“, да се не пропадне у бесмисао. Додирује траг руке Старе, која је тако непосредно у њеном давном суседству окапавала над њим.

И она бивша шизика из краја – таман има година колико је Стара имала Тамо. Изједначиле су им се године: оне старичине, остале у рукопису, и ове, бивше шизике-садашње професорке, у стварности.

Како ли је издржала само ту физичку тортуру (да не говори о духовној) – у овим педесетим годинама! Буђење и устајања сваког сата, успут дизања тешког камена, туцања камена дању, рибања клозета (без прања руку), изгладњивања, бојкота без речи годину дана, без смелости да и погледа, утуцавање у појам, све у циљу, да се убије мисао, Личност. Како ли је издржала? Префињено биће, без права на реч, на оловку и хартију, када је заиста било нужно остати нормалан, штавише неокрњен за своју даљу „људску“ мисију – чак и уметност. И написати оно, што се зове, „естетизација ужаса“.

А да се све може, ево, сведок је Главна јунакиња из рукописа, пред некадашњом тинејџерком из Краја, са својим рукама у њеним.

И добија рукопис на читање. Да га понесе кући.

Три датума у рукопису, три укрштаја у истом времену и простору.

Шта сам урадила у животу? написала је Стара касније, у часу још једног тешког, егзистенцијалног искушења (којима није било краја).

Но, то исто, са забринутошћу, понекад и панично, могла би да се упита сада и она давна, бивша шизика: шта сам урадила и ја у свом животу до сада, у своје педесет четири године? (колико је Стара имала Тамо, кад је изашла). Само за разлику од ње, Старе, она још тако не осећа своје године. Иако је већ спознала и издају тела и зна како ће је једном сасвим извесно изневерити, још увек, очекује, и нада се тако много!

И ја не умем радити друго – могла би рећи Старој - и ту смо се коначно среле и упознале. Преко писања. Преко имагинарних светова наших књига. И тако се присно знамо. Речи нас спајају. Чак о истом аркадијском пределу пишемо (па је онда, тек после, дошло ово, са овим рукописом). Кад бесниш због раскорака између живота и писања (никако да стигнеш!) и псујеш у себи, а и гласно, на све стране, и кад сасвим слободно причаш и критикујеш све око себе (а она је за то добила осам година).

Некадашња тинејџерка из старичиног краја, сад мало угојена, са афро-фризуром, још покушава, и још само на путовањима са дететом (које је, ипак, њено највеће остварење), успева да одржава илузију младости. Још увек воли да носи кломпе од раног лета до касне јесени, и да косу повеже траком. То јој је остало из периода преласка у ону нову, омражену, бетонску основну школу. И она, међутим, духовно живи, као и некад Стара, у раскораку са својим временом, скоро заћутала. Али упорно пише, чак и без намере да то објави у свом веку – баш као и Стара – јер мисли да ово њено време није. Можда и њене рукописе овако неко буде помно проучавао, коинцидирао датуме и размишљао о релацијама људских живота, и судбина, као сада она са старичиним. Ако их све пре не прекуца. Или спали?

И тад су Старој, по изласку, кад је поново почела да објављује, говорили: забога, да се више не пише тако, да то није више модерно. А она је мрзела Запад, и волела је Русе. И онда је престала да објављује, али је упорно писала - не знајући да је овим рукописом стварила најбољи постмодернизам, претичући далеко оне који су то себи и свима наметали као „вјерују“.

И давна бивша шизика, види у рукопису Старе утеху, јер се не пише због моде, него што се нешто – управо То и Тако, мора рећи. Без размишљања и икакве везе са временом у којем је тренутно. Тај непоткупљиви апсолут је оно највредније што је из овог рукописа научила. И писаће и она своје теме, мимо оног што се подразумева да би се данас „успело“, тј. добро продало, јер све у нашем савременом роману мора да буде кратко, без гњаваже, да се дешава на атрактивним локацијама, углавном у иностранству, и да буде, барем, једно убиство. Захвално затвара рукопис. Да, то је једино, просто, Старичино, начело и порука, коју јој је оставила и по којој се треба владати. Писати само за себе. И само – Истину!

ИЗ СНА У САН

(Дневник Ленке Дунђерски)

У Чеву, лета Господњег, 1891.

Данас сам га видела први пут. Дошао с мојим оцем.

И бата Богдан ми је толико причао о њему док сам ономад боравила на његовом имању код Бечеја.

Његова слава ишла је испред његове појаве.

Док сам их посматрала кришом кроз прозор моје собе како излазе из кочија, приметила сам да има гибак, поносит ход, принчевско држање.

Како бих га описала?

Разбарушене косе, узвинутих бркова који више одају неки театарски ефекат, очију округлих и испупчених, у којима се огледа велика умност и душевна дубина... Не знам да ли сам се добро успела изразити на српском.

О мушкима колико знам, он није онај који би на први поглед занео неку девојку. Мада, у младости, мора да је био леп.

Код нас ће у гостима у Соколцу одсести неколико дана. Отац ће приредити и пријем у његову част. Мислим да ћу имати прилике с њим дуже говорити и боље се упознати, нарочито с његовим прелепим стиховима, од којих многе знам, нпр. „Звоно“ и често у друштву рецитујем напамет.

Дворац Соколац, лета Госп., 1891.

Пријем у част Господина Лазе протекао је како се само пожелети може. Били су ти сви: моја браћа, моје удате сестре, Милка и Олга, које су дошле специјално

за ову прилику, чак и моје дружбенице из завода, дошле кочијом из Новог Сада, док је Бранка стигла из Сомбора. Овде ће остати више дана. Родитељи су били баш срећни. Господин Лаза је све даме шармирао, а када сам им се и ја придружила, уделио ми је комплименте на пет језика! И после, чини ми се, да је разговарајући са њима, час немачки, час француски, упирао своје очи најчешће у мом правцу. Разменили смо неколико речи на француском (с којим ја нисам тако добра као са немачким), а онда ме је свечано замолио да би имао ретку срећу чути нешто да им одсвирам и отпевам на клавиру. Наравно да сам пристала. Та, то је моја најмилија забава! Села сам за наш старински клавир (Sohn Wien) који ми је Оца купио кад сам имала само четири године, награђен првом наградом на изложби у Бечу (Weltausstellung Wien 1873 fortschritts-medaille) и питала Господина Лазу шта би желео да му одсвирам. А он је одговорио да не постоји клавирска композиција која би изразила неземаљско плавило мојих очију! Да, баш тако се изразио и још, након мог малог концерта, да су моји прсти не свирали, већ играли на типкама, и да ће ово летње поподне унети трајни немир у његово срце! Ово све жури да запишем да не заборавим лепоте српског језика који сам чула те вечери из уста овог великог Песника (па и овај Дневник посветићу вежби матерњег језика, који сам поприлично заборавила, боравећи дуго у Бечу, у заводу).

Соколац, л. Г. 1891.

Моје дружбенице су отишле. Бранку сам посебно задржала да не иде одмах кући. Поново смо се сећале дивних младалачких заједничких дана у Заводу. Потом смо причале о г. Лази. Знам да је раскинуо једну веридбу. Да ли му је срца слободно? Кад сам му, по обичају оне вечери, понудила споменар да ми се упише, рекао је да једно вече неће бити довољно за смишљање стихова достојних мене, али да ће ми жељу сигурно испунити! А у Бранкин споменар,

за растанак, уписала сам јој Гетеове стихове на немачком: и потписала се Helene Dungyerszky.

Соколац, лета Г. 1891.

Данас сам се први пут погледала у огледалу у мојој соби – онако како ме је он гледао читаве те назаборавне вечери. Знам, знам, моја плава коса и очи, и струк, нису остављали равнодушним ни младиће у Бечу. Но, ја сам одмахивала на све и нисам томе придавала пажњу, очекујући час када ћу осетити да ми то говори онај *прави*. Па се лецнух. Није ли *прави* стигао? Још једном направих окрет пред огледалом, распуштене косе, која ми је иначе, увек савијена уз помоћ моје дадиље Бебице, под капицу или под шеширом. Ах, Боже, шта све крије, какве тајне у људским осећањима? Морам сићи доле.

С. , лета Г., 1891.

Јутрос сам предложила Господину Лази да мало пројашемо по имању, али он се извинио да би радије пјехом. И док смо шетали авенијом, усамљенији него обично и лишени гужве послуге и мојих укућана, само ми наједном одрецитова:

...Тек сад се кајем,

Што нисам чешиће земним пролазио крајем.

Већ навек по том огњеном врхунцу,

По недомаштаном, умишљеном сунцу...

Не знам шта је мислио, само је упитао да ли ми се свиђају, а ја сам му одговорила да се мени његови стихови сви допадају и да сам његов верни читатељ и обожаватељ. Само то, као да је узвратио његов неми поглед?

****

Рече, такође посматрајући за ручком, у трпезарији, мој портрет од г.Стеве Тодоровића, који су моји родитељи ономад наручили, да би желео да ме једном види портретисану са фесићем. Рече, како ми посебно лепо стоји фесић накривљен над једно око (Гледао ме је јуче како узјахујем коња у пуној јахаћој опреми, којој је припадао и тај фесић са корбачем, моја најмилија јутарња шетња по имању). Одговорила сам да ћу се ускоро дати литографисати, па ћу му такву једну слику с посветом поклонити, али да заузврат од њега тражим једну његову збирку песама, такође са посветом!

С., О Петровдану, 1891.

Г-дин Лаза је пристао да му отац буде добротвор. То значи да ће бити код нас у Соколцу барем годину дана. Овде код нас, моћи ће на миру писати своје божанске стихове и преводити. А ја? Моћи ћу га свакодневно виђати, разговараћемо сваки дан до миле воље. Мојој срећи нема краја!

С., на Огњену Марију, 1891.

Дани ми неизмерно брзо теку у друштву са Господином Лазом. С њим никада не може бити досадно! Какве приче из далеког света, какве све људске судбине, какве анегдоте! Од срца сам се насмејала једној од његових догодовштина са Цетиња.

Према његовом животном искуству, сва моја знања стечена у Пешти и Бечу делују као од папира. И јесу папирната. А ја се сматрала – изображеном! Тек у г. Л. видим шта је живот.

С., уочи св. Илије, 1891.

Г. Лаза учи ме и енглеским речима и помало разумем сада и тај језик, али далеко од тога да могу да конверзирам. Он каже да је на том језику испевана најлепша љубавна трагедија, *Ромео и Јулија*, од г. Шекспира, коју је он и превео ономад за *Летопис*. Тражила сам да ми г. Лаза донесе свој превод те предивне трагедије, да је прочитам преточен његове медене речи, у језику који се српским зове. Рекла сам да ћу само због ове трагедије и енглески језик научити, на шта је он додао: - Надам се да наша прича неће бити таква! Чврсто сам му стегла руку.

С., о Преображењу, 1891.

Тако, седимо крај камина у трпезарији и причамо, Оца и Мати оду раније на починак. Или шетамо по дивној јесењој природи на имању и причамо, па одједном, као по прећутном договору, са српског пређемо на немачки. Или, француски. Па мађарски. Или, као што је било јутрос, којим језиком смо пожелели једно другом „Добро јутро!“, тим језиком причамо читав дан. Оца се само смешка. Волела бих да се, овако ћутећи, разумем са неким читавог живота.

С., на Вел. Госпојину, 1891.

Поглед којим ме је јутрос погледао, пресекао ме.

Осетила сам да нешто жели да ме пита. И питао је, замоливши ме да после доручка, док се послуга врзала около, изиђемо у шетњу подаље од дворца.

- Да ли је истина да ћете се удати за црногорског принца и престолонаследника Мирка?

А ја сам му на то нехајо одговорила, да су то све гласине и можда, нечије жеље које немају много везе са мном и мојим хтењима, и додала:

Да бих могла да се удам једино за човека као што је он, али да таквог још нисам упознала, нити за њега чула!

Такође додадох, да ће мој отац да поштује сваку моју жељу, јер, сем што ме много воли и жели да женкиње наше буде изображено, он сматра да оно треба да има слободу да може да бира свога брачног друга по жељи свога срца, а не због некаквих новаца или титула.

С., око Мале Госп., 1891.

Показала сам г. Лази, стидљиво, јер то ником до сада нисам, једну своју песму, исписану на немачком, док сам била у пансионату у Бечу. Тад сам се осећала тужно и тек тада схватила каква је песма лек када се напише. Много сам се премишљала и скањивала да ли да му је дам или не, да је прочита, и на крају реших. Нек буде како буде! Од њега и покуда и похвала звуче као небески дар. Сутра чекам одговор.

Вторник, 1891. вече

Изашли смо у шетњу иако је било хладно. Али шта је хладноћа према врелини мојих образа. Чућу речи о мом малом стихотворенију од највећег српског песника. Нисам ништа питала, а ни он није ништа рекао. Одједном, почео је да рецитује:

*Нада за надом, бродолом све је,
Ал срце се нада увек више,
Као што вал за валом брише,
Тако горчина не нестаје;
Као што валови тону и пене,
Тако горчина дође до мене,
Мада се надом сваки дан храни,*

Удари срца, таласа су дани...

Била сам без речи, од среће. Он је рецитовоао на српском, моју песму испевану на немачком! Он не само да ју је ноћас превео, већ је поправио тамо где су моји невешти стихови били мало храпави, на свој начин и још је научио напамет, изговарајући речи из мога срца оним својим добро знаним песничким патосом. Загрцнула сам се од среће. Више нисам питала, ништа више нисам тражила. На улазу код степеништа, он је међутим, само додао:

-Ваша млада и дивна душа не би смела да тако рано, а тако дубоко пати и већ осећа толико горчине живота!

Соколац, о св. Николи, 1891.

Г. Лаза иде за Божић у Сомбор. И ми ћемо провести празнике у Пешти. Иако на кратко, тешко ми пада овај растанак.

Пешта, о Младом Божићу, 1892.

Да ли сам записала датум када смо се први пут срели? Морам погледати у овај Дневник.

Мислим да бих – и сад сам сигурна у то – могла само са оваквим духом општити, и ни један мушки, не знам са каквим титулама и богатством, не би могао мој муж бити сем овако узвишеног духа као што је Г. Лаза.

Пешта, о св. Јовану, 1892.

Сутра се враћамо у Соколац. Ох већ сам се зажелела своје собе. И пролећа на нашем имању. Доћи ће убрзо и Господин Лаза.

Соколац, око Сретенија, 1892.

Допутовали смо у недељу у Соколац. Стигао је јуче и Господин Лаза из Сомбора. Сад смо сви као ту, као летос, и готово да изустим реч – као породица.

Соколац, с пролећа, 1892.

Господин Лаза је велики гимнастичар. То ми је и сам рекао, али ме задивио како се читаво вече куглао са мојом браћом Ђорђем и Гедеоном – и победио! Из свег срца сам плескала његовом успеху, а браћа су ме намргођено погледала.

И док су они после сели за карташки сто и до дубоко у ноћ картали (Оца, браћа, Г. Лаза са батом Богданом – боже, како су некад мушкарци са тим својим пасијама досадни, без женског друштва), ја сам се затворила у своју собу, мало читала, а онда написала још једну – песму. И стидим се свог рукотворенија, али смоћи ћу снаге, показаћу је Г. Лази.

С., о Ускрсу, л. Г. 1892.

Данас је дошао г. Урош да молује мој портрет. Довео га бата Богдан, а поручио је отац да дођу. Дуго смо се договарали, учешће је узео и г. Лаза, па смо се по жељи Оце ипак сложили да то буде портрет у природној величини, са балском хаљином. (Тако пропаде г. Лазина жеља да то буде са фесићем, које су моји мушкарци сматрали недовољно озбиљним). Дуго сам стајала у салону, у балској хаљини, док је г. Урош правио скицу, било ми већ тешко. Али, задовољно сам контурама које сам видела. Стајала сам крај омиљеног прозора што гледа на главни улаз у Соколац, са пуно светлости, поред свог schreibentischa са цвећем, и г. Урош каже да ће расположење и цела слика врло лепо испасти.

С., уочи лета Г. 1892.

Отац је организовао још један велики пријем у част Г. Лазе. Он је јуче најавио да ускоро одлази, а његов нешто натмурен израз говоре да није срећан. Боже, шта ли мисли? Ипак, не разговарамо тако дуго и тако често као пре. Он је више повучен, и у својој соби. Каже да пише. И ја се тад склањам и не желим његовом узвишеном духу да сметам.

С., о Духовима, 1892.

Зар има година дана како смо се први пут срели!?

И синоћњи пријем овде у нашем Сокоцу, у највећој балској дворани, протекао је никад лепше. Цело вече сам била у друштву г. Лазе. Забављао ме је, плесао, а друге даме које су биле с нама у друштву, жељно су га слушале, јер је он прави козер и невероватан забављач женског друштва. Мада његов поглед који по неки пут ухватим, већ савршено га познавајући, вели, да се у његовој души сасвим нешто друго догађа, него што се пред светом показује.

С., око Петровдана, 1892.

Сутра г. Лаза одлази од нас. Каже да му је овде све предивно, али да мора мало да се одвоји и осами. Разумемо ми песнике, Господине Лазо, каже моја Мати. Али, мене мучи нешто друго. Да ли одлази због мене?

Лето Г., 1892. понедеоник, вече

И била сам у праву! Увече, пре растанка, док смо седели у салону, дао ми је писамце, и замолио да га отворим када он већ буде отишао. Ја сам њему за растанак, поклонила фотографију најновију, у либадету, са потписом, начињену зимус у Пешти. Испоштвала сам његову молбу, и ево, сада ту коверту са француским жигом, отварам.

У писму, на његов начин, што сам и очекивала, није било ни једне реченице, само - песма. Заправо стихови неке песме без наслова, без почетка и без краја. Да, одмах сам све разумела. Сад је остало да са овим писмом, тј. песмом разговарам док је одсутан, док будемо растављени.

*...Кога такне твоја рука,
Око твоје ког просука,
Биће вредан тога струка,
Тога лица, тога гука,
Тих милина и тих мука,
Биће вредан, како не би –
Благо Теби!...*

С. Лето, 1892.

Господин Лаза је отишао у манастир Крушедол, каже, да пише мало у осами. Неизрециво ми је празно у души и у кући. Где год се окренем очекујем да видим његову драгу, разбарушену појаву, и оне водњикаве, топле очи и поглед који ме свуда прати. И сада те његове очи осећам на себи. А тек глас! Први пут осећам да ми неко недостаје, а да то није мој отац, мати, сестре...Боже, да ли је то оно што једно другом нисмо рекли, а све је било то? Боже, ја сам срећна, јер се први пут родио тај осећај у мени, и то према таквом, у сваком погледу, одличном човеку. Како ми је први пут досадно у мом сопственом дому, у овом драгом кутку који сам одувек волела и толико чезнула у Бечу за њим. Не чита ми се, не јаше, не шета, чак ни не путује дружбеницама, чак ни у Беч! Само бих да сам сама у овој мојој соби, и само да сам у мислима с њим.

Н. Сад, Лето Г. 1892.

Идем и ја сутра до дружбенице Бранке, а потом са њом у Баден, који волимо још од заједничких дана у Заводу. Морам ову празнину некако затомити.

Соколац, с јесени, 1892., вече

Вратила сам се јуче у свој дом у Соколац. Како ми је недостајао! Нарочито моја соба!

Г. Лаза ми је писао. Како сам срећна читав дан! То виде и укућани и послуга. Кад сам се затворила у своју собу и прочитала писмо поново, нешто ме у њему и буни. Ал ево, преписујем:

Каже, раздаљина избистри срце и ум, ја Вас волим више него икад, а не смем да Вас волим...Упили сте ми се у поглед, срце, мозак, а ја се трудим да Вас одатле истиснем. Зато сам од вас и побегао! (ово ја подлвачим). Зашто? Шта је препрека нашем осећању?

Зато што је сиромашан? Мени то није важно. Бацам све њему под ноге. Мислим да би и отац пристао. Писаћу му.

С. око Митровдана, 1892.

Чудни тонови његовог последњег писма.

Зар не би био срећан да добије мене за жену? Зар се он нечег боји? Мог богатства? Ништа мени то није важно. Само Он. Разговараћу с Оцом.

Онако, поиздаље, питала сам Оцу: да ли би он мене дао неком ко није титулисана глава, и нема богатства, али је велико име, добар и духом богат човек? Добри Оца је видео на шта циљам, па ми је одговорио да је то питање рано да решавамо, да сам ја још млада и још живота треба видети, пре но што се удам.

А ја сам на то додала, ако би се ја одлучила на удају и већ изабрала, да ли би ми дозволио, а он се грохотом насмејао:

- Побогу, дете, па ти ћеш младожењу испросити, уместо он тебе!

И на томе се завршило.

С. око Божића, 1893.

(искинуто)

Камо она безгранична вера у нашу љубав, у њега?

Да ли сам ја волела илузију? Али, то не може бити!

Он је то, од крви и меса. Ја волим Песника, и живог човека, хоћу га таквог какав је, ништа ми његове мане што је исписао не значе, оне су мени врлине. Те уморан од живота, те стар, те није за мене...

Толико сам му пута писала, понављала, па не вреди. Али, борићу се и изборићу за њега. Њему треба помоћи!

Тражићу састанак, да дође, одмах!

Овде. И више се нећемо растајати!

Нови Сад, с пролећа 1893.

(искинуто)

Сусрели смо се јуче. Видно пропао и исцрпљен као неком душевном борбом, разбарушенији, рекла бих, немарнији него иначе. Но, тиме, као да је хтео да ми да до знања: - Ето, видите, оваквог ме хоћете! То је прокоментарисала потом и моја Мати:

- Дете, не знам и бринем се за те, ал шта ти видиш на њему?

Дуго смо шетали и причали, причали, овог пута не оне наше врцаве игре духа, већ водили врло озбиљне и мучне разговоре. Он мени стално:

- Удајте се, удајте госпођице Ленка, ослободите и мене и моју патњу и чежњу!

А ја њему:

- Али, Господине Лазо, зашто Ви не бисте били тај за кога бих се удала?

Моје срце Вас је већ одавно и неизмењиво изабрало!

- Ја сам стар и недостојан Вас. Ни по чему Вас нисам достојан, понављао је.

- Шта може бити више од духа који имате Господне Лазо? Упорна сам и ја. Није ли то највеће богатство света, нисте ли Ви најбогатији човек по томе? Моје срце иште само таквога богатства, друго ми не треба, а толико и тога другог имам, за нас обоје.

- Брак није само дух госпођице Ленка, као да је сетно додао. Брак је и телесно зближавање...
- Ја га прекидох: - Кад жена воли, на све је спремна и у својој љубави све ће да окрене за своју срећу. Ви се нечег бојите г. Лазо?

(искинуто)

После тога је отишао.

Дуго ми није писао. А и кад пише – једно те исто. Куд се дедоше оне врцаве игре његовог божанског ума, које сам обожавала да слушам!

У неизмерној чежњи, затворим се у своју собу, па онда читам, ишчитавам по ко зна који пут његове песме, додирујем руком његове посвете, пипам мастило на његовом потпису – као да га тиме хоћу приближити и вечно везати за себе.

Дворац Соколац, о лету 1893.

Љубим већ давно увели бели пупољак у вази, који ми је ономад узбрао у нашем врту и уз пољубац поклонио.

- Ја сам сиромашан песник који нема земаљског блага да Вам поклони, али овај пољубац у ружу и њен мирис који и после, кад увене остаје, нека Вас увек сећа на мене.

С., Лето Г. 1893.

Одлазим на још једно путовање. Све усамљенија и све тужнија. Ништа ме више не занима.

С., око Митровдана, 1893.

Рођендан ми је, а ја сам тужна.

Он неће доћи. Тако је јавио. Двадесет три су ми године. Видим већ и родитељи брину и хтели би, некако се снебивају да ми кажу: „Не чекај га! Време ти је за удају! Толике просце, грофове и принчеве си одбила због тог разбарушеног песника.

И браћа кад дођу, критички ме посматрају. Само сестра Олга ме разуме. Она је удата, није тако далеко, па могу често да је виђам. Она ми ономад рече, не знам можда и из личног искуства:

- Жена треба само из љубави да се уда. И ја мислим да нећу моћи другачије.

С пролећа, имање Богдана Дунђерског 1894.

Дошла сам код бате Богдана јер ми је код куће постало неиздрживо. И ево, сада једино преко Бате чујем за њега. Сасвим се одаљио, и као, намерно. Био је код Бате на имању и по месец дана, али није ми писао. Тек, чујем од Бате да понекад пита за мене, и оно – да ли се удала? Нема више ни књига да ми шаље.

Очајна, изађем мало да јашем по имању, јер Бата има прекрасну ергелу, преко стотину грла. Праве ми друштва његови коњушари. Честити људи. Свуда ме прате да ми се штогод не догоди. А ја се осећам, да бих баш волела да ми се нешто догоди, да паднем с коња и да се ово све заврши. Дошла сам овде да не свиснем.

Бог да прости, ово неће на добро изаћи.

Соколац, лето 1894.

Намолван ми портрет. Г. Урош је то урадио зналачки, мајсторски. Имам нешто више меланхоличан поглед него кад је слика почета (али какав бих,

ах, иначе могла имати!), али све је ту добро погођено: и моја плава коса и кика и врат и руке – и нарочито балска хаљина од моје прабаке, са лентом и цветовима од чипке на голим раменима. И ваза поред стола са љиљанима у нежном десену хаљине, и жуте руже (авај, симболичне за моје расположење). Све то у нежно плавој драперији и позадини која одудара од портрета свих осталих наших предака у Соколцу.

Отац је веома задовољан сликом и богато је наградио г. Уроша. И ја сам задовољна, не бих могла рећи одушевљена због мог тренутног стања, али слика је лепа и собом сам задовољна на њој. Ко зна, можда ће тај портрет остати једини траг од мене, да сам икада постојала на овоме свету.

Висиће изнад мог (ах, брачног кревета), поред великог огледала у мојој соби. Кад год седнем за свој *schreibentisch* од сада ће ме са стране увек посматрати још једна Ленка. Ах, да га бар види Онај коме је намењен!

Беч, Лето Г. 1894.

Још једно лето. Он се једнако не јавља, рекла бих намерно. Бежим и од мојих добрих родитеља, само да не виде патњу на мом лицу. Ево ме у Бечу, код дружбенице Руже, ходам улицама којих волим да се споменем из дана прве младости и тако безазленог и дивног живота. И пред једном апотеком сам застала. И изашла из ње са купљеним прашком за спавање. Само пазите, упозорио ме апотекар: - Мало већа доза од прописане и – то је прелазак *из сна у сан*. Из сна у сан? Можда је то баш оно што би ми било потребно?

Соколац, с прелоћа, 1895.

Дошла сам кући! Како тужно делује моја соба. Као да у њој никада раније нисам живела, у њој провела толике часове среће и сневања о будућем животу. Прелиставам књиге, прегледам моје балске хаљине, омиљени јахаћи костим, затим отворим *schreibtisch*, у њему његова писма и овај *Дневник*. Ко зна где ће завршити?

И неће ли убрзо после мене, и све остало постати прах и пепео?

Ево и његових писама!

Могла бих их и сама одмах спалити, да га не компромитујем. Али, ко ће знати онда узрок, зашто сам отишла?

Не, нека остану. Нека остане писани траг, бар за сада, сведочанство те љубави, кад ју је већ он тако брзо погазио. И онако ће време потом избрисати све.

Портрет ме тужно гледа са зида. И на њему забележен онај осмех који је прешао у меланхолију. Боже, колико сам била срећна кад је започет, а како се, само у том осмеху, оцртало време које је протекло и које је и сликар запазио и забележио. Остаће мојим родитељима утеха и успомена. Катица је подгрејала камин.

Журим, зову ме доле. Брину за мене. Осећају они све. Чекају на обед. Припремају прославу за мој рођендан. Али, чини ми се да их је дубоко понизио тај песник. И бојим се да ми браћа спремају неку удају, препоруку, само да и мојом удајом њему узврате мило за драго.

Д. Соколац, о лету, 1895.

Не знам шта је са њим? Јавио се, али како!

Нуди ми за удају (!!!) неког господина из Америке, нашег порекла, већ славног проналазача, мислим да се зове Никола, презиме му је чудно.

Шта је њему? Нахвалио га, да га не би боље нахвалиле ни моје проводацике: висок, каже, леп, леп, баш за Вас, образован, уман, начитан и већ славан, нежења...

Доиста, шта се дешава са њим?

Нећу ни младог, ни лепог, ни високог – како не разуме да хоћу само њега, да сам му то већ толико пута написала, ја сам то у мом срцу већ решила, само њега треба охрабрити, дозвати да дође и да поново доживимо оне наше бајне дане, овде у Соколцу.

Ово више не могу идржати. Идем сутра код сестре Олге, на њено имање. Да мало распршим мисли и да се с њом поразговарам. Видим ја и брижне материне и Оцине погледе. Али, не могу против себе.

(искинуто)

Беч, о Малој Госпојини, 1895.

Тек овде, у Бечу, могу да дођем к себи, далеко од свих и свега и први пут овде да запишем нешто, ако ишта више вреди и писати.

Готово је све!

Он се оженио.

Али, издаја нашег заједништва, нашег завета, била би мање болна, да ми је то јавио лично, да смо се још једном бар видели.

Ништа, само глас и то – о небеса! -

Поступак којим је ваљда хтео да ме увреди, до краја дотуче – да ли је могао бити свирепији? За кума је позвао мога оца!!!

Савршен злочин, без трага. (Отац је, наравно, пристао, а ја сам пожелела тог тренутка да ме нема! Да ме нема за дуже време, не само док се обави тај чин, већ да ме нема за дуго, заправо заувек!).

Али зашто? Шта сам му нажао учинила?

И ево ме поново у Бечу, где све знам и сви ме знају. Наравно, не причам зашто сам се овде тако изненада нашла, кажем, зажелела сам се Вијене, његове хуке и буке које ми понекад недостају тамо на имању, зажелела сам се Burgtheatra, мада све оне уздишу како ја тамо живим као принцеза у дворцу.

Ех, пусто ми моје богатство и име! Зашто се нисам родила као сиротица, па бих већ давно побегла у свет са њим. Тада ме се не би уплашио, знам!

Али, опет, све ми је смушено у глави... Зашто се онда оженио управо тако – за богатство и само због тога? Та друга, та бивша вереница, чујем, није ни лепа, ни млада, само мирацика. Зар на то спаде мој велики песник и сви његови, и моји идеали!

Па ја сам све то имала, па још и оно што ова никада имати неће, а што је и он у звезде уздизао – моје године, мој стас и очи! Или је лепота женска код песника само за песму, не и за стварни живот?

Ништа више не разумем. Ништа ми више код мушких није јасно. Отишла је моја срећа и ја такву више никада нећу имати. Нашто сада и живот?

Беч, о јесени, л. Г. 1895.

Чујем да је, сад богат - о како то иронично сада звучи! - отишао са изабраницом у Италију. Тамо где смо *ми планирали*, где сам ја пожелела с њим, где ми је обећао показати неку чудесну цркву о коју се обијају морски вали, са кубетима ваздушастим и насликаним као у сфумату, али са основом од нашег дрвета, да баш тако се изразио, о којој је испевао некад давно и једну песму. Све то ја никада нећу видети. Не само с њим.

Беч, о св. Луки, 1895.

Док је он тамо у Италији, ја овде идем по бечким салонима, слушавам опере, гледам представе у Burgtheatru, али ништа не видим и ништа не чујем. Удварају ми се по салонима дивни младићи и пљуште рукољуби, али ја никог не примећујем. Сама сам и као с погледом управљеним ка једној удаљеној тачки. Знам, морам се ускоро вратити мојим родитељима, до мог двадесетшестог рођендана. Тако је отац наредио. Било би предуго и свет би питао. Послушаћу мог доброг Оцу. Вратићу се.

Јутро, 5. Новембра, по стар. кал.

Чујем да су се вратили у Сомбор и да ће их Оца, сада кум, позвати у Соколац, одмах по повратку са њиховог свадбеног пута у Италији. И то на мој рођендан!

Али за први сусрет са кумом, (прецртано) који ме сад зове „моја млада кумица“...

...То недостојинство – да долазе, да их гледам преко стола... Не, ја то не могу дозволити и нећу трпети... И не могу све те године што долазе, поднети...

(прецртано) Овако је боље, Не могу то приредити мојим јадним родитељима тамо. Остајем овде, изговорила сам се болешћу. Боље да им само стигне глас.

Увече, 6. нов. по ст. кал

Још не знам, и не смем до краја да кажем, али... мислим да се све одлучило, и од тада као да се све измирило у мени и учинило ме чудно спокојном, чак оном истом, старом.

Као да је се одједном дошло на своје место. Ако је то цена ранијег спокоја мога, онда му радо идем у сусрет.

Сад само чекам свој рођендан. Све је чисто као кристал и јасно. Једино могућно.

Мирна и спокојна, након свега. Након тако дуго времена.

Уместо да ме дарива, ја ћу њега, и себе, даривати. Поклоном вечним.
Којим ћемо се везати у вечности.

(последњи запис)

Сутра је мој двадесетшести рођендан. Што сам проживела за ових пет година? Само патњу. Љубав је патња и више не бих могла да волим. А чему онда живот без ње? Довека седети у родитељском дому? Јер ја не могу више волети. Да, сутра ми је рођендан. Дариваћу и себе и Њега најскупоценијим даром: који је вечан и који се не заборавља. Бар док он буде жив. Знаће Он. Разумеће све....

(овде се *Дневник* прекида)

ПС. У оставштини доктора Симоновића, личног пријатеља песника Лазе Костића, остала је са корицама овог *Дневника*, са иницијалима у златотиску Н. Д. и белешка: „Ову свеску пок. Ленке Дунђерски, дала ми је њена сестра Олга. Нађен приликом прегледа њене собе и уништавања од стране браће и оца, свих, за породицу, компромитујућих хартија и писама г. Лазе Костића, а након њене изненадне смрти, лицем на њен рођендан, 8. новембра по старом кал. 1895. године. Чуван у папирима Лазе Костића, а ја, доле потписани, након прегледа Лазиних списа и садржаја овог *Дневника*, који би могао тешко компромитовати мог пријатеља, Г. Костића, све то предајем ватри.

Печат и потпис

Др Радивоје Симоновић

ПОГОВОР

Љиљана Шоп

ИЗИДИНА КОПЧА ИЛИ АРХИВИРАЊЕ ЖИВОТА

Приповедање Славице Гароње поседује два изразита, кад раздвојена а кад испреплетена тока: један, аутобиографски, интимистички, који сеже од интензивних сећања на аркадијске пределе предачког живота у данашњој Хрватској и успомена из детињства, уништених ратом деведесетих и распадом Југославије, до дорћолских и новобеоградских ведуга као динамичне сцене одрастања и сазревања у турбулентним временима политичких и друштвених промена, и други, проистекао из ауторкиног проучавања историје српске књижевности, посебно књижевности жена, есјестички, документаран, или измаштан уживљавањем у дела и биографије претходница по перу и духовном сродству. Потрага за „копчом“ која повезује прошлост и садашњост, и у њима женску осећајност и фатум, интуицију и спремност на различите облике жртвовања, основна је интегративна потка између четрнаест приповедака обједињених у збирку *Изидина копча*.

Не систематизујући два основна типа приповедака у одвојене циклусе, списатељица заправо истиче свој специфичан и интригантан однос према различитим временима: као да је могла живети, а помало и живела у сваком од њих, способношћу уживљавања у судбине и емпатије према јунацима, махом јунакињама приповедака, и истовремено, као да је

свако од њих могао бити, а помало и био њен савременик, већ самом чињеницом што су опсесивно боравили у њеним мислима и папирима док је живела свој живот. Овакав однос према приповедању умногоме ме подсећа на Михизову *Аутобиографију о другима*. Однос какав, уосталом, најбоље и функционише код писаца који своју креативну енергију деле између стварања сопствене књижевности и тумачења књижевности других аутора.

Приповетке „Под лупом made in England“ и „Двоглед“, са дистанце свршеног чина која не може избрисати болне емоције и осећање неправде, исповедају тежину губитка корена, личних успомена, породичне сигурности оличене у кући и земљи, националног идентитета избрисаног протеривањем са делова простора бивше Југославије. За разлику од многих, Славица Гароња се без нелагоде и мимикрије декларише као југоносталгичар, са артикулисаним разлозима и личним мотивима, а без политичког ангажмана који би наудио њеном књижевном изразу. Дубоко свесна прошлости која више не постоји, једна рођена Београђанка са Дорћола (којем, као интимном простору и „главном јунаку“ посвећује такође неколико прича), још само уз помоћ оптичких справа (скупоцене енглеске лупе и дединог старог двогледа, изанђале породичне реликвије), може да зарони у живописне, интимно драгоцене али и културолошки и историјски значајне детаље те изгубљене прошлости која се преселила у мит. Њена југоносталгија није идеологизована нити национално обојена, већ је исповест јединке која је волела државу у којој се родила, емотивно и интелектуално стасавала, ценећи простор без скучених етничких, језичких и географских граница и његове мултикултуралне вредности.

Вероватно природа личност, а можда и бављење науком о књижевности, определили су ауторку за поглед на свет који бих назвала *архивирањем живота*, али и дилемом о смислу и улози животне архиве. Од пролазности, заборављања, промена у времену и властитој личности,

страха од коначног краја, јединка се брани на различите начине. Везивање за предмете, чување ситница које протоком времена наликују археолошким наслагама и сведоче о менама људских потреба, жеља, интересовања, планова, могућности, чест је одбрамбени механизам али и мач са две оштрице. Кад-тад наступи час да прошлост постане терет, а *музеј личних успомена* загуши простор садашњости и доведе у питање вољу и снагу за будућност. Тада наступи амбивалентани порив: сачувати сва сведочанства о претходном животу, одабрати шта је за чување а шта за уништавање (синдром тамног вилајета), или уништити све? Ово се питање, на први поглед мало и сасвим лично, лајтмотивски понавља у неколиким причама (а појављује као средишње у причи „Велико спремање“), са свешћу да од њега зависи и какву ћемо историју бити у прилици да сазнајемо, и какву ћемо садашњост одабрати, и какву ћемо будућност омогућити с обзиром на непрозирну клацкалицу између памћења и заборављања. Да је и случајно архивирање ситница које значе живот, али и намерно предавање архиве ватри, једнако интригантано за књижевног ствараоца, показују приче „Смрт на Женевском језеру“ и „Исидора, опет“. Наравно, архивирање живота омогућило је приповест о Надежди Томић, студенткињи медицине у Швајцарској и даровитој потенцијалној сликарки, нежној кћерки и сестри, која ће се удавити у језеру покушавајући да спасе дечака кога је повела на излет. Писма, новине, фотографије, званични документи, споменик на Новом гробљу, омогућиће Гароњи да реконструише један трагично и прерано угашени живот. Са друге стране, опус и дуг живот Исидоре Секулић обезбедили би потпуну реконструкцију посвећених потомака, да ова суптилна, осамљена и разочарана дама наше књижевности није одлучила да део архивираниог живота *преда ватри*. Свесно или не, тиме је око своје животне и стваралачке биографије створила тајновиту ауру која ће магично привлачити многе будуће ствараоце да покушају расветлилити затамњене и уништене делове интимне

историје њеног живота. Тако је, поред одличног романа Лауре Барне, врсне приповетке Љиљане Ђурђић и других покушаја, настала и прича „Исидора, опет“, имагинарни сусрет и разговор ауторке са Исидором, након што је поново обелодањен њен затурени и прећуткивани роман *Бакон Богородичине цркве*. Суптилна прича смештена је у атмосферу списатељичиног дома и салона који ће доживотно памтити неки, након Другог светског рата млади писци, који су имали част да у њему разговарају о књижевности са старом списатељицом. Да ли би залупила врата или коначно отворила душу пред проницљивом читатељком наше генерације и поштовањем које та генерација гаји за њено дело, баш као и безинтересну, беспредрасудну радозналост за њен живот, оличење борбе против малограђанштине и глупости, идеолошког и сваког другог ускогрудог мишљења?

Храбре, достојанствене, доследне својим идеалима у свом времену, својим љубавима или свом стваралачком пориву жене, без обзира да ли су биле њене савременице „свега једну годину, један месец и три дана“ (као Исидора Секулић), или дуже (као Милка Жицина, или професорка Брана Марковић, удовица Симе Марковића), или то уопште нису биле (као Милица Стојадиновић Српкиња, Ленка Дунђерски и Надежда Томић), или су само женски ликови у народном предању и уметничким делима, а не и историјске личности (као Хасанагиница), заокупљају усредсређену пажњу и постају јунакиње приповедака Славице Гароње. Занимљиво је посматрати како се интересовање за судбину жене уопште, а посебно жена стваралаца, из Гароњиног научноистраживачког рада (*Жена у српској књижевности*), претаче у форму прозне имагинације и уметничке наратије, те како се њена аутобиографска проза прожима са биографијама личности које су посредно или буквално закорачиле у њен живот и духовни свет. Чувену крилатицу песника о томе како га „све ране његовог рода боле“, Славица Гароња као да је пренела у свој живот, спремна и

способна да одболује, поред сопствених, и све ране, трауме и недаће жена чије су је биографије заинтересовале и фасцинирале, све судбине у којима је уочила трагични раскорак између племенитих хтења јединке, и предрасуда, суровости или равнодушности друштва и времена према напорима и борби појединаца.

„Хасанагиница“ је прототипска прича о положају жене у патријархалном друштву, у којем ни обострана дубока љубав ни хемија телесне привлачности и склада под окриљем ноћи, не могу да измене дневни ритуал мушко-женских односа, општеприхваћену формулу надређености и подређености, снаге и слабости, као и обостраног стида да се јавно покажу емоције. Како се одједи, остаци остатака тог моћног друштвеног и психолошког механизма манифестују и у данашњици, упркос дуготрајном еманципаторском процесу, другачијим временима и односима, танано показује приповетка „Хлеб“. На први поглед ове две приче немају ничег заједничког, као ни њихове јунакиње. А онда, ако их доведете у тематску везу и суштински след, увидите да се јунакиња „Хлеба“ не само осећа, него се и понаша као да је Хасанагиницина праунука. Послује по кући с осећањем дужности и одговорности, а у дубини бића чезне за нежношћу и љубављу. Купује мужу доње рубље као новогодишњи поклон, несигурна како ће он прихватити тај гест, па осећа стид и нелагоду, готово кривицу. Довољан јој је његов осмех и пристанак да обуче поклон да се осети срећном. А када телесност учини своје, отргне се из загрљала – да провери хлеб у рерни! Колико је то корака начињених ка ослобађању, самопоштовању и праву на срећу начинила потомкиња Хасанагинице? Искреност, туга и самоиронија сенче причу „Хлеб“, једноставну и упечатљиву приповест о томе како на исконску женску природу време пресудно не утиче.

Природа је хтела, а традиција запечатила, да материнство буде једна од основних функција женског постојања. Овом поглављу женског живота

посвећене су две аутобиографске приче („Изидина копча“ и „Ноћно писмо“).

Прва говори о трагедији неоствареног материнства упркос трудноћи доведеној до краја, о телесним и душевним патњама жене суочене са мртворођеним чедом, о осећању празнине и узалудности које се не може ни с ким поделити, као и о иррационалном тренутку када јунакиња, ништа од претрпљених мука не заборавивши, нађе у себи снаге, мотива и вере да поново поверује у живот, у његов смисао и циљ. Једно сновиђење на путовању Египтом, и једна сребрна амајлија пронађена у београдској радњи, коју јунакиња доживљава као Изиду, староегипатску богињу плодности, избрисаће трауматичну прошлост и учинити да јунакиња инстинктивно поверује, а потом и оствари, уз муке и перипетије описане у „Ноћном писму“, свој матерински циљ.

Један од изразитих кључева Гароњиног имагинативног приступа познатим и интригантним биографијама, принцип сугестивног уживљавања и дослућивања на основу минималних назнака у архивираној прошлости, најдоследније је спроведен у причи „Из сна у сан“ (Дневник Ленке Дунђерски“). Стилом, језиком, емоцијом, атмосфером, фингирањем дневничке прозе, пренела се ауторка у последњу деценију XIX века и психу младе, богате, романтичне, својеглаве, чувене по лепоти девојке из гласовите породице, којој ће љубав према највећем српском песнику променити живот. Много је лакше измишљати приче, него их са оваквим степеном уверљивости и „документарности“, „реалистичности“ детаља, из данашње перспективе приподобити времену и профилу јунака о којима сваки читалац има неку своју представу и сазнања, неретко и заблуде. Истим је приповедним средствима обликована и „Сентиментална повест о поети Рајковићу и Милицы Српкињи“. У дослуху и стваралачком савезу са прошлошћу, демистификујући је али не бежећи од нових мистификација,

Славица Гароња ме у овом тематском рукавцу приповедања подсећа на Светлану Велмар-Јанковић.

Од одлика приповедања и избора тема карактеристичних за „женско писмо“, Славица Гароња не одустаје баш као ни од проучавања стваралаштва жена у српској књижевности. Било би и нелогично да одустане или да се дистанцира од једног релевантног тока у историји наше и светске књижевности који годинама помно проучава, теоријски и практично, откривајући и тумачећи заборављене и запостављене списатељице. Тежиште и циљ њеног књижевноисторијског и критичког вредновања књижевности коју пишу жене није део феминистичког програма и ратоборне стратегије, већ утврђивање чињенице постојања друге и другачије осећајности која је и у неповољним друштвеним и традиционалним околностима проналазила свој пут и израз, своју истину. Такву истину, непретенциозно и без устезања од разголићења најразличитијих емоција, чини видљивом и релеватном збирка приповедака *Изидина копча*.